

nummer 8 december 2002

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Nederlanders
en hun
gezagsdragers
1950 -1990**

jaargang 43

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede
voorzitter (KNHG, Stichting Euroclio/VGN)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001.
c.weltevrede@wxs.nl

Peter Wester,
secretaris
Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen.
Tel. 0541-552061.
westerkok@introweb.nl

Herry Groothuis
(Commissie Pabo, Commissie Basisvorming Vmbo, SLO)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder
(Beheer VGN-weBSITE,
Commissie Volwassenen-
educatie, Kleio)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
srd@wxs.nl

Johan Raven
penningmeester (Didactiek-
en activiteitencommissie,
RAD)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Marjan de Groot
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Administratie VGN:
Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: lieke@euroclio.nl

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

E-mail: info@vgnkleio.nl
Website: vgnkleio.nl

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Neem contact op met de administratie. Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies 2002:

- Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10.6 € 50
- Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 10.7 € 60
- Docent met drie of meer vakken € 35
- Baan van minder dan 0,6 fte € 40
- Kennismakingslid (alleen voor studenten) € 25
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 45
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, Europa € 65
- Buitenland, overig € 75
- Losse nummers incl. verzendkosten € 8

Hans Pols,
secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,
eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

Van de redactie

Sinds afgelopen voorjaar wordt het begrip 'politieke cultuur in Nederland' met heel andere dingen geassocieerd dan waar de stofschrijvers eindexamen havo/vwo 2003/2004 aan gedacht moeten hebben. Zou de mix van drama en soap waaraan menig geschiedenisdocent reeds smakelijke lessen heeft kunnen ophangen, ook nog stimulerend werken voor de komende lessen in de examenklas? Wie weet. Dit nummer van *Kleio* biedt in elk geval stof genoeg ter overpeinzing. Herman de Liagre Bohll verdedigt desgevraagd de keuzes van de stofschrijvingscommissie. Ilya van den Broek werpt een nieuw licht op de mythevorming rond het kabinet-Den Uyl, toen de PvdA zichzelf zag als de belichaming van progressieve politiek, wat haar lelijk opbrak. Dik Verkuil geeft een lezenswaard exposé over de benauwdheid waarmee de nieuwsvoorzieners van de jaren vijftig hun berichten doseerden en inkleedde. Ruud Slotboom voorziet ons van een uitstekende introductie in de recente literatuur over het moderne Nederland. Jan de Vries en Harry Havekes geven aan hoe je met behulp van cartoons en liederen leerlingen meer geïnteresseerd kunt laten werken aan de examenstof en natuurlijk presenteren we ook weer de resultaten van ons (inmiddels vertrouwde) jaarlijkse vergelijkende warenonderzoek naar de nieuwe examenkaternen. Overigens: Verkuil en Slotboom, auteurs van naam, waren jarenlang redactielid van *Kleio*. Kennelijk vormt die bezigheid een mooie springplank naar een interessante loopbaan! (Er is nog een vacature in de redactie! Wie wil??)

Prettige kerstdagen en een fijne jaarwisseling!

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Carla van Boxtel,
Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,
Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Oscar Lansens,
medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

In dit nummer

2

Gesprek met Herman de Liagre Böhl

'Niet alleen vernieuwing en niet alleen verzet'

Jan van Oudheusden

Jongeren, vrouwen, media: thema's waar de vernieuwing van de jaren zestig zich duidelijk manifesteert. Maar dat wil niet zeggen dat de jaren vijftig zo saai waren en de jaren zestig alleen maar swingend ...

7

Radionieuws in de jaren vijftig

De Willem Drees van de radio

Dik Verkuil

Sal Witteboom bepaalde in de jaren vijftig en zestig de inhoud van de Radionieuwsdienst. Objectiviteit, neutraliteit en het besef dat ook kinderen konden meeluisteren bepaalden zijn keuzes.

14

De progressieve politiek van de jaren zestig en zeventig

Een monopolie op de politiek

Ilja van den Broek

'Als de burgers maar genoeg weten en bewust kiezen komen zij vanzelf terecht bij de progressieve partijen'. Het progressieve levensgevoel in de Nederlandse politiek.

18

Van bergredenaar tot duikbootcommandant

Ruud Slotboom bespreekt recent verschenen boeken over Nederlandse politiek.

26

Naoorlogse generaties in cartoons

Harry Havekes

Opland, Behrendt, Van Straaten ... goede cartoonisten waren er genoeg die het vaderland op de hak namen. Maar om er iets aan te hebben moet je weten hoe je hun politieke tekeningen gebruikt. Stappenplan en voorbeelden.

31

Motiveren en leren

Popmuziek over gezagsdragers en politiek

Jan de Vries

Liedjes van toen ... met informatie voor nu.

En verder

24

Het schouwtoneel van de politieke cultuur beschreven

37

Boeken

46

Kleiokrant

Bij de boeken staan ook de besprekingen van de CE-katernen havo/vwo.

**Niet alleen vernieuwing
en niet alleen verzet**

Jan van Oudheusden

"GOED NIEUWS VOOR JE, PA!
DE BUURMAN IS GEEN P.S.P. ER!"

Gesprek met Herman de Liagre Böhl

De jaren vijftig waren helemaal niet saai. En de magische jaren zestig worden alom overschat. De jaren zeventig en tachtig neigen naar consensus. Een gesprek over de kraamkamer van de vernieuwing en andere boeiende theses.

2

Dr. Herman de Liagre Böhl was het intellectuele brein achter de stofomschrijving van het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990: verzuiling, polarisatie en herwonnen consensus'.

Hij werkt bij politicologie in Amsterdam, maar is volbloed historicus. De Liagre Böhl heeft zijn sporen als geschiedschrijver verdiend met onder meer een biografie van Herman Gorter, het boek *Nederland industrialiseert!* en een bijdrage aan de bundel *Land van kleine gebaren*, over Nederland van 1945 tot 1990. Eerder werkte hij als geschiedenisdocent op D'Witte Leli.

Op de nascholingsdagen te Leiden en te Rotterdam kreeg hij de gelegenheid de keuzes en accenten van de stofomschrijvingscommissie toe te lichten.

Herman de Liagre Böhl ontvangt me in zijn kamertje op de afdeling politicologie van de Faculteit Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, gevestigd naast de Oude Manhuispoort aan het einde van de Oudezijds Achterburgwal.

In zijn inleiding op de nascholingsdagen heeft hij uiteengezet hoe wij de stofomschrijving (de tekst vindt u in *Kleio-4* van dit jaar) moeten begrijpen.

Het historiografische debat over de impact van de jaren vijftig werd gekenmerkt door drie opties.

Ten eerste de jaren vijftig als tijd van gezapigheid en gezagsgetrouwheid. Dit is de befaamde *continuïteitstheze*. In navolging van politicologen als Daalder en Lijphart ziet zij de jaren vijftig als hoogtij en laatste bloei van ruim een halve eeuw verzuiling en pacificatie. Handjeklap van de elites en volgzzaamheid van de burgers. Jaren van tucht en ascese. En van vijanddenken ten opzichte van de Sovjet-Unie. Saamhorigheid, maar ook onderdrukking, benepenheid en onverdraagzaamheid.

Als tweede optie de jaren vijftig als een scharnier tussen het voorgaande tijdperk van verzuiling en pacificatie, en de door revolutie geobsedeerde jaren zestig. Dit noemt De Liagre Böhl de *kraamkamerthese*. In 1984 werd deze voor het eerst verwoord door Siep Stuurman in diens uitdagende *Kleio*-artikel 'Het zwarte gat van de jaren vijftig'. Zonder het voorwerk van de 'stille' jaren vijftig, zo luidt de redenering, was de luidruchtige omwenteling van de jaren zestig ondenkbaar. Al was aan de uiterlijke vorm van staat en samenleving weinig verandering zichtbaar, het middenkader binnen de zuilenorganisa-

ties verzette zich in stilte tegen traditionele opvattingen.

En ten derde de jaren vijftig als de kern van 'de lange jaren vijftig' ofwel 'de gouden jaren' tussen 1948 en 1973, waarin alles overal en tegelijkertijd veranderde. Deze visie, de *vernieuwingstheze*, gaat nog een stap verder dan de vorige. De revolutie was niet slechts onderhuids gaande, maar trad reeds volop voor het voetlicht. Dit wordt sterk benadrukt in de recente deelstudie van Kees Schuyt en Ed Taverne, *1950, welvaart in zwart-wit*, van de serie *IJkpunten*. Jan Luiten van Zanden bracht de jaren vijftig en zestig onder één noemer in *Een klein land in de twintigste eeuw*. Maar reeds in 1985 kwam de Amsterdamse politicoloog Meindert Fennema tot eenzelfde conclusie. De bezettingstijd had naar zijn oordeel dermate als katalysator gewerkt, dat er na 1945 een geheel gewijzigd patroon van staat en maatschappij ontstond, getuige de industrialisatie, het wegval-len van Nederlands-Indië en de rooms-rode coalitie.

Verhaallagen

De Liagre Böhl stelde voor om samenhang te brengen in de verschillende visies door een drietal verhaallagen te construeren, drie geschiedenissen die over elkaar heenschuiven.

*'Het is net als bij
de bezettingstijd –
niet alleen verzet!'*

Ten eerste is er het verhaal over de ontwikkeling van cultuur en mentaliteit. Dit is uiteengezet in bundels zoals *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen: Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973* en *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Deze vertelling strookt het meeste met de kraamkamerthese.

Ten tweede het succesverhaal over het Hollandse wirtschaftswunder en de economische politiek. Dit biedt de leidraad voor Van Zandens glorieuze relaas van de 'gouden jaren' en strookt met de vernieuwingsthese van Fenne-
ma en het 'Ijkkuntenboek' van Schuyt en Taverne.

Ten derde het politieke verhaal, over stagnatie en verzuiling. Dat past goed in de continuïteitsthese. Deze 'story' raakte weliswaar halverwege de jaren zestig ontregeld, maar bleef tot omstreeks 1970 domineren als motor voor ons staatsbestel.

Die drie vertelsels kunnen goed samengaan; ze hoeven elkaar helemaal niet uit te sluiten, dat is een misverstand, aldus De Liagre Bohll.

De commissie heeft nu gekozen voor these nummer twee, die van de kraamkamer. Waarom eigenlijk? Die beide andere klinken toch ook plausibel!

'Die vraag kreeg ik in Leiden en in Rotterdam ook. De gezapigheidsthese is de oudste. Door politicologen naar voren gebracht. Dan komt de kraamkamerthese, en ten slotte de vernieuwingsthese.

Waarom ik niet de nieuwste mode heb gevolgd? Omdat ik vind dat die net zo goed een overdrijving is als de eerste these. Ik heb dat opgelost door aan mijn publiek te tonen dat het eigenlijk verhaallagen zijn. Het eerste verhaal is een overdrijving en wil alles organiseren in de richting van politieke verhoudingen, Koude Oorlog, pacificatie. Dat is te politiek. En het verhaal van Schuyt (en Fenne-
ma) gaat uit van economische factoren: dekolonisatie, industrialisatie. Schuyt kijkt naar Jan Luyten van Zanden, en die kijkt weer internationaal, naar de Marshallhulp en het Europese Wirtschaftswunder, en naar golven van de afgelopen twee eeuwen, en dan zijn het 'gouden jaren'.

Ik zeg daarop: hoor eens, je moet de Nederlandse geschiedenis niet te eenzijdig bekijken. De kraamkamerthese is het meest genuanceerd, omdat die rekening houdt met het een én met het ander. Blom heeft dat heel goed beschreven in zijn bespreking van de boeken van Kennedy en Righart. Hij maakte een mooie periodisering: de omslag van 1955. Hij klaagde heel geestig: '... nu ben ik én de jaren vijftig én de jaren zestig kwijt!'

Toen kwam ik met die verhaallagen. Maar met zo'n narratieve theorie kun je in de klas niet aankomen. Zelfs in zes atheneum is het heel moeilijk te verkopen dat geschiedenis bestaat uit verschillende verhaallagen. Maar zo'n verhaal over de omslag, waarbij je zegt: kijk, het waren de nadagen van de verzuiling, de bisschoppen wilden nog eventjes flink de kiezers dreigen met onthouding van de sacramenten, en die jongeren keken daar al heel anders tegenaan: dat kun je wel kwijt.'

Een vastgeroest beeld zegt dat de jaren vijftig een periode vormden van stabiliteit, en dat in de jaren zestig de revolutie losbrak. Later ging het weer kalmer aan. Dat klopt dus niet.

'Nee, ik heb proberen te zeggen dat je de jaren vijftig moet zien als een scharnierpunt. Het was een scharnier tussen het tijdperk van verzuiling en pacificatie en de jaren van de revolutie.

Dat zit duidelijk in de opbouw van het onderwerp. De eerste paragraaf gaat over de gezagsverhoudingen. De tweede over de achterbannen in de verzuilde maatschappij. In de derde paragraaf zit de omslag. Die is versneld in de jaren zestig, maar je kunt lezen dat de vernieuwingen al aanvingen in de jaren vijftig.

In 3.3, dat de vraag beantwoordt 'Welke culturele ontwikkelingen droegen bij aan deze veranderingen?', zie je dat de maatschappij al vernieuwingen vertoont; in 3.4, 'Welke veranderingen werden zichtbaar in de politieke cultuur?', dat de politiek zich vernieuwt.

De these had er misschien wat pregnanter in gekund: dat het vooral de jonge intellectuelen zijn, het middenkader in de zuilen. Het beste zie je dat aan een blad als *Te Elfter Ure*. Dat was een blad van moderne katholieken, dertigers, die wél een vrijere seks wilden, en die erg ongelukkig waren met het bisschoppelijk mandement van 1954.

Stuurman deed onderzoek naar Den Bosch. Het resultaat was de studie *De zondige Riviëra van het katholicisme*, over de zedelijkheid; volgens Foucault. Ikzelf was bezig met Trees en de Canadezen en publiceerde in *De Gids* een erg Foucaultiaans verhaal, met disciplineren, tucht en ascese, en een nogal overdreven nadruk op samenzweringen van de elites. Stuurman schreef ook erg in termen van moraal, maar omgekeerd, hoe de jongeren zich juist losmaakten uit moraliseren.

Disciplineren

Was die disciplineren zo dwingend, want in de jaren vijftig zie je toch ook Cobra, rock'n roll, Vijftigers en zo?

'Ja. Je moet twee dingen onderscheiden. In de eerste plaats de vraag of dat disciplineren door elites wel actief gedrag was. Als dat in de tekst staat, moet je dat niet zo letterlijk nemen. Het zijn geen samenzweringen geweest van opinion leaders en verantwoordelijke politici en krantenlui die bij elkaar zaten en zeiden: 'Het volk moet weer fatsoenlijk worden'. Aan de andere kant de vraag of zeden al losser werden, en of het volk al bewuster werd. Dat laatste zit er naar mijn idee wel in. In elk geval: jongeren uit betere kringen en jonge intellectuelen in maatschappelijke en bestuurlijke beroepen vanaf 1953-54 gingen ertegenin. Wat niet in de examenstof staat is, dat die dolle dwaze zomer van 1945 ook al een explosie was, maar die is snel in het gareel gestopt. Je kunt erover twisten of dat nou aan de tijdgeest lag. Toen is ook heel vernieuwend gedacht. Dat is weggeëbd. Maar lui die geboren waren rond 1935, waren in de jaren vijftig al behoorlijk wild hoor, en opstandig tegen hun ouders.'

Ik mis in de stofomschrijving de betekenis van de 'roomse revolutie' terwijl die bijvoorbeeld in de studie van Van den Berg en Molleman ('Crisis in de Nederlandse politiek') pregnant naar voren komt. Toen de KVP - na Vaticanum II - ging schuiven, ging de rest mee en verloren de confessionelen de helft van hun kiezers.

'De stofomschrijving moest beknopt. Wat jij nu zegt dat hoort erin. Het past in de lijn van het verhaal. Het is niet expres weggelaten. Maar er zijn keuzes gemaakt. We hebben drie thema's erg eclectisch eruit gelicht. Wat er nog wel in zit is mgr. Bekkers die openheid en eigen verantwoordelijkheid bepleitte. Vaticanum II had erbij gekund. Het voordeel van een toespitsing is dat je onderwerpen kunt uitspitten. Het gemakkelijkste was geweest om ook het thema 'de kerk' te kiezen. Overigens had de vakbond er ook bij kunnen zitten.'

Waarom nou net voor die drie thema's gekozen: jongeren, vrouwen, media? Omdat het goed klinkt bij de jeugd van nu?

'Wij hebben thema's gekozen om vernieuwing te laten zien en dit zijn belangrijke plekken van vernieuwing. Ik heb in *Land van kleine gebaren* in een paragraaf de balans van de jaren zestig opgemaakt en dat is ook de strekking van die laatste twee stukken van de stofomschrijving. De vernieuwing zat niet in de politiek. De politiek keert op een of andere manier terug naar een stelsel van compromissen. Dat kun je zelfs het oude systeem van handjeklap noemen. Er zijn een paar vernieuwingen op politiek gebied die er wat duidelijker in hadden kunnen staan. Dat betreurt ik achteraf.

Maar dat zijn kleine dingen. Het belangrijkste effect van de jaren zestig is, dat bij het vallen van een kabinet tussentijdse verkiezingen worden uitgeschreven. Maar dat is nu ook weer niet zo heel ingrijpend. Het tweede is, dat de grootste partij de minister-president kiest. Dat is een zware verdunning van het idee van een gekozen minister-president. Het derde is het lokale correctieve referendum. Dat zijn de enige drie politieke veranderingen. De rest van de vernieuwingen speelt zich af op het sociaal-culturele vlak. Op het gebied van de gezinsmoraal, de seksuele revolutie, de positie van vrouwen, het gedrag van jongeren. De vernieuwingen werden meestal gedragen door actiegroepen, maar het is ook de tijdgeest geweest. Het was een product van de welvaart.'

De invloed uit Amerika op het protestgedrag bij ons: bij een begrip als burgerlijke ongehoorzaamheid denk je meteen aan Martin Luther King. Waarom mogen onze leerlingen dat verband niet begrijpen?

'Ik wil nu toch protesteren. Je kunt heel veel van die dingen noemen. Natuurlijk is de Amerikanisering belangrijk. Overal in Europa werden de mensen - met het Wirtschaftswunder - losser en idealistischer, minder gericht op louter materiële behoeftebevrediging. Maar onze opdracht was toch: politieke cultuur in Nederland. Ik heb 'cultuur' geïnterpreteerd als: gedragingen, waarden en normen. In het historisch kader is gewezen op hetgeen eraan voorafging: consensus, verzuiling, confessionele partijen, parlementaire democratie. Het is vooral een flash back geweest.

Inderdaad, ik geef toe: de internationale economische context is ontzaglijk

belangrijk geweest. Het teruglopen van de Engelse hegemonie uit de jaren dertig, het doorbreken van de Amerikaanse hegemonie met Taylorisme, Bretton Woods, Marshall-plan (zou er zeker in moeten staan). Godzijdank staat het begrip 'Amerikaans model' wel in de stofomschrijving.'

Jeugdcultuur

Het thema jeugd is één van de speerpunten van de stofomschrijving. Essentieel was de popcultuur, haardracht, Beatles, Dylan, Waarom heeft de commissie niet aangestipt dat de jeugd van Kopenhagen of Rome door dezelfde fakkels werd aangestoken? Neem de komst van de Beatles naar Nederland in 1964. Daardoor is het gedrag van honderdduizenden jongeren beïnvloed. Waarom noem je zo'n fenomeen niet?

'Mijn eigen generatie keek heel erg naar jazzmuziek, conform de kraamkamerthese. De komst van Lionel Hampton in de jaren vijftig was voor ons een scharnierpunt.

Wat jij noemt kun je toch wel als bekend veronderstellen. Lees het boek van Hans Righart; dat gaat alleen maar over dit soort uitingen. De hele jaren zestig worden erin opgehangen aan het blad *Hitweek*. Maar Blom noemt dat terecht een verdwijntruc. Waren er dan geen studentencorpora? Maar je hebt wel gelijk. Bij elke stofomschrijving zullen mensen zeggen: waarom zit dit er niet in en dat er niet in?'

Nu tref je ook nog, dat het over een periode gaat die heel veel leraren zich nog scherp zullen herinneren.

'Ik vind dat geen principieel punt, omdat die ontwikkelingen er in geen enkel opzicht in ontkend worden. Onze

tekst stipt slechts dingen aan. Niemand van ons zou de invloed van de Amerikaanse cultuur willen ontkennen. Als dat nu als een gemis wordt gevoeld, dan had dat er zeker met een paar zinnen in gekund.

Iets anders is: hoe je het moet waarderen. In dat opzicht hebben we het in deze stofomschrijving over drie tijdperken. Daarbij gaat het telkens om de vraag: hoe moet je tegen dat tijdperk aankijken? De jaren vijftig bespraken we al. De jaren zestig, daarvan zeg ik: je moet de vernieuwing niet overdrijven. De bevolking was nog heel traditioneel gericht.

James Kennedy is in zijn boek wat genuanceerder dan Righart. Bij Kennedy spelen de gezagsdragers een belangrijke rol. Maar ik vind dat Kennedy overdrijft. Het was niet zo, dat alle gezagsdragers, alle kranten, ineens de nieuwe tijdgeest gingen aanhangen. In protestants-christelijke en liberale kringen ging men gewoon door. Zo ook bij het generatieconflict van de jaren zestig: veel ouders handhaafden hun standpunt en haalden achteraf hun gelijk.'

Stadsoorlog

De jaren erna? Ik mis een kenschetsing van de periode na 1970.

'Die periode zit er inderdaad relatief wat zwakker in. Daar is misschien te zwaar het accent op terugkeer van de oude verhoudingen komen te liggen. Wat wij erin wilden brengen was een compromis, kijk maar naar de titel: hernieuwd evenwicht. Maar nu lijkt het net alsof de vernieuwingen vooral op sociaal-cultureel terrein lagen.

Wat er niet zo zwaar in zit, is de explosie van actiegroepen begin jaren tachtig. Maar de kraakbeweging staat er wel in en de kruisraketten worden

genoemd als het laatste sterk gepolariseerde strijdpunt in de Nederlandse politiek.

Het idee achter dat deel van de stofomschrijving (par. 8.3, 'Hoe ontwikkelde zich de politieke cultuur in de jaren tachtig?') was het begrip 'civil society': er bestaat in de samenleving een ontzuid sociaal middenveld waarbij burgers zich vaak vrijwillig aansluiten. Hiermee bedoelen we, dat het actiewezen doorging, maar in een gematigde vorm. Dat betekent dat burgers toch mondiger zijn dan in de jaren vijftig. Daarbij had ik kunnen zeggen: je had begin jaren tachtig ook nog een zeer radicale actiebeweging. In Amsterdam zat het hoogtepunt van de stadsoorlog onder burgemeester Polak, met de Vondelstraat. Maar daarvan zeg ik: het was een achterhoedegevecht.

Die krakers gingen zo tekeer, dat de Amsterdamse burgers er geen zin meer in hadden. Ze raakten geïsoleerd, ze kwamen terecht in de hoek waar de rake klappen vielen. Want de politie heeft toen doorgedrukt.

Hetzelfde kun je zeggen van de inhuldiging van Beatrix. Het is een soort eind-explosie van de jaren zeventig.

Het actiewezen zit te weinig in die laatste paragraaf, maar dat is bewust gedaan, omdat ik vind dat het geen belangrijke factor is wanneer je het hele politieke veld bekijkt.'

Ik mis ook de invloed van de kabinetten-Lubbers. Die is toch twaalf jaar premier geweest. Ik zou wel eens met gezag van de stofomschrijving tegen mijn leerlingen willen vertellen wat toen de problemen van Nederland waren en hoe Lubbers daarmee omging, met zijn no nonsense-aanpak, en wat voor weerstanden dat opriep.

'Dat is wel ingewikkeld, omdat aan de ene kant de consensus zit in de traditie van het neo-corporatisme, het polderen, en er aan de andere kant een harde neo-liberale koers door Lubbers wordt gevaren.

Het begrip privatisering staat in de stofomschrijving: de terugtrekkende overheid, naast de verantwoordelijke samenleving. Die twee bijten elkaar enigszins, maar dat is nu eenmaal het ingewikkelde van die verschillende verhaallijnen.

Waarom we niet pas stoppen in 1994, bij Paars? Omdat de opdracht van de commissie was: doe iets met de jaren zestig, zeg daar iets verstandigs over. We hebben de zaak wat meer ingeperkt en de grenzen wat vager gehouden, dus van rond 1950 tot rond 1990. Eigenlijk hebben we het laatste kabinet-Lubbers al buiten beschouwing gelaten; en de sociale vernieuwing van Jan Schaefer, het linksere beleid, het polderen. Het grappige is dat pas onder Paars het woord poldermodel ontstaat. Maar ik zie geen duidelijke cesuur, de lijnen lopen door.'

Media

De media-paragraaf: je zou denken dat er op het gebied van omroep en media na 1975 niets van belang meer geschiedt. Alle nadruk ligt op de jaren zestig. Moest de invloed van de commerciële omroepen niet genoemd worden, het zappen naar twintig verschillende zenders?

'Opdracht was de jaren zestig, plus begin jaren zeventig. Dat is in de voorbeelden het meest uitgewerkt. Alles wat daarvoor en daarna zit, hebben we niet teveel laten uitwaaien. Ook het deel over de jeugd en de vrou-

wen concentreert zich op de jaren zestig.

Logisch was geweest – we hebben daarover nog ruzie gehad – dat lijnen zouden worden doorgetrokken tot in de jaren tachtig. Maar ik heb toen gezegd: de voorbeelden moeten gaan over de jaren zestig. We hebben de voorbeelden in de tijd geconcentreerd. Datzelfde geldt voor de multiculturele samenleving. Rond de jaren zestig vormde die nog geen item. In de politiek lagen ze er toen nog niet wakker van. Dat komt pas later. Het rapport-allochtonenbeleid is van eind jaren tachtig.'

Slotboodschap

'Kern van het verhaal is: je moet niet te simplistisch naar zo'n tijdperk kijken. De jaren zestig staan niet voor een en al vernieuwing. Het lijkt me heel belangrijk dat docenten voor de klas – als ze de jaren zestig bewust hebben meegemaakt – die periode niet al te overdreven presenteren. Het is net als bij de bezettingstijd: er was niet alleen maar verzet. Zoals mijn generatiegenoot Blom gesteld heeft.

Dat is de visie van mijn generatie. Probeer een genuanceerder beeld te scheppen, een wat minder zwaar beeld.

Eigenlijk was Righart nog te veel een soort Lou de Jong. Die maakte van de jaren zestig één groot verzetsverhaal. In mijn perceptie heeft Blom gelijk. Maar wij beiden zijn ook wat ouder ...'

Illustraties: Damvermaak (foto Ger Dijkstra), cartoons van Nicole Hollander uitgegeven door Feministische Uitgeverij Sara, de mannen van 'Zo is 't...' Dimitri Frenkel Frank, Rinus Ferdinandusse, Jan Blokker en regisseur Leen Timp in 1966.

Literatuur

Herman de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990, in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999). Dit boek is besproken in *Kleio* jrg. 41 (2000), no.1, 37-38.

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel 1995).

De boeken van Righart en Kennedy zijn besproken in *Kleio* jrg. 37 (1996), no.1, 12-14.

De bespreking van J.C.H. Blom van beide werken - samen met dat van Paul Luykx en Pim Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) staat in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* jrg. 112 (1997), 517-528 onder de titel 'De Jaren Vijftig' en 'De Jaren Zestig'.

Kees Schuyt en Ed Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000). Dit boek is besproken in deze jaargang (2002) van *Kleio*, no 2, 36-37.

Siep Stuurman, 'Het zwarte gat van de jaren vijftig', in *Kleio* jrg. 25 (1984) no.8, 6-13.

Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de twintigste eeuw* (Utrecht 1997).

Meindert Fennema, 'Beheersing en modernisering', in P. Fortuyn (red.) *Voor en tegen de markt* (1985).

H.Vossen e.a., *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen: Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973* (IJsselstein 1992) VGN-bundel n.a.v. CSE 1993-1994.

Dik Verkuil

De Willem Drees van de radio

Hoe slaafs was het medium radio in de jaren vijftig? En hoe angstvallig werd daar het evenwicht tussen de zuilen gerespecteerd? In welke opzichten week radio af van de schrijvende pers? Historicus Dik Verkuil deed onderzoek naar de radionieuwsdienst in de eerste decennia na de oorlog.

'Vanmorgen even over tien zijn hare koninklijke hoogheid de groothertogin en zijne koninklijke hoogheid de prins van Luxemburg op Schiphol aangekomen voor een staatsbezoek aan ons land, dat tot en met vrijdag zal duren. Het toestel, waarmee het groothertogelijk paar vanmorgen uit Luxemburg was vertrokken, werd boven Nederlands gebied begeleid door twaalf Thunderjet-straaljagers van de Nederlandse luchtmacht.

Groothertogin Charlotte en haar echtgenoot prins Felix werden op Schiphol verwelkomd door hare majesteit de koningin en prinses Beatrix. Zijne koninklijke hoogheid prins Bernhard was door een keelontsteking verhinderd aanwezig te zijn bij de aankomst van het vorstelijk paar.'

Zo begon op dinsdag 5 juni 1956 de middaguitzending van de Radionieuwsdienst ANP. Het was het begin van een nog veel langer bericht. In die tijd was het niet ongebruikelijk dat de Radionieuwsdienst (RND) de officiële wederwaardigheden van het koningshuis breed uitmat, en het groothertogelijk

bezoek werd dan ook gedetailleerd gevolgd tot de Luxemburgers op 8 juni Neerlands bodem verlieten. Die dag meldde de Radionieuwsdienst ook dat prins Bernhard naar Stockholm vertrok om de Olympische ruitervedstrijden bij

te wonen. Dat was merkwaardig. De prins had de voorgaande drie dagen immers zo'n last van zijn keel gehad, dat zijn vrouw en dochter de hoge gasten voornamelijk alleen hadden moeten begeleiden.

Het koninklijk gezin zoals dat in de jaren vijftig op de foto ging.

Dik Verkuil is historicus, auteur van enkele boeken m.b.t. het recente verleden en van Geschiedeniswerkplaats. Hij is eindredacteur van NOS Online/Teletekst.

De brave jaren vijftig

Gezellige avonden rond de tafel met spelletjes, voorlezen en, als de kleintjes naar bed waren, vaste radiouitzendingen, waar zowat iedereen naar luisterde. Rechts de 'grooten' van 'Koek en ei' inzet Joop Doderer en Ko van Dijk, op de grote foto links Doderer en Van Dijk, daarna Emy Mols-de Leeuwe, Conny Stuart en Johan Kaart, staand Jan Moraal en Karel Prior. (Uit Rolf Boost, 'Herinneringen aan de jaren 50', Weert 1988).

Sommigen hadden misschien opgemerkt dat op de tweede dag van het hertogelijk bezoek *Der Spiegel* meldde dat de coverstory van het Duitse weekblad de volgende week zou gaan over 'prins Bernhard van Lippe-Biesterveld, die aan het hof van Soestdijk in moeilijkheden is geraakt'.

Dat was voorlopig het laatste dat ze binnen de Nederlandse grenzen zouden vernemen over de zaak die bekend is geworden als de Greet Hofmans-affaire. Onder druk van het kabinet werd het volgende nummer van *Der Spiegel* niet in Nederland verspreid en zagen de Nederlandse kranten ervan af over de kwestie te schrijven. Ook de RND deed er het zwijgen toe.¹

Oubollig

In de Greet Hofmanszaak handelde de Radionieuwsdienst niet anders dan de pers. Henk Hofland – en in navolging van hem de stofomschrijvingscommissie voor het CSE-geschiedenis – heeft mede op grond van deze affaire de Nederlandse journalistiek van de jaren vijftig neergezet als angstig en gezagsgetrouw.²

Hofland had het alleen over de dag- en weekbladen, maar voor velen was de radio als nieuwsbron zeker zo belang-

rijk. De meeste Nederlanders vernamen het nieuws doorgaans het eerst via de radio. Als bron voor eerstelijns nieuws was de Radionieuwsdienst zonder concurrentie. Het televisiejournaal ging in januari 1956 van start, maar werd aanvankelijk slechts drie keer per week uitgezonden, en was niet meer dan een polygoonjournaal op tv, met nauwelijks harde nieuwsonderwerpen en veel belegen beelden en oubollig commentaar. En de actualiteitenrubrieken op de radio mochten nieuws pas brengen na de Radionieuwsdienst.

De Radionieuwsdienst verzorgde dagelijks zeven nieuwsbulletins, met zowel in de ochtend als de middag een blok van vijf nieuwsvrije uren.³ Bij elkaar ging het om 85 minuten zendtijd, waarin zo'n zestig verschillende nieuwsberichten werden gebracht. De luisterdichtheid overtrof die van alle andere radioprogramma's, inclusief de populaire bonte avonden, die gemiddeld 2,9 miljoen luisteraars trokken. Gemiddeld luisterden 3,2 miljoen mensen 's ochtends naar het nieuws, werd de uitzending van 13.00 uur door 2,4 miljoen mensen beluisterd en trokken de vroege avonduitzendingen in totaal 3,3 miljoen luisteraars en de late nog altijd 800.000.⁴

Bij uitzonderlijke nieuwsontwikkelingen waren er aanzienlijk meer luisteraars. In zulke gevallen verzorgde de Radionieuwsdienst ook extra uitzendingen. Tijdens de watersnoodramp, op 1 februari 1953, was de RND over de hele dag genomen meer dan vier uur in de lucht en zat vrijwel de gehele bevolking aan de radio gekluisterd.

Hoe gaf de Radionieuwsdienst invulling aan zijn taak?

Toen de Radionieuwsdienst ANP op 1 september 1949 van start ging, werden op de Nederlandse radio al een kwart eeuw lang nieuwsbulletins uitgezonden. Vanaf 1925 verzorgde het persbureau Vaz Diaz het nieuws en toen Vaz Diaz in 1934 in het ANP opging, werd deze taak overgenomen door het ANP. Veel hadden de bulletins niet om het lijf. Om de kranten niet in de wielen te rijden, waren er alleen twee avonduitzendingen. In verband met de oorlogsdreiging kwam er in 1938 een ochtenduitzending bij.

De kwaliteit was naar huidige maatstaven bedroevend. Het ANP had voor de radio slechts twee redacteurs in dienst die voor de uitzending op de redacties de krantenkopij verzamelden en deze onbewerkt voorlezen.

Na de bevrijding werd het radionieuws aanvankelijk verzorgd door het door de overheid gestuurde Radio Herrijzend Nederland. Nadat de verzuilde omroepen in 1947 hun rechten hadden herwonnen, werd het nieuws overgenomen door hun samenwerkingsorgaan, de Nederlandse Radio Unie (NRU). Door de ervaringen met de BBC-radio en Radio Oranje werd de betekenis van het radionieuws inmiddels hoger ingeschat dan voor 1940, en ook de kwaliteit van de bulletins was hoger; de teksten werden nu in elk geval speciaal voor de radio geschreven. Toch bleef amateurisme troef. De NRU-redactie kampte met een groot verloop en een ontstellend gebrek aan professionaliteit. Tussen de uitzendingen zaten urenlange gaten, en die vulden de redacteuren door boodschappen te doen, in het naburige Hilversumse café De Jonge Haen te zitten of andere privé-activiteiten te ondernemen.

De omroepen hadden niet veel belangstelling voor het radionieuws. Voor het nieuws moesten ze samenwerken en dat deden ze liefst zo min mogelijk. De KRO en de NCRV besteedden het eigenlijk net zo lief weer uit aan het ANP. Tekenend is, dat ze daarbij aanvoerden dat *'als het ANP op zijn histori-*

sche rechten blijft staan, het de nieuwsverzorging moet krijgen. Als de oorlog niet uitgebroken was, zaten we nu nog aan het ANP vast en voor den oorlog zijn we altijd zeer tevreden geweest over het ANP'.⁵

Het ANP wilde het radionieuws maar al te graag terug, en ondanks verzet van de VARA en de AVRO kreeg het in 1949 ook zijn zin. Het persbureau moest wel wat concessies doen. Het moest de bestaande redactie overnemen en ermee instemmen dat die zijn werk zou doen vanuit haar na de oorlog betrokken villa in Hilversum. Het ANP zelf bedong dat de Radionieuwsdienst niet aan binnenlandse nieuwsgaring zou doen; binnenlands nieuws mocht pas gebracht worden nadat het op de ANP-telex had gestaan. Een uitzondering werd gemaakt voor het parlementaire nieuws. Daarvoor mocht de Radionieuwsdienst een eigen correspondent inzetten.⁶

Sal Witteboon

Na de overname door het ANP werd de Radionieuwsdienst een professionele organisatie. Dat was vooral te danken aan Sal Witteboon, die sinds 1948 bij het redactie werkte en op 1 februari 1950 hoofdredacteur werd.

Witteboon (1903-1987) was bijna een generatie ouder dan de rest van de redactie en had als enige een ruime journalistieke ervaring. Voor de oorlog had hij gewerkt bij het socialistische dagblad *Het Volk*. Na 1945 had hij in de redactionele leiding van *Het Vrije Volk* gezeten, tot hij daar wegens een conflict met hoofdredacteur Voskuil vertrok. En gedurende vrijwel de gehele bezetting was hij, als jood en bekende sociaal-democraat, ondergedoken geweest.

Witteboon kwam uit de oorlog als man zonder bloedverwanten. Met zijn vrouw had hij ondanks een brandende kindervens een kinderloos huwelijk. De Radionieuwsdienst werd zijn gezin, met hemzelf als strenge vader die zijn kinderen van de vroege ochtend tot de late avond in de gaten hield. Hij ging boven de redactie wonen, beluisterde vrijwel alle uitzendingen, kwam zondig in ochtendjas de redactie op en riep de dienstdoende eindredacteur nog na de late uitzending van 23.00 uur met een belletje naar boven als iets hem niet beviel. Tot zijn pensionering in 1969 zou hij dat blijven doen. Daarna kwam de door hem verkozen opvolger, Dick Mallon, na negentien jaar trouwe dienst, tegen 'vader' in

Rock and roll – niet bekend bij de Radionieuwsdienst.

opstand, en zag Witteboon zich gedwongen zijn omroepvilla te verlaten.

Wat leverde Witteboons inzet op? Allereerst leerde hij zijn redactie schrijven. Hij ontwikkelde een specifieke, op radio toegesneden schrijfstijl. Zijn op- en aanmerkingen bracht hij onder in boekwerken, die nog jaren na zijn vertrek als leerboeken voor de redactie zouden fungeren.

Het zou interessant zijn na te gaan wat dit heeft betekend voor de ontwikkeling van de Nederlandse taal, maar dat gaat het bestek van mijn artikel te buiten.

De kwaliteit steeg ook doordat Witteboon de redactie omvormde tot een hechte, stabiele ploeg, die nogal wat talenten voortbracht, onder wie de schrijver/producent Milo Anstadt, de cabaretier Fons Jansen en de televisiejournalist Jaap van Meekeren.

Feiten... niets dan feiten

Witteboon hamerde erop dat de Radionieuwsdienst een prominente rol moest spelen bij de opbouw en verdediging van de democratische samenleving. Daarom wilde hij dat zijn redactie een volstrekte objectiviteit en neutraliteit in acht nam. De Radionieuwsdienst moest de feiten en niets dan de feiten brengen en op geen enkele manier een oordeel laten doorklinken. In een democratie moest de geïnformeerde burger zelf oordelen.

Witteboon identificeerde zich bovendien sterk met verzuilde gevestigde orde en zag het als zijn taak de rust in de samenleving te helpen bewaren. In een toespraak tot de Radoraad verklaarde hij in 1954, *'dat voor alles moet*

worden voorkomen dat zich door toedoen van radioberichten, die zo'n ontzettend grote verspreiding hebben, psychosen ontwikkelen'. Daarom ging zijn dienst bijvoorbeeld voorbij aan kleine stakingen. Zou de Radionieuwsdienst over alle stakingen berichten, *'dan zouden wij daarmee bijdragen tot het ontstaan van een psychose, die door de feiten niet gerechtvaardigd zou zijn'*.

Van de redacteurs verwachtte Witteboon dat ze onder alle omstandigheden rustig bleven en formuleringen vonden *'waarin de ernst der gebeurtenissen zonder opgewondenheid tot uitdrukking komt'*. Bovendien moesten ze er rekening mee houden dat in veel huiskamers het hele gezin meeluisterde.

'Berichten die door aard of karakter minder geschikt zijn om in de huiskamer te worden meegedeeld of om andere reden van goede smaak achterwege moeten blijven, zijn in strijd met het karakter van de nieuwsdienst en van een gezonde informatie. Een bericht dat, hoezeer verantwoord op zichzelf, in de huiskamer niet kan worden uitgesproken, zonder de ouderen tegenover de jongeren in verlegenheid te brengen, moet in de uitzendingen van de nieuwsdienst achterwege blijven.'

De Drees van het radionieuws

Ten slotte zag Witteboon zijn eigen positie als onderdeel van de socialistische emancipatie. Hij was mede op advies van PvdA-voorzitter Koos Vorrink naar de Radionieuwsdienst gegaan. Vorrink had hem voorgesteld dat het van groot belang was dat socialistenvan ook in dit soort neutrale, semi-offi-

ciële organisaties aanwezig waren. Witteboon was ervan doordrongen dat hij zijn positie met tendentieuze berichtgeving in gevaar kon brengen. Met name *De Telegraaf* en *De Groene Amsterdammer* beschuldigden zijn dienst nogal eens van gebrek aan objectiviteit; de eerste zag de Radionieuwsdienst als *'voertuig van socialistische propaganda'*, de tweede verweet haar onder meer pro-Amerikaans te zijn. Het bracht Witteboon tot uiterste voorzichtigheid.

De hoofdredacteur zag er nauwlettend op toe dat de vier 'volksdelen' naar rato in zijn redactie zaten. Omdat hij zelf – als de Willem Drees van het radionieuws – hoofdredacteur was, waren in zijn ploeg de katholieken, protestanten en liberalen enigszins oververtegenwoordigd. In reactie op kritiek dat de Radionieuwsdienst *'niets anders geeft dan wat de PvdA aange-naam is'*, schreef Witteboon in 1955 dat van de zeventien personeelsleden er slechts twee tot de PvdA behoorden en een derde daar vroeger toe had behoord.

'Drie redacteurs en de twee administratieve krachten behoren tot de protestants-christelijke groep en drie redacteurs tot, kortweg gezegd, de AVRO-groep. Tot dit personeel behoren verder vijf rooms-katholieken, allen in Hilversumse katholieke kringen uitstekend aangeschreven, allen KVP-mensen en trouwe gelovigen. Van deze vijf zijn er twee redacteur en twee eerste redacteur-chef van dienst. De vijfde vervult de uitermate belangrijke functie van parlementair redacteur.'

Ook de voordracht van het nieuws moest strikt zakelijk en neutraal zijn. Om die reden ontsloeg hij de bekende 'stem' van voor de oorlog, Jan Bakker Niemeyer. Niemeyer was een typische vooroorlogse amateurtoneelspeler, die als nieuwslezer een gewichtige stijl had en de emoties zwaar aanzette.

Nozems

De neutraliteit en de identificatie met de gevestigde orde bleken vooral uit de inhoud van de berichtgeving. Drie elementen onderstrepen het behoudende karakter van de nieuws-

DE LAATSTE KEER

Rolf Boost vertelt in zijn boek *Wat je zegt ben je zelf* over de jaren vijftig hoe zijn vader reageerde op het Mandement:

...ALS OP een zondag in mei van alle r.k. kansels in Nederland het bisschoppelijk 'maanschrijven' *De katholieke in het openbare leven van de tijd* wordt voorgelezen. Ook mijn vader gaat die dag, als elke zondag, trouw naar de mis van 10 uur in de Heilig-Hartkerk tegenover ons huis. En thuis wachten we hem, ook als elke zondag, weer op met koffie met slagroom. Maar deze keer smaakt de slagroom niet. M'n vader vertelt van de brief. Hij is woedend. Die woede neemt nog toe, als hij later van twee oud-tantes hoort dat meneer pastoor daar op bezoek is geweest en hen vermanend heeft toegesproken, omdat bij die oud-tantes de VPRO-gids op het radiotafeltje ligt en niet de KRO-gids.

Die zondag is de laatste keer dat m'n vader in de kerk is geweest. Voor hem is de maat vol en voor hem niet alleen.

bulletins. In de eerste plaats bracht de Radionieuwsdienst veel berichten over het koningshuis en de successen bij de opbouw van het vaderland. In de week van 28 mei tot 3 juni 1956 bijvoorbeeld gingen er van de 99 binnenland-berichten elf over de Oranjes en hadden er dertien betrekking op jubilea, herdenkingen en openingen. In een willekeurige week twintig jaar later (van 20 t/m 26 maart 1977) leverden beide thema's geen enkel bericht op.

In de tweede plaats hamerde Witteboon erop dat alle zuilen hun deel kregen. 'Wanneer er', zo hield hij zijn redactie op 20 maart 1950 voor, 'toevallig voor het tijdstip van uitzending een onevenredig groot aantal berichten van één bepaalde kleur aanwezig is, dan is er alle reden, die berichten niet alleen scherp op hun werkelijke nieuwswaarde te toetsen, maar ook na te gaan, of er bij berichten, die deze toets doorstaan, geen zijn, die evengoed tot een volgend bulletin bewaard kunnen blijven. Dat verdient dan de voorkeur boven het uitzenden van een bulletin, dat door eenzijdige samenstelling de indruk zou maken, gekleurd te zijn'.

Toen zowel de socialisten als de confessionelen in 1958 klaagden dat zij tekort werden gedaan, kon Witteboon met koele cijfers aantonen dat daarvan geen sprake was. In de eerste vijf maanden van dat jaar waren 908 regels van nieuwsberichten gewijd aan nieuws uit protestants-christelijke kring, gingen er 605 over nieuws uit socialistische kring en hadden er 498 betrekking op nieuws uit rooms-katholieke kring.

In de derde plaats werden berichten over maatschappelijke onvrede en spanningen met grote terughoudend gebracht. Over stakingen van enige omvang werd nog wel bericht, maar nieuwe vormen van onrust signaleerde de Radionieuwsdienst helemaal niet. Zo hoorden de luisteraars in 1956 niets van de eerste opstootjes met jongeren. 'Nozems' veroorzaakten rond de film *Rock around the Clock* in verscheidene provincieplaatsen relletjes; er werd gevochten met de politie en oppassen de burgers werden lastiggevallen. De kranten spraken er schande van, maar de Radionieuwsdienst negeerde de incidenten.

Die terughoudend betrachtte de Radionieuwsdienst in het bijzonder bij de berichtgeving over kwesties die spanningen tussen de zuilen veroorzaakten

BISSCHOPPELIJK MANDEMENT

DE KATHOLIEK IN HET OPENBARE LEVEN VAN DEZE TIJD

D

1. INLEIDING

E VIERING VAN HET EEUWFEEST van het herstel der hiërarchie was een grote voldoening voor uw Bisschoppen en naar Wij vertrouwen ook voor ons gelovige katholieke volk. Zij was de uiting van het dankbare bewustzijn, dat de katholieke Kerk van Nederland onder Gods zegen tot een zekere groei en volwassenheid was gekomen. Katholiek Nederland trad naar voren in een zekere rijpheid en volheid, als een levend organisme, waarin naast de vitale organen van gezinnen, parochies en bisdommen velerlei instituten en verenigingen vaste vorm

Het Bisschoppelijk Mandement zette in 1954 de politiek op scherp.

of konden veroorzaken. In verkiezingstijd drong Witteboon altijd aan op voorzichtigheid, objectiviteit en onpartijdigheid. 'Vermijd alle sentimentsuitingen', zo drukte hij zijn redacteurs in 1951 op het hart. 'Bepaal u tot het positieve. Toespitsing van de politieke strijd op personen mag nimmer in onze berichtgeving een klankbodem vinden. Houd, wat de lengte betreft, rekening met wat wij anderen gaven en bewaar een gezond evenwicht. Voor het overige kunnen wij beter niet geven dan wel en beter – als tijdig overleg niet mogelijk is – in een latere uitzending dan zonder rustige overweging in een vroeger bulletin.'

Mogelijke spanningen tussen de zuilen vereisten ook buiten verkiezingstijd omzichtigheid. Een voorbeeld was in 1951 de zaak tegen Willem Frederik Hermans. Het Openbaar Ministerie klaagde de schrijver in een proefproces

aan wegens belediging van een volksgroep omdat hij de hoofdpersoon in zijn roman *Ik heb altijd gelijk* een woedende tirade tegen de katholieken had laten houden, waarin zij 'de pest van de Nederlandse natie' werden genoemd. De landelijke dagbladen besteedden uitgebreid aandacht aan de zaak, en deelden over het algemeen het oordeel van de rechter dat Hermans de vrijheid moest hebben deze uitspraken in een roman te doen. Zelfs de katholieke *Volkskrant* was het hiermee eens. Maar voor de Radionieuwsdienst was de zaak te heikel. Niet één bericht werd aan deze zaak gewijd.

Mandement

Die gedragslijn was drie jaar later niet mogelijk bij het Bisschoppelijk Mandement. De politieke en maatschappelijke consensus werd in 1954 ernstig ondergraven door dit schrijven

waarin de bisschoppen de gelovigen het lidmaatschap van de PvdA ontrieden en dat van de socialistische vakbeweging en de VARA verboden.

De Radionieuwsdienst kon hier niet omheen, maar legde in de berichtgeving het accent op die elementen die geen aanstoot konden geven. Het uitgangspunt was, zo stelde Witteboon op 3 juni 1954, *'dat wij ons onthouden van het weergeven van de polemiek, die op grote schaal bezig is zich te ontwikkelen. Wel kan er aanleiding zijn, sober, zakelijk en in bescheiden mate welgeformuleerde positieve standpunten weer te geven, die in het openbaar worden uitgesproken door persoonlijkheden, die krachtens hun plaats in het publieke leven moeten worden beschouwd als in de hoogste mate gezaghebbend'*.

Daarom behandelde de Radionieuwsdienst bijvoorbeeld wel de geruchtmakende toespraak die PvdA-fractie leider Burger op 3 juli 1954 hield op de kaderdag van de PvdA in Utrecht, maar citeerde zij niet Burgers meest venijnige uithalen.

'Meester Burger', aldus het verslag van de Radionieuwsdienst, *'wilde geenszins zeggen dat het bisschoppelijk mandement bedoelt de vrijheid te belagen. Maar de wijze, waarop van katholiek-politieke zijde dit mandement wordt*

opgevangen, bewijst naar zijn mening, dat in feite die vrijheid in gevaar is'.

Uit de berichtgeving van de Radionieuwsdienst viel niet af te leiden dat Burger het democratisch karakter van de KVP in twijfel trok, verwees naar de oorlog en sprak van *'verderfelijke totalitaire tendensen'*. De rede van Burger werd bovendien kort behandeld tussen de veel gematigder toespraken van premier Drees en andere leidende PvdA'ers.

Een jaar later laaide de woede bij de PvdA opnieuw op, toen de KVP bij de kerkdeuren een pamflet onder de titel *O'56* liet uitdelen. Hierin werden de socialisten afgeschilderd als gevaarlijke heidenen die niets liever deden dan katholieke scholen in brand steken, en werden de humanisten afgebeeld als apen. Het was de inleiding tot felle verwijten over en weer. *Het Vrije Volk* liet in zijn reactie alle remmen los. De grootste krant van Nederland sprak van grove leugens en deed het voorkomen alsof de vrijheid tien jaar na de oorlog opnieuw in acuut gevaar was. Het PvdA-Kamerlid Scheeps sprak van *'fascistische methoden'* waar de PvdA boven stond. De Radionieuwsdienst negeerde het allemaal; hij wijdde er in zijn bulletins geen woord aan.

Dag, koninginndag

Dat was twee jaar later geen optie bij de eerste televisierel uit de Nederlandse geschiedenis. Op de verjaardag van prinses Wilhelmina, zaterdag 31 augustus 1957, zond de VPRO de documentaire *Dag, koninginndag* uit, waarin cynische opmerkingen werden gemaakt over de liefde voor het Oranjehuis. De critici vielen vooral over een interview met een van de deelnemers aan de muiltierij op de Zeven Provinciën uit 1933.

Op de avond zelf deed de Radionieuwsdienst er niets mee. Toen de volgende dag de reacties loskwamen, kon zij er niet meer omheen, maar zij beperkte zich tot een wel zeer summier bericht: *'Naar aanleiding van bepaalde uitlatingen in het televisieprogramma van gisteravond heeft de staatssecretaris van onderwijs, kunsten en wetenschappen, mr. Höppener, onmiddellijk een onderzoek doen instellen. Dit is meegedeeld door de persdienst van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.'*

Ook uit de verdere berichtgeving, de volgende dagen, viel niet op te maken, wat er aan de hand was. Wie er het fijne van wilde weten, was aangewezen op de kranten, van wie sommige (met name *De Telegraaf* en *Trouw*) moord en brand riepen, maar die alle onomwonden en gedetailleerd vertelden wat er te zien was geweest.

Schokking

Een soortgelijke abstracte benadering volgde de Radionieuwsdienst ten slotte bij de kwestie-Schokking, die voor Hofland naast de Greet Hofmans-affaire het schoolvoorbeeld was van de volgzzaamheid van de Nederlandse pers.

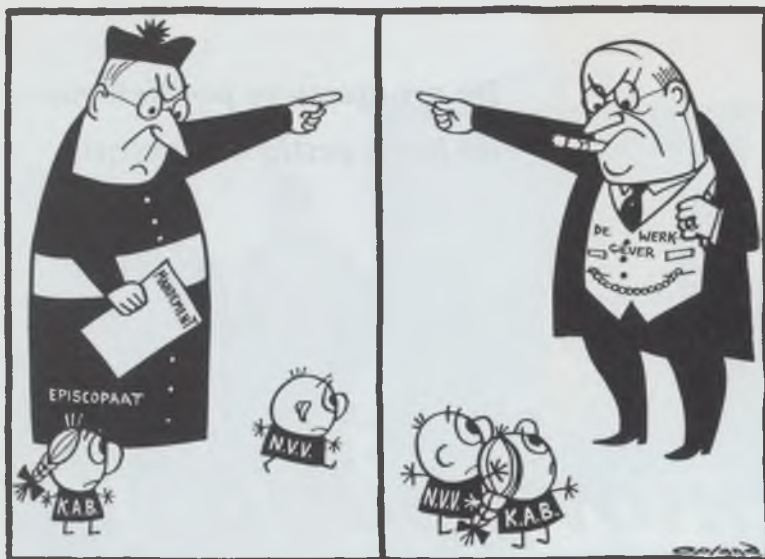
De aanzet werd hier gegeven door de *Haagsche Courant*, die op 1 februari 1956 onthulde dat de Haagse burgemeester Schokking in de oorlog als burgemeester van Hazerswoude een joods gezin aan de Duitsers had verraden.

Hofland legt de nadruk op de verontwaardiging die bij de gezagsdragers ontstond over het feit dat een eerbiedwaardig lid uit hun kringen zomaar aan de schandpaal was genageld. Maar in de kranten van die tijd is van die verontwaardiging weinig terug te vinden. De landelijke dagbladen volgden de zaak vanaf de eerste dag tot in detail. Ook met de door Hofland veronderstelde geslotenheid van 'het Gezag' viel het nogal mee. De PvdA drong zelfs

De Radionieuwsdienst stond in haar tamme berichtgeving niet alleen. In tijden van crisis bereikte wel een kus, maar niet de inhoud van Der Spiegel de Nederlandse bevolking.

Rechtsboven: Opland in de De Groene Amsterdammer van 14 februari 1956.

Wat De Bisschop Scheidt...

Brengt Het Kapitaal Bijeen

met grote gedrevenheid aan op optreden tegen de christelijk-historische burgemeester.

Een van de weinige niet direct betrokken organisaties die volgens Hoflands beschrijving handelden, was de Radionieuwsdienst. Pas na zeventien dagen kwam de Radionieuwsdienst met het eerste bericht over deze zaak. Het luidde als volgt:

'Het Eerste-Kamerlid de heer Vos van Steenwijk heeft onlangs aan de minister van Binnenlandse Zaken enkele vragen gesteld met betrekking tot perspublicaties over de burgemeester van Den Haag. De vragen betroffen de berichten, dat een bepaald dossier in handen zou zijn gekomen van onbevoegden. De minister van Binnenlandse Zaken heeft nu, mede namens de minister van Justitie, op deze vragen geantwoord, dat naar de daarin bedoelde feiten een onderzoek wordt ingesteld. De ministers zullen naar aanleiding daarvan, zo gauw mogelijk, aan de Staten-Generaal de nodige mededelingen doen.'

Dat was het: een mededeling zo cryptisch, dat er zonder voorkennis met geen mogelijkheid uit af te leiden viel, waar het om ging.

Conclusie

De conclusie moet zijn dat de berichtgeving van de Radionieuwsdienst bij uitstek gezagsgetrouw en conservatief was. De dienst was veel terughoudender dan de pers, die uit de genoemde voorbeelden heel wat minder suffig naar voren komt dan de stofomschrijving suggereert.

De Radionieuwsdienst moest als neutraal orgaan in dienst van de zuilen, dat bovendien het monopolie op de snelle berichtgeving gekregen had, wel voorzichtig zijn. De buitenwereld zag nauwlettend toe dat de redactie strikt onpartijdig te werk ging en geen aanstoot

gaf. Daar kwam nog bij dat de hoofdredacteur meende dat juist hij als sociaal-democraat binnen de grenzen moest blijven van hetgeen algemeen als aanvaardbaar werd beschouwd. Ook speelde mee dat de radio werd beschouwd als een buitengewoon indringend medium. Witteboon huldigde de breed gedragen opvatting dat de radio makkelijk psychoses kon veroorzaken. Bij zijn pleidooien tot voorzichtigheid verwees hij graag naar de paniek die in oktober 1952 in Nederland ontstond toen in een hoorspel een gefantaseerd nieuwsbericht werd voorgelezen over vliegende schotels die op weg waren naar de aarde.

En ten slotte speelde mee dat de radio in gezinsverband werd beluisterd. In tal van gezinnen moesten de kinderen zwijgen als vader het nieuws wilde horen. Daarom moest de Radionieuwsdienst rekening houden met de moraal die de ouders wilden uitdragen en hen tegenover hun kroost niet in verlegenheid brengen.

En zo bracht de Radionieuwsdienst dagelijks in honderdduizenden gezinnen een beeld van een Nederland waar niets aan de hand was. Dat verklaart mede waarom de jaren vijftig achteraf als onvoorstelbaar braaf en saai zijn beoordeeld. Dat in de kranten een heel andere werkelijkheid werd weergegeven, deed daar niets aan af.

De teksten van de Radionieuwsdienst uit de jaren 1949-1989 worden integraal bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het gaat om 760 verhuisdozen, met daarin ongeveer 1 miljoen vellen tekst.

Veel informatie over de Radionieuwsdienst is te vinden in het archief-Witteboon, dat wordt beheerd door het Nederlands Audiovisueel Archief in Hilversum.

Noten

1. Pas op 29 juni besteedde zij er voor het eerst aandacht aan, en wel door het volgende cryptische bericht: *'Vanwege hare majesteit de Koningin en zijne koninklijke hoogheid de Prins der Nederlanden, wordt de volgende mededeling verstrekt: De wijze waarop men in den vreemde het toelaatbaar heeft geoordeeld in het openbaar ons gezinsleven en de verhouding in onze naaste omgeving te belichten, heeft ons beiden teleurgesteld en gegriefd. Wij achten een onderzoek naar de omstandigheden, die hiertoe hebben kunnen leiden, gewenst. Het is ons een voldoening, professor L.J.M. Beel, professor-meester P.S. Gerbrandy en jonkheer meester A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer bereid te hebben gevonden, dit onderzoek in te stellen en ons van raad te dienen. Juliana en Bernhard.*
Tot zover de mededeling, die vanwege Hare Majesteit de Koningin en Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins der Nederlanden is verstrekt. Van de meest bevoegde zijde vernemen wij, dat professor Beel in verband met het tot hem gericht verzoek, aan hare majesteit de Koningin heeft verzocht, het door hem al aangeboden ontslag als minister op 7 juli te willen aanvaarden. Professor Gerbrandy deelt mede dat hij zijn Kamerlidmaatschap op dezelfde grond niet zal aanvaarden. Van de heer Tjarda van Starkenborgh Stachouwer is reeds meegedeeld, dat hij ontslag heeft gevraagd uit de door hem beklede openbare functie.'
2. H.J.A. Hofland, *Tegels lichten* (Amsterdam 1972), 106-128.
3. Van 1947 tot 26 september 1959 waren er uitzendingen 's ochtends van 7.00 uur tot 7.10 uur en van 8.00 uur tot 8.15 uur, 's middags van 13.00 uur tot 13.15 uur, in de vroege avond van 18.00 uur tot 18.15 uur, van 19.00 uur tot 19.10 uur en van 20.00 uur tot 20.05 uur en in de late avond van 23.00 uur tot 23.15 uur. In 1959 werd de uitzending van 23.00 uur vervangen door uitzendingen van 22.30 uur tot 22.40 uur en 23.55 tot 24.00 uur. De totale zendtijd bleef daarmee 85 minuten. Pas in 1964 werd de zendtijd uitgebreid.
4. Brief Th.J. Idenburg, directeur-generaal statistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek, aan S. Witteboon, 9 mei 1954. (Archief Witteboon, 6.07.6) De cijfers zijn gebaseerd op onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek in april 1953. Verder is in de jaren vijftig nauwelijks onderzoek naar luistercijfers gedaan.
5. Notulen van de bestuursvergadering van de NRU, d.d. 23 mei 1947 (aanwezig in het Centraal Archief van de publieke omroep).
6. En zo is het bij het NOS Radionieuws (de opvolger van de RND) nog steeds. De redactie heeft nu twee parlementair redacteurs, onder wie de historicus en vroegere Kleio-redacteur Ruud Slotboom.

Ilja van den Broek

**De progressieve politiek van
de jaren zestig en zeventig**

Een monopolie op de politiek

Achter alle openheid en duidelijkheid ten tijde van het kabinet-Den Uyl lag de gedachte: als burgers maar genoeg weten en bewust kiezen komen zij vanzelf terecht bij de progressieve partijen.

Al het lawaai rond het kabinet-Den Uyl moet in dit licht worden gezien.

14

Het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990' voert in de ondertitel het woord 'polarisatie'. Oorspronkelijk was dit de benaming van de partijstrategie van de PvdA, later kreeg het woord betrekking op de politiek van de jaren zestig en zeventig in het algemeen.

Dit artikel gaat in op het karakter van de politiek in deze periode en op de relatie tussen politiek en maatschappij. Hoe trachtte de politiek de burgers te bereiken, en op welke wijze waren de burgers verbonden met de politiek? Op de achtergrond speelt de vraag wat toen onder politiek werd verstaan. Dit aandachtspunt helpt enerzijds anachronismen te voorkomen – die óók optreden als een onderwerp slechts dertig jaar terug in de tijd ligt – en heeft anderzijds een didactische functie: door politiek niet op te vatten als een statisch begrip, maar voor elke historische periode opnieuw te onderzoeken welke concrete betekenis zij had, wordt de term minder abstract en vaster omlijnd.

Symbolisch voor de politiek van de jaren zestig en zeventig is het optreden van het kabinet-Den Uyl. Aan deze 'meeste linkse regering van na de oorlog' bestaat een nog altijd levendige herinnering, die wordt geanalyseerd in mijn proefschrift *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl*. Eén van de uitgangspunten van het boek is het clichébeeld van een bewindsliedenploeg bestaande uit 'jonge honden' en 'gewone mensen', die op informele en open wijze politiek bedreef, en nachtenlang vergaderde in een roes van idealisme en alcohol. 'Cliché' wordt hier niet gebruikt als een negatieve kwalificatie, maar in de oorspronkelijke betekenis: een van inkt voorziene plaat die steeds gelijkvormige afdrukken geeft van hetzelfde basisbeeld.

De voornaamste elementen waaruit dit beeld is opgebouwd zijn terug te vinden in de talloze kranten- en tijdschrift-artikelen en televisiedocumentaires die het licht zagen bij de herdenkingen van het overlijden van Den Uyl in 1997 (toen tien jaar geleden) en van het aantreden van het kabinet een jaar later (toen vijftientig jaar geleden). Het ontstaan en de ontwikkeling ervan is te volgen in de langere, persoonlijke interviews en (auto)biografische boek-

jes die zijn verschenen sinds het aantreden van de progressieve regering. Al tijdens de kabinetsperiode werd haar reputatie in verband gebracht met het streven naar democratisering. Elsevier schreef bij het aantreden van het kabinet in mei 1973 – met kritische ondertoon – dat minister Hans Gruijters caféhouder was geweest en staatssecretaris Jan Schaefer warme bakker: 'Dat kan allemaal in Nederland. Over democratie hoeft men wat dit betreft niet te klagen'.

De onconventionele en spannende vorm van de politiek verkleinde de afstand met de burgers, maakte haar minder saai en daardoor begrijpelijk. De negatieve pendant van dit beeld was dat van een 'vechtkabinet', dat 'rollebollend over straat ging', waarin ministers uit de school klaptten over zowel politieke als persoonlijke conflicten en waar al na anderhalf jaar 'haast elke week' een crisissfeer heerste.

De spectaculaire politieke stijl die het kabinet-Den Uyl hanteerde, leidde ook tot een 'veel geschreeuw maar weinig wol'-interpretatie: de linkse regering had grote plannen gemaakt en deze met veel lawaai gepresenteerd, maar bracht uiteindelijk weinig tot stand en beleefde na haar val geen reprise. Dit neemt niet weg dat individuele politici

Dr. Ilja van den Broek is als postdoc verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij onderzoekt de vorming en stijl van het parlementaire debat in het Interbellum.

In november 1972 presenteerde Den Uyl de kandidaat-bewindslieden voor een progressief kabinet: vlnr. zittend: Anneke Goudsmit, Hans Gruijters, M. Rood-de Boer, Joop den Uyl, Hans van Mierlo, Irene Vorrink, Max van der Stoep, staand: A. de Goede, prof. Röling, Wim Duijsenberg, Jan Schaefer, Jan Pronk, Marcel van Dam, A. Oele en M. van Hulten.

Den Uyl en zijn kabinet nog steeds als referentiepunt hanteren: van de vermoorde LPF-leider Pim Fortuyn tot PvdA-partijleider Wouter Bos en een van zijn concurrenten voor deze functie, de politicoloog Jouke de Vries.

Beelden over – of herinneringen aan – het kabinet-Den Uyl werden verspreid door politici van toen, in intensieve samenwerking met de media. De regeringsploeg stond bekend als een 'journalisten'-kabinet: journalisten onderhielden directe contacten met bewindslieden, en toonden een grote politieke en persoonlijke betrokkenheid. De bemoeienis van de media kwam voort uit de beroepsopvatting van journalisten in die periode. Zij zagen voor zichzelf een politieke taak weggelegd, en niet een zuiver informatieve; zij vonden het tonen van hun engagement een hogere vorm van objectiviteit. Een redactie diende 'objectief duidelijk te maken in welke richting zij subjectief is', aldus W.L. Brugsma, hoofdredacteur van de *Haagse Post*.

De geschetste clichébeelden zijn geen ondubbelzinnige weergave van de historische werkelijkheid, maar hebben wel betekenis: zij geven informatie over de vorm van de politiek in de jaren zestig en zeventig. Ik bespreek hierna drie kenmerken van de politiek in deze periode: de ambitie een grote groep burgers te bereiken, de grote weerslag van de politiek in de maatschappij en het idee dat de progressieve politiek een bijzondere status had. De nadruk ligt daarbij in eerste instantie op de progressieve politiek, aangezien deze beeldbepalend was. Echter, de 'rechtse' politiek ontwikkelde in toenemende mate een stijl die vergelijk-

baar was met die van 'links'. Al tijdens de kabinetsperiode, maar vooral na de val van het kabinet-Den Uyl, slaagden politici als Hans Wiegel en Dries van Agt er steeds beter in, met dezelfde (media)middelen die de progressieve politiek hanteerde, een groeiend publiek te bereiken.

Wervende politiek

Vanaf de jaren zestig deed vooral in progressieve kring het idee opgeld dat de politiek een bredere reikwijdte moest krijgen. Politiek was te veel een zaak voor beroepspolitici in Den Haag; het monopolie 'van zo'n tweehonderd machtigen rond het Binnenhof' moest volgens PPR-politicus Erik Jurgens worden gebroken. Activiteiten van 'amateur'-politici waren noodzakelijk om de politiek dicht bij de burger te brengen, en de 'gewone man' daadwerkelijk 'inspraak' te geven. De bijdrage van politieke buitenstaanders diende niet langer te worden beschouwd als een lastig bijverschijnsel, maar als een inherent en essentieel onderdeel van het politieke spel, zelfs van de democratie in algemene zin. Volgens PvdA-politicus Anne Vondeling, tijdens het kabinet-Den Uyl voorzitter van de Tweede Kamer, was democratie 'meeleven, meedenken, meedoen'.

Politici en partijstrategen uit PvdA, PPR en D'66 verhevigden hun inspanningen om een zo groot mogelijke groep burgers te bereiken. Politici moesten duidelijk zijn en voldoende informatie verschaffen, en daardoor een afgewogen keuze mogelijk maken. Politiek moest wervend zijn. Want achter al deze openheid en duidelijkheid lag impliciet de gedachte: als burgers genoeg weten en bewust kiezen, komen zij vanzelf

terecht bij de progressieve partijen. De spannende, emotionele en zelfs spectaculaire politiek die het kabinet-Den Uyl volgens de beeldvorming bedreef, met alle affaires en al het lawaai, moet in dit licht worden gezien. Het was in eerste instantie geen effectbejag, publiciteitsgeilheid, of de persoonlijke behoefte politieke tegenstanders in het openbaar te beledigen, maar een poging tot politieke duidelijkheid en tot aanspreken en overtuigen. Men trachtte de kloof tussen burger en politiek te overbruggen, de burger te mobiliseren, en hem en passant te winnen voor de progressieve zaak.

Vlak voor en gedurende de kabinetsperiode was de politiek vaak onderwerp van gesprek; zij riep emoties op en was zichtbaar in de maatschappij. Politieke tegenstellingen waren onderdeel van het dagelijks leven, want volgens progressieve politici was het persoonlijke en sociale bestaan vergeven van de machtsvraagstukken. Allerlei persoonlijke kenmerken en dagelijkse gedragingen en handelingen waren politiek geladen. Geslacht, leeftijd – er liep een scheidslijn tussen de jongere en de oudere generatie –, kledingstijl, haardracht, opvattingen over Derde Wereldproblematiek, gelezen kranten en bekeken televisiezenders, relatievormen en zelfs gebruikte levensmiddelen (vanwege de boycots) gaven onmiskenbare informatie over de stellingname van een persoon. Juist omdat iedereen automatisch aan politiek deed, of hij – of zij – dat nu wilde of niet, was de bewustmaking van burgers zo belangrijk: het was van essentieel belang dat zij in de 'goede' richting politiek zouden zijn.

'DE LINKSE SAMENZWERING JA! REKEN ER OP DAT DIE ER IS.'

'ER IS ANDERS OOK EEN RECHTSE SAMENZWERING ALLEEN NUEMEN JULIE DIE ANDERS.'

'MAATSCHAPPIJ'

Als pendant van de progressieve politieke stroming manifesteerde zich in de maatschappij een vrij breed gedragen progressief levensgevoel. Elseviers Magazine-journaliste Alice Oppenheim beschreef het in november 1976 aan de hand van de thuissituatie van PPR-voorzitter Ria Beckers, waar 'vader Karel', werkzaam aan de sociale academie, zorgde voor de kinderen, van wie de middelste een 'gitzwarte kroeskop' had. 'Het hele huis ademt een alternatieve sfeer: Karel zet een grote pot Duitse kruidenthee, naast de voordeur hangt een "boycot de Amro-bank"-poster en op stickers aan de muren is de afkeer van kernenergie herhaaldelijk terug te vinden.'

Behalve door de aanwezigheid van politiek in het leven van alledag, werd de tegenstelling tussen links en rechts scherp aangezet doordat beide stromingen zich aan elkaar relateerden. Een keuze was geboden, want wie niet links was, werd als rechts bestempeld en andersom. Weldenkende mensen werden geacht aan politiek te doen. Daarvan ging het progressief-politieke gedachtegoed van deze periode uit; zij wilden toch geen genoegen nemen met bestaande machtsverhoudingen en een maatschappij waarin welvaart en welzijn oneerlijk waren verdeeld? Een politiek bewuste opstelling impliceerde vervolgens het bedrijven van progressieve politiek: kritisch zijn, inspraak eisen, werken aan een betere samenleving, ook buiten de landsgrenzen, kortom: in beweging zijn, iets willen veranderen en bereiken. De bestaande situatie in stand houden, en besturen zonder verandering als oogmerk, waren activiteiten voor 'machthebbers'; dit was hooguit bestuur maar geen politiek. Politiek was er voor de 'machtelozen'.

Deze opvattingen leidden tot een identificatie van progressieve politiek met de politiek. In progressieve kring waren het welhaast inwisselbare begrippen.

De progressieve politiek claimde in feite het alleenrecht op het bedrijven van politiek, en markeerde steeds duidelijk de grenzen met 'rechtse' politiek, die in haar ogen eigenlijk geen politiek was. Rechtse politici wilden in linkse ogen de status quo handhaven, en waren niet zozeer deel van een andere politieke stroming als wel 'a'- of 'anti'-politiek.

Politici als Wiegel en Van Agt, die wat dit betreft regelmatig op de korrel werden genomen, koketteerden op hun beurt met het 'niet politiek zijn'. Zij leken door hun nonchalantere opstelling en door hun ironische uitspraken over wat de politiek in het algemeen en zichzelf als politici vermochten, de politiek minder serieus te nemen of haar zelfs te 'relativeren'.

Vormverlies

Gedurende de kabinetsperiode 1973-1977 werd de scheidslijn tussen links en rechts gemarkeerd, maar begonnen tegelijkertijd de contouren van de progressieve politiek te vervagen. De betrekkelijke eenstemmigheid over wat progressieve politiek was en zou moeten zijn, maakte plaats voor heftige meningsverschillen. Binnen de progressieve stroming, en binnen de PvdA, groeide de onenigheid over de wijze waarop politiek moest worden bedreven. Het kabinet-Den Uyl was wat dit betreft een spil maar ook een breekpunt in de ontwikkeling van de progressieve politiek in de jaren zeventig.

De progressieve politiek wist de burger slechts ten dele te bereiken.

De opkomstcijfers bij de verkiezingen waren in de jaren zeventig nog hoog, maar een kiezer was nog geen politiek actieve burger. Degenen die daadwerkelijk politieke activiteiten ontwikkelden, behoorden tot specifieke groepen: studenten, docenten, welzijnswerkers, wetenschappelijk medewerkers en journalisten. De 'nieuwe vrijgestelden' noemden politicoloog Hans Daalder en socioloog Herman Vuijsje hen. Hun

beroepen verschaften voldoende vrijheid en vrije tijd om te participeren in actiegroepen, of bestuurs- of kaderlid te worden van een politieke partij. Deze actievoerders en partijbestuurders pretendeerden de eigenlijke vertegenwoordigers te zijn van het 'gewone volk'. Zij zagen het als hun taak in naam van 'het volk' de gangen van de politici in Den Haag na te gaan. Zo volgde het partijbestuur van de PvdA het kabinet-Den Uyl 'hinderlijk'. Het trachtte te voorkomen dat de bewindslieden het verkiezingsprogramma uit het oog verloren en een slappe compromissenpolitiek voerden.

Maar uiteindelijk misten de partijmannen en -vrouwen net zo goed de aansluiting bij de 'man in de straat' als de 'beroepspolitici': zij waren hoger opgeleid, praatten al snel in jargon, en beschikten over kennis en contacten die hen tot onderdeel maakten van het politieke spel.

Daarnaast konden zij, tot hun eigen frustratie, de landspolitiek maar zeer beperkt beïnvloeden. Zij hadden minder informatie dan 'de jongens op het Binnenhof' en konden niet al hun gangen nagaan. In de loop van de kabinetsperiode waren Den Uyl en zijn ministers en staatssecretarissen steeds minder bereid zich te verantwoorden tegenover de 'participerende partij'. Zij meenden in meerderheid dat een professionele opstelling ruimte moest laten voor het sluiten van compromissen en het stellen van grenzen aan de openbaarheid. Diepgaande conflicten verdeelden de laatste anderhalf jaar vóór en de jaren ná de val van het kabinet partijbestuurders, parlementariërs en bewindslieden.

Ook actiegroepen kregen tijdens de kabinetsperiode veel minder bewegingsruimte dan zij zich hadden voorgesteld. Achteraf wordt het kabinet-Den Uyl sterk geassocieerd met acties en demonstraties, maar het stelde juist grenzen aan buitenparlementaire activiteiten, en honoreerde nauwelijks eisen van de buitenparlementaire oppositie.

Het progressief-politieke levensgevoel waarop de progressieve politiek steunde, werd minder eenduidig door deze tegenstellingen binnen de progressieve politiek, en door het verlies aan uitstraling en wervingskracht. Aansprekende resultaten bleven uit, het kabinet-Den Uyl viel en een tweede kabinet-Den Uyl kwam niet tot stand. Het werd onduidelijk wat al die politieke activiteiten eigenlijk hadden opgeleverd of nog zouden moeten gaan opleveren. De overtuiging dat het dagelijks leven was doortrokken van politiek en dat de bijdrage van iedere burger essentieel was, werd ondermijnd.

Misschien moest politiek maar worden overgelaten aan de professionele politici in Den Haag; misschien was politiek überhaupt niet in staat de maatschappij diepgaand te hervormen en was (economisch) verantwoord bestuur al een mooie doelstelling.

De meer relativiserende 'rechtse' politiek kreeg nu de wind in de zeilen: het kabinet-Van Agt/Wiegel was juist wervend door te knipogen naar de politiek, en de uiterst serieuze maar daardoor ook harde progressieve politiek te relativiseren.

Het zachtjesaan iets minder belangrijk vinden van de politiek bracht progressieve activisten, journalisten en politici in ernstige identiteitsproblemen. Het afzwakken van het belang van de politiek werd immers gezien als een 'rechtse' opstelling. Wie zich iets genuanceerder opstelde, belandde in het tegenovergestelde kamp. De progressieve politiek was zeer kwetsbaar geworden door zichzelf het alleenrecht op het bedrijven van politiek toe te eigenen. Nu zij niet langer was vertegenwoordigd op regeringsniveau, en de 'rechtse' politiek de burger eveneens wist aan te spreken, bepaalde zij de vorm van de politiek niet langer alleen. De progressieve stijl, met haar beroep op grote groepen burgers en haar brede reikwijdte, werd overgeno-

men door 'rechts' en verloor daarmee haar betekenis als kenmerk van de linkse politiek.

Een paar jaar lang had de PvdA zichzelf niet als deelnemer aan, maar als belichaming van het politieke spel gezien; de partij had een eigen politieke werkelijkheid geschapen. Het onvermogen om in – echte, serieus te nemen – politiek iets anders te zien dan progressieve politiek deed, misschien nog meer dan de gefnuikte beleidsambities, de PvdA begin jaren tachtig buiten de politieke en maatschappelijke werkelijkheid belanden. Niet alleen in 'rechtse' maar ook in de eigen ogen was zij de aansluiting hiermee kwijt geraakt. Hoewel Den Uyl in interviews liever zei dat de maatschappij zelf was ontaard, en dat niet de progressieve politiek, maar de Nederlandse samenleving in een impasse was beland.

Ten slotte

Mét de progressieve politiek had de politiek haar wervingskracht voor langere tijd verloren. Evenzo werd het onvermogen van de progressieve politiek om een betere maatschappij tot stand te brengen gezien als een bewijs dat de politiek als zodanig niet bij machte was de samenleving te veranderen. Met terugwerkende kracht werd daarmee – en het waren met name de progressieve politici, 'amateur'- en beroeps, en de journalisten van toen die dit in de openbaarheid naar voren brachten en brengen – opnieuw de progressieve politiek de maat van de politieke dingen. Als deze progressieve politiek toen politiek en maatschappij niet kon vernieuwen, dan zou geen enkele politiek dat ooit nog kunnen. Er was ook geen andere politiek.

De cartoons bij dit artikel komen uit de bundel 'Vader en zoon door dik en dun' van Peter van Straaten (Amsterdam 1973).

Literatuur

Jac. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland II. De tijd na 1940* (Assen 1999).

Ilya van den Broek, 'Engagement als deugd. Politieke journalistiek tijdens het kabinet-Den Uyl' in: Jo Bardoel, Chris Vos, Frank van Vree en Huub Wijffjes (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam University Press 2002) 18-34.

Ilya van den Broek, *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2002).

James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).

Jan Ramakers, Gerrit Voerman en Rutger Zwart (red.), *Illusies van Den Uyl? De spreiding van kennis, macht en inkomen* (Amsterdam 1998).

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1997).

Evelien Tonkens, *Het zelfontplooiings-regime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig* (Amsterdam 1999).

Henk te Velde, 'Leiderschap zonder Leiders. De tijd van Den Uyl' in: Idem, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002) 191-240.

Ruud Slotboom

Van bergredenaar tot duikboot-commandant

18

In dit artikel komen zes recent verschenen boeken aan de orde die interessant zijn met het oog op het examenonderwerp. Twee boeken geven een algemeen overzicht van de politieke geschiedenis van Nederland en één handelt over de geschiedenis van de ARP. Verder worden twee biografieën besproken, over Willem Aantjes en Piet de Jong. Ten slotte is er aandacht voor een fascinerend aspect van verkiezingscampagnes: de affiches.

De historicus Ruud Slotboom is parlementair journalist en auteur van de Studiegids en enkele boeken over het jongste verleden.

Het klinkt cynisch, maar het besluit om een politiek thema tot examenonderwerp te kiezen heeft achteraf gezien bijzonder goed uitgepakt. De aandacht voor de politiek is na de schokkende gebeurtenissen in 2002 ongekend hoog, ook onder jongeren.

Fascinerend is daarbij ook het thema dat is gekozen: Nederlanders en hun gezagsdragers, met als achterliggende kenmerken: verzuiling, polarisatie en consensus.

Vooraf de laatste twee woorden hebben een grote rol gespeeld in de discussie rond Pim Fortuyn. De polarisatie uit de jaren zeventig was in de verkiezingsstrijd van mei weer volop aanwezig. Van de consensus die zo kenmerkend was voor de twee paarse kabinetten was niets meer over. De feiten zijn bekend: de beschuldigingen vlogen over en weer. 'Fortuyn werd gedemoniseerd', 'Paars werd gedemoniseerd' en 'De kogel kwam van links'.

De stofwolken van de politieke onrust zijn nog niet opgetrokken. Politici, journalisten en historici proberen te begrijpen wat er is gebeurd.

Natuurlijk, een aantal verklaringen ligt voor de hand. Onder paars is het poldermodel doorgeschoten, de afstand tussen politiek en burger is te groot geworden, er was te weinig verschil tussen de traditionele partijen en de lijsttrekkers stonden machteloos tegenover de mediagenieke Fortuyn.

Toch zijn deze antwoorden iets te simpel. Ze liggen erg voor de hand en zijn

niet gebaseerd op historisch onderzoek. De grote vragen blijven onbeantwoord. Waarom lukte het Fortuyn om zo'n massale aanhang te krijgen? Waarom stortten regeringspartijen als de PvdA en de VVD als een kaartenhuis ineen? Ook al zal dit beeld bij de nieuwe verkiezingen in januari worden bijgesteld, er is iets fundamenteel veranderd.

Duidelijk is dat de antwoorden gevonden moeten worden in de periode die vooraf ging aan de verkiezingen van 2002. En dan niet alleen in het tijdperk van paars, maar ook in de jaren daarvoor. In dat kader krijgt het examenonderwerp een extra dimensie.

Niet dat we nu ineens het verleden met een andere bril moeten bekijken. Dat leidt alleen maar tot 'hineininterpretieren', met als risico dat we allerlei gebeurtenissen ineens in verband brengen met de politieke omwenteling van 2002. Maar dat neemt niet weg dat de naoorlogse politieke geschiedenis bijzonder actueel is. De stormachtige ontwikkelingen vertonen opvallend veel parallellen met gebeurtenissen in het verleden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de discussie over normen en waarden. Terecht is in dit verband al verwezen naar het ethisch reveil van Dries van Agt. Maar met even veel recht kan worden gewezen naar de discussie die in de jaren vijftig over normen en waarden werd gevoerd.

Een andere duidelijke parallel is de onvrede over de politiek. De kritiek op

paars was vooral gericht op de afstand tussen burger en politiek. De afstandelijke, gevoelloze en eeuwige 'polderende' politici zouden het contact met de samenleving kwijt zijn geraakt. Die kritiek doet denken aan de onvrede in de jaren zestig over 'de regentencultuur'. De tekst op de verkiezingsposter van toenmalige nieuwkomer D'66 had bij wijze van spreken in 2002 gebruikt kunnen worden: *Dit is de tijd voor vernieuwing. Het huidige stelsel is ziek en moe. Het schippert en weifelt. Wij willen het doorbreken. Wij willen een nieuwe democratie... En duidelijkheid. En openheid. En vrijheid...*

Na de polarisatie van de jaren zeventig keerde de rust in de jaren tachtig en negentig terug. Het poldermodel werd heilig verklaard en er leek een eeuwige rust over Nederland te zijn gedaald. Maar bij de verkiezingen van 1994 bleek al dat veel kiezers zich niet meer gebonden voelden aan een partij. In 2002 waren alle remmen los. Begin eenentwintigste eeuw wordt de uiterste consequentie van de ontzuiling getrokken. Politieke partijen zijn hun achterban kwijt, de zwevende kiezers zijn in de meerderheid en politiek leiderschap lijkt meer iets voor sprinters dan voor marathonlopers.

De behoefte aan hervorming van de politiek gaat gepaard met een dilemma dat in iedere moderne democratie speelt: de wens om sturing te geven aan de maatschappij raakt in conflict met het verzet tegen de 'maakbaarheid' van de samenleving. Aan de ene kant gebruikt de politiek grote woorden om de samenleving weer 'op de rails' te krijgen, bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid. Aan de andere kant beseffen de politieke partijen de beperkingen van de overheid. Wat dat betreft lopen nieuwe kabinetten tegen dezelfde problemen aan als hun voorgangers. De route wordt bijgesteld, maar de weg is niet breder geworden.

Vanuit dit perspectief is de naoorlogse politieke geschiedenis extra interessant. In dit artikel bespreek ik een aantal boeken over die periode. Niet om allerlei ingewikkelde verbanden te leggen tussen heden en verleden, wel omdat de boeken van alles te maken hebben met de drie kernwoorden die nog steeds een belangrijke rol spelen in de politiek, verzuiling (of eigenlijk: ontzuiling), polarisatie en consensus.

Rivaliteiten

Historicus Piet de Rooy schreef een boek over de politieke geschiedenis van Nederland na 1813, met als uitdaging de titel: *Republiek van Rivaliteiten*. Hij begint zijn overzicht met een opvallend statement van J.M. Coetzee: *'Holland may not be the most exciting of places to live, but at least it doesn't breed nightmares'*. Een rake typering, alhoewel Nederland kort na het verschijnen van het boek, begin 2002, wel één nachtmerrie rijker werd.

De Rooy geeft een helder overzicht van de politieke geschiedenis. De kracht van zijn boek is dat hij in relatief korte hoofdstukken een beeld geeft van de verschillende periodes. Hij heeft gekozen voor een chronologische hoofdstukindeling, met krachtige titels als 'Nieuwe scheidslijnen: 1857-1898' en 'Eendracht en onmacht: 1898-1918'. De lezer krijgt zo een goed beeld van de politieke ontwikkeling. De hoofdstukken over de periode na 1950 zijn dan ook heel goed te gebruiken als achtergrondinformatie bij het examenonderwerp.

Het boek beperkt zich in eerste instantie vooral tot feiten. Nadeel is dat het daardoor wat saai wordt. Het is beknopt en duidelijk, maar mist wel wat 'Schwung'. Dat wordt gelukkig gecompenseerd door de analytische beschouwing waarmee De Rooy eindigt. Op dat moment krijgt het boek meer kleur. Dan wordt ook duidelijk wat De Rooy bedoelt met zijn titel 'Republiek van Rivaliteiten'. De overheersende traditie in Nederland is volgens hem dat niet de eenheid maar de

delen centraal staan. Aanvankelijk was dat vooral de eigen stad of streek, in de loop van de negentiende eeuw werden dat de zuilen.

De pacificatie tijdens de Eerste Wereldoorlog betekende dat de zuilen zich neerlegden bij de nieuwe verdeling: de verzuilde elite werd een onveranderlijk gegeven. Na de Tweede Wereldoorlog besloot de verzuilde elite dat Nederland een 'modern land' moest worden, met als basis een sterke economie. Dit werd voorgesteld als een volstrekt zakelijke onderneming, waarbij de ideologische verschillen nauwelijks van belang waren. Ze werden alleen gebruikt om de eigen kudde bijeen te houden, waardoor op nationaal niveau de eenheid kon worden bewaard.

In de jaren zestig en zeventig kreeg de samenleving onder druk van maatschappelijke ontwikkelingen zoals de ontzuiling een andere vorm. De politiek, die tot voor kort de burgers weinig inspraak gaf, wilde de samenleving nu van bovenaf democratiseren. Doel was om van Nederland een 'volledige democratie' te maken, een land waarin iedere burger een volstrekt gelijkwaardig lid van de gemeenschap kon worden. Maar deze 'maakbaarheid' van de samenleving liep al snel tegen haar grenzen aan. De zelfstandig geworden burger liet zich veel minder makkelijk sturen dan voorheen.

Precies op het moment dat de overheid de burger meer inspraak wilde geven, verloor de burger het vertrouwen in de autoriteiten. Democratie en maakbaarheid zaten elkaars in de weg, zo bleek vooral tijdens het kabinet-Den Uyl.

De eerste partij die zich losmaakte uit deze houdgreep was de VVD. De liberalen vonden dat de maakbaarheid neerkwam op betutteling en zeiden dat een volwassen democratie vooral ruimte moest geven aan actieve burgers. Dat werd gekoppeld aan het marktdenken en een terugtrekkende staat. De tweede partij die deze weg bewandelde was het CDA, uiteindelijk – na een lange worsteling – gevolgd door de PvdA.

Daarmee waren de hoofdstromen in de politiek elkaar dicht genaderd. Ideologische denkbeelden speelden nog wel een rol, maar uitgangspunt was dat de staat flexibel moest zijn. De overheid moest goed kunnen inspelen op de snel veranderende samenleving, zo luidde de theorie van zowel linkse als rechtse partijen.

'Mooi program - van welke partij?'

'Van alle partijen ...'

De gelijkheidscultuur van de jaren zeventig werd intussen tot norm verheven. Ondanks een zekere matiging gaf het motto van het kabinet-Den Uyl – spreiding van kennis, macht en inkomen – in de laatste decennia van de twintigste eeuw de richting aan. Volgens De Rooy werd pas betrekkelijk laat ingezien dat deze gelijkheidscultuur onder grote druk kwam te staan door de aanhoudende immigratiestroom. Het debat over immigratie was lange tijd 'licht van hart en los van toon': we zouden er wel uitkomen. De integratie was alleen maar een kwestie van tijd, begrip en subsidie, zo was lang de overtuiging. Daarmee baseerde de politiek zich eigenlijk op het eigen verleden: *'Grote sociale ongelijkheid en diepgaande religieuze verschillen waren toch langzaam maar zeker omgetoverd tot grotere eenheid?'* Pas in 2000 brak het besef door dat het zo niet werkte. De Rooy haalt publicist Paul Scheffer aan, die in januari van dat jaar de politiek genadeloos onder vuur nam: *'De tolerantie kreunt onder de last van achterstallig onderhoud. Het multi-culturele drama dat zich voltrekt is dan ook de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede'*. Nederland was verleerd hoe het moest omgaan met grote verschillen tussen bevolkingsgroepen.

De eenheid in Nederland was vooral gebaseerd op het recht om 'anders' te zijn. Daardoor ontbrak een duidelijk voorbeeld voor de migranten. In Nederland is er geen duidelijke natio-

nale identiteit ontstaan, een gevolg van de lange traditie waarin niet de eenheid maar de delen centraal stonden. Nederland was tijdens de verzuiling weliswaar geen land van verbitterde twisten, maar wel van aanhoudende rivaliteiten.

Met de ontzuiling in de jaren zestig kwam een enorme hoeveelheid energie los. Even leek er een nieuw idee van 'Nederland' te ontstaan, in de vorm van 'de beste verzorgingsstaat in Europa' en 'gidsland in de wereld'. Maar dit idee liep stuk op de weerbarstige werkelijkheid. Dus, concludeert De Rooy: *'De oude rivaliteiten zijn in tal van musea bijgezet, aan de nieuwe wordt gewerkt.'*

Stromenland

Een ander boek dat een overzicht geeft van de politieke geschiedenis is *Nederland Stromenland* van Paul Lucardie. De eerste versie van dit boek verscheen al in 1984, maar het is nu helemaal bijgewerkt tot medio 2002. Lucardie is erin geslaagd een bijzonder helder overzicht te geven van de politieke ontwikkelingen vanaf 1750. De kracht van zijn verhaal is de overzichtelijke indeling. De aanpak is deels chronologisch en deels thematisch. Per tijdvak passeren de verschillende stromingen de revue: het conservatisme, het nationalisme, het liberalisme, het calvinisme, het katholicisme en het socialisme.

Het eerste hoofdstuk gaat over het ontstaan van politieke stromingen in Nederland, het tweede over de periode van de verzuiling en het derde over het verdwijnen van die verzuiling en de maatschappelijke orde die daarvoor in de plaats kwam. Het aardige van deze aanpak is dat elk hoofdstuk logisch op het andere volgt, maar dat de lezer tegelijkertijd zonder problemen een hoofdstuk eruit kan pikken. Prettig is dat het verhaal vlot is geschreven, zonder onnodige franje en toch niet saai.

In deze bijgewerkte versie gaat Lucardie in een afsluitend hoofdstuk in op de toekomstverwachtingen. Dat levert een aantal aardige voorspellingen op. Ook hierbij hanteert de auteur zijn vaste indeling in politieke stromingen. Wat de liberalen betreft constateert Lucardie dat die zich geen zorgen hoeven te maken over de toekomst. Het toenemende individualisme zorgt ervoor dat mensen voor hun eigen belangen willen opkomen. Ze zien zich meer als individu dan als lid van een collectief. Wel voorspelt Lucardie dat er

binnen het liberalisme een felle strijd zal worden gevoerd tussen de sociaal-liberalen die de verzorgingsstaat willen handhaven en de vrije liberalen die verregaande privatisering bepleiten.

De socialisten krijgen het een stuk moeilijker, juist vanwege de maatschappelijke ontwikkelingen die de liberalen in de kaart spelen: de individualisering. Bovendien raakt de sociaal-democratie vanwege de welvaart zijn traditionele achterban, de arbeidersklasse, kwijt. De sociaal-democraten zullen zich op de middenklasse moeten richten, niet zozeer met een pleidooi voor staatsplanning als wel met een liberaal socialisme: de staat blijft verantwoordelijk voor onderwijs, zorg, openbaar vervoer en sociale zekerheid, maar de burgers mogen zelf kiezen tussen de verschillende scholen, ziekenhuizen, vervoersbedrijven enzovoort.

De toekomst van de christen-democratie is volgens Lucardie nogal ongewis. De ontkerkelijking en ontzuiling maakt de positie van de christen-democraten er niet makkelijker op. Als ze hun christelijke grondslag handhaven zullen ze steeds minder jongeren aantrekken. Het alternatief is dat de christen-democratie meer een conservatieve stroming wordt, gericht op het behoud van tradities en vaste waarden en het herstel van het gemeenschapsbesef. De nationalisten lijken begin deze eeuw een nieuwe start te kunnen maken, zonder de smet van het nationaal-socialistische verleden. Nationalisten willen niet een raszuiver land, maar eisen wel dat vreemdelingen zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Lucardie vermoedt dat Pim Fortuyn zijn succes vooral te danken had aan dit nationalisme, in combinatie met zijn liberale en populistische opvattingen.

Over dat populisme maakt Lucardie ook enkele aardige opmerkingen. In Nederland krijgt dit populisme vaak de vorm van een democratisch radicalisme. Dat borrelt af en toe op, verdwijnt dan weer onder de grond en laat enkele sporen na. Eind achttiende eeuw eisten de democratische radicalen meer invloed voor de burgerij en in de negentiende eeuw wilden ze algemeen kiesrecht. In de jaren zestig van de twintigste eeuw groeide opnieuw het verzet tegen het regentendom en nam het verlangen naar democratisering van staat en samenleving toe. Begin deze eeuw is er

opnieuw veel kritiek op de regentencultuur, dit keer niet vanuit de linkse hoek maar vooral van rechts.

Ook nu zal het weer verdwijnen, voorspelt Lucardie, niet zonder enkele sporen achter te laten. Maar, zo typeert de auteur de Nederlandse politiek:

'Regenten passen zich echter soepel aan veranderde omstandigheden aan, nemen radicale leiders in hun midden op en gaan vervolgens over tot de orde van de dag. Totdat het volk opnieuw gaat morren en een nieuwe lichting radicalen in hun verzet volgt.'

Gereformeerden

Het is ongetwijfeld toeval, maar het aantreden van Jan-Peter Balkenende als eerste gereformeerde premier sinds Barend Biesheuvel werd voorafgegaan door een hausse aan boeken over deze bevolkingsgroep.

Onder redactie van George Harinck, Roel Kuiper en Peter Bak verscheen een overzicht van de geschiedenis van de AR, de Antirevolutionaire Partij. Verschillende auteurs nemen de periode 1829-1980 onder de loep. Dat levert interessante hoofdstukken op, uiteraard over de periode-Colijn, maar ook over de worsteling in de jaren zestig en zeventig met het begrip 'evangelische volkspartij' en de moeizame weg naar de vorming van het CDA.

Interessant is het om te kijken naar het leiderschap binnen de partij, een kwestie waar iedere partij om de zoveel tijd mee te maken krijgt.

Tot 1956 was er binnen de ARP geen enkel probleem. Het leiderschap was in de eerste naoorlogse jaren vast in handen van oud-verzetman Jan Schouten. Maar na zijn terugtreden woedde er een langdurige strijd binnen de partij. Daar leek pas een eind aan te komen toen Barend Biesheuvel premier werd. *'Biesheuvel was een geboren leider, die in de ARP vrij algemeen werd bewonderd, vooral door antirevolutionairen van de pragmatische en traditionele richting, die nog sterk geworteld waren in de voor de ARP van oudsher zo kenmerkende leiderscultuur'*, schrijft Jan-Jaap van den Berg.

Als premier ontwikkelde Biesheuvel zich in het gepolariseerde politieke klimaat tot de tegenpool van verenigd links. Daarin school een groot gevaar: door zich sterk te identificeren met zijn rechtse kabinet, liep hij het risico van een schisma in zijn achterban. De premier zou kunnen worden uitgespeeld tegen het progressieve deel van zijn partij. Dat gebeurde dan ook. De rumoerige formatie van het kabinet-Den Uyl betekende het einde van de politieke carrière van Biesheuvel. De progressieve leden van de ARP (de evangelisch-radicalen stroming) kwamen als 'overwinnaars' uit de strijd. 'Linkse' ARP-ers als W.F. de Gaay Fortman en Jaap Boersma werden lid van het kabinet, gesteund door fractieleider Willem Aantjes.

Aantjes zou een centrale rol gaan spelen in het laatste hoofdstuk uit de geschiedenis van de ARP: de weg naar het CDA. Veel ARP-leden waren bang dat het CDA een vage middenpartij zou worden, zonder een duidelijke beginselpolitiek. Ook Aantjes had het er moeilijk mee. Hij zocht in de onderhandelingen over het CDA naar een compromis dat recht zou doen aan de behoefte bij zijn achterban. Dat leidde in 1975 tot zijn beroemde 'bergrede', een vlammend pleidooi voor een progressieve christelijke beginselpolitiek. *'De wereld hunkert naar een christelijke politiek'*, zei Aantjes. Bij de KVP en CHU vielen de woorden niet bepaald in goede aarde. Zij wilden de nieuwe partij niet belasten met een dergelijke 'geloofsbelijdenis'. Uiteindelijk kwam er dan ook weinig van het pleidooi van Aantjes in de statuten terecht. Toch voelden veel ARP-leden zich na de bergrede beter thuis binnen het CDA. Ze hadden het idee dat ze hun geluid kon laten horen en dat er naar hen werd geluisterd.

Bergredenaar

Deze turbulente fase in de geschiedenis van de christen-democratie komt ook uitgebreid ter sprake in de politieke biografie die Roelof Bouwman over Willem Aantjes heeft geschreven. Hij heeft de rede op het partijcongres in 1975 zelfs gebruikt voor zijn titel: *De val van een bergredenaar*.

Het boek van Bouwman is zonder meer een voltreffer. Het verhaal van de opkomst en ondergang van Aantjes wordt spannend verteld, zonder dat de auteur zich schuldig maakt aan goedkoop effectbejag.

Natuurlijk is het omstreven verleden van Aantjes de rode draad. Het verhaal is bekend. Aantjes was als postbode tewerk gesteld in Duitsland en meldde zich in 1944 bij de Duitse SS. Doel was volgens hem om terug te keren naar Nederland en dan onder te duiken. De Duitse SS was een politieke organisatie, in tegenstelling tot de beruchte Waffen SS. Wel was de morele druk tijdens de opleiding van de Duitse SS zo hoog dat veel leden uiteindelijk toetraden tot de Waffen SS. Aantjes kreeg inderdaad toestemming om naar Nederland te gaan. Daar werd hij gedwongen om lid te worden van de Landstorm, de Nederlandse afdeling van de Waffen-SS. Aantjes weigerde dat en werd vastgezet in het strafkamp Port Natal. Na de oorlog gaf Aantjes toe dat hij zich had aangemeld voor een 'wachtbataljon', maar hij verzweeg 'de twee lettertjes': SS. Vanaf het begin van zijn politieke carrière bleven geruchten de ronde doen over zijn verleden, maar goed gezocht werd het niet. In 1978 kwam RIOD-directeur De Jong in actie na een

tip over Aantjes. Na het raadplegen van een aantal archieven trok De Jong zijn conclusie: Aantjes was volgens hem vrijwillig lid geworden van de Waffen-SS en was daarna kampbewaarder geworden in Port Natal. Daardoor zou Aantjes ook geen Nederlander meer zijn.

Tijdens een persconferentie, schrijft Bouwman, klonk De Jongs verhaal niet *'als een toelichting op een in luttel dagen verricht onderzoekje, maar als een vonnis van een rechtbank'*.

De Jongs ogen schoten vuur toen een journalist vroeg of zijn conclusies niet te ver gingen. De RIOD-directeur antwoordde geagiteerd op die vraag:

'Wanneer je toch in alle redelijkheid de vraag moet opwerpen – en dat doen wij op grond van de stukken – of wellicht wij bijna twintig jaar als volksvertegenwoordiger in onze Tweede Kamer en nu, als politiek leider van de grootste regeringsfractie, een persoon hebben gehad die niet eens meer Nederlander is! Neemt u mij niet kwalijk, dat moet toch onmiddellijk aan de regering gerapporteerd worden?'

De Jong vloog flink uit de bocht met zijn onderzoek, dat later op cruciale punten onjuist bleek te zijn. Zo had Aantjes zich niet aangemeld voor de Waffen SS, maar de Germaanse SS. Die feiten kwamen later boven tafel, maar de politieke carrière van Aantjes was voorbij. Ondanks allerlei pogingen om weer aan de slag te komen in een politieke functie, kwam Aantjes niet verder dan het voorzitterschap van de Kampeerraad, dat een symbool werd voor een roemloos einde van een politicus.

Over de val van Aantjes is veel gespeculeerd. Zo was er de complottheorie dat de fractieleider van het CDA uit de weg moest worden geruimd omdat hij kritisch was over de Navo. Verder wordt de affaire ook geregeld geplaatst in de context van de manier waarop Nederland in de jaren zestig en zeventig omging met de Tweede Wereldoorlog: een combinatie van moreel absolutisme en simplisme – goed is goed en fout is fout.

Tot op zekere hoogte heeft dat geestelijke klimaat een rol gespeeld. Maar het is volgens Bouwman geen afdoende verklaring voor de val van Aantjes. Het rapport van De Jong was onzorgvuldig en heeft hem veel schade toegebracht. Maar een zorgvuldiger onderzoek zou

ook vergaande consequenties hebben gehad. Aantjes stond bekend als een geloofwaardig en integer politicus, en juist dat imago ontviel hem. Niet zozeer om wat hij in de oorlogsjaren had gedaan, maar om wat hij daarna had nagelaten.

Aantjes heeft volgens Bouwman na de oorlog doelbewust geen duidelijkheid verschaft over zijn verleden. Hij heeft bij diverse gelegenheden een cruciaal gegeven uit zijn oorlogsjaren, zijn lidmaatschap van de Germaanse SS, simpelweg ontkend. Dat had tot doel zijn positie en imago veilig te stellen. Daarmee laat Bouwman goed de twee kanten van het verhaal zien: Aantjes die niet alleen slachtoffer werd van het onwetenschappelijke rapport van De Jong, maar ook van zijn eigen politieke omgang met zijn eigen oorlogsbelevissen.

Duikbootcommandant

Een andere recente politieke biografie gaat over een minister-president die enigszins in de vergetelheid is geraakt: *Van Buitengaats naar Binnenhof*, waarin Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer het politieke leven van Piet de Jong beschrijven. De Jong was van 1967 tot en met 1971 premier, op een moment dat Nederland werd opgeschrikt door provo's, dolle mina's en studentenprotesten. Het had dus een bijzonder kabinet in een bijzondere tijd kunnen worden. Maar het beeld dat achteraf bleef hangen was dat van een degelijk maar saai kabinet, dat weinig schokkends op zijn naam schreef.

Voor een deel was die beeldvorming aan De Jong zelf te danken. De man was uiterst bescheiden, had een hekel aan politieke retoriek en leverde zelfs – ongewild – een karikatuur van zijn kabinetsperiode: *'Iemand zal op de winkel moeten passen'*, zei De Jong in een interview, waarbij hij eigenlijk de Engelse uitdrukking *'minding the shop'* gebruikte.

De Jong deed zijn uitspraak *'om een beetje tegen allerlei toekomstvisies in te gaan'*. Overal werd om vernieuwing geroepen, maar er moest toch iemand het werk doen, aldus De Jong. Maar uiteindelijk werd de typering gebruikt om het kabinet-De Jong te omschrijven als een ploeg zonder visie, die niet opgewassen was tegen de maatschappelijke vernieuwingen.

Brouwer en Merriënboer willen dat beeld in hun biografie bijstellen. Ze doen dat met een forse lijst kabinetsbesluiten die onder De Jong zijn genomen, variërend van het ontslag van de Amsterdamse burgemeester Van Hall na de provoceren tot het gedogen van de verspreiding van pornografie. Dat laatste verleide De Jong in de Trêveszaal tot een van zijn beroemde uitspraken: *'Ik ben voorstander van pornografie. Het is tenslotte het enige middel tegen zeeziekte'*.

Interessant is dat de auteurs in dit verband het boek *Nieuw Babylon in aanbouw* van J. C. Kennedy (1995) aanhalen. Kennedy ontwikkelde daarin de opvallende theorie dat de culturele omwenteling in Nederland niet zozeer het werk was van de jonge generatie, maar van de oude bestuurlijke elite. Deze 'gematigde' gezagsdragers pasten zich volgens Kennedy tijdens de maatschappelijk onrustige periode razendsnel aan en sloopten het oude bestel. Brouwer en Merriënboer zijn ervan overtuigd dat Piet de Jong bij uitstek een representant was van die pragmatistisch ingestelde elite. Zijn periode als premier was volgens hen cruciaal. Na het ontslag van burgemeester Van Hall volgde een tijdperk van nieuwe redelijkheid, waarin de autoriteiten hun evenwicht hervonden dat zij tijdelijk hadden verloren. Men liet de teugels vieren, ging anders om met burgerlijke ongehoorzaamheid en stond ingrijpende hervormingen toe, zoals op de universiteiten.

Brouwer en Merriënboer concluderen: *'De rol die de minister-president persoonlijk speelde bij de vormgeving van "de*

nieuwe redelijkheid" kan moeilijk worden overschat.'

Eerherstel dus voor De Jong.

Geheel onterecht is dat niet. De man die tot ieders verrassing in 1967 minister-president werd, had met zijn relativeringsvermogen oog voor de vernieuwingen die de maatschappij eiste. In de ogen van de opstandige jongeren was hij natuurlijk een representant van de ouderwetse regentencultuur. En vanuit het perspectief van de jaren zeventig, waarin 'de verbeelding aan de macht' kwam, oogde de periode-De Jong als een saai tijdperk. Maar Brouwer en Merriënboer laten zien dat De Jong wel degelijk tot de pragmatische gezagsdragers behoorde.

Daarmee speelde hij inderdaad een belangrijke rol in de relatief soepele overgang naar een meer democratische samenleving.

Jammer is dat de auteurs in hun streven om De Jong te herwaarderen iets te ver doorschieten. Dat blijkt vooral in het afsluitende hoofdstuk. Daar staat een uitgebreide 'winst- en verliesrekening', waarbij de winstpunten wel erg breed worden uitgemeten. Maar dat neemt niet weg dat de auteurs overtuigend aantonen dat De Jong meer heeft gedaan dan op de winkel passen.

Het einde van De Jongs politieke carrière was vrij roemloos. Hij werd door zijn partij simpel terzijde geschoven, omdat men geen behoefte meer had aan een wat oubollige ogende gentleman. In *NRC Handelsblad* verscheen kort na zijn

vertrek een artikel, met als titel 'De bolhoed van P. De Jong':

'De Jongs hoofddeksel symboliseerde in zekere zin een kort maar hevig tijdperk in onze vaderlandse geschiedenis. Een tijdperk waarin het partijwezen heel erg met zichzelf overhoop lag en waarin dus alleen maar gentlemen met bolhoeden het land konden besturen. Die tijd is nog niet helemaal voorbij – maar wel voor een groot deel.'

Verkiezingsposters

Tot slot aandacht voor een boek met een geheel ander karakter: *Om de stembus*. D.J. Elzinga en G. Voerman geven hierin een overzicht van de verkiezingsposters vanaf 1918. Het is een mooi overzicht van de verkiezingen uit de vorige eeuw.

Natuurlijk staan de posters centraal, maar de auteurs geven ook bij elk jaartal een kort overzicht van de verkiezingsstrijd, de uitslag en de politieke gevolgen. Daardoor is het boek veel meer dan een leuk plaatjesboek.

In het inleidende hoofdstuk analyseren de auteurs de ontwikkeling van het verkiezingsaffiche. Beroemd zijn de affiches uit de jaren twintig en dertig, die er met al hun symboliek als kunstwerken uitzagen. De socialisten gebruikten de fakkel en het morgenrood, de anti-revolutionairen lieten Colijn met zijn 'schip van staat' een vaste koers varen

en de liberalen gooiden de leeuw in de strijd tegen de socialistische slangen.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het gebruik van symbolen af. Ze verdwenen niet helemaal, maar verloren wel terrein ten opzichte van de cijferaffiches, met de nummers van de verkiezingslijsten.

In de loop van de jaren zestig werd een nieuwe trend ingezet: de affiches werden saaier. De in symboliek verpakte politieke boodschap verdween helemaal. In plaats daarvan kwamen de koppen van lijsttrekkers.

De verschraling van de verkiezingsaffiches had vooral te maken met de opkomst van de televisie. De verkiezingscampagne verplaatste zich van de straat naar de televisiestudio. De posters bleven wel bestaan, maar hadden hooguit een ondersteunend en 'beeldbevestigend' karakter. Het is 'politiek pakpapier' geworden.

Het overzicht van Elzinga en Voerman sluit af met de verkiezingen van 1998. In 2002 werd de trend van saaie verkiezingsposters doorgezet. Dat leidde bij een jury die op zoek ging naar de mooiste poster tot de verzuchting dat er nauwelijks iets te kiezen viel. Gevreesd moet worden dat het bij de verkiezingen van 2003 niet anders zal zijn.

Besproken boeken

R. Bouwman, *De val van een bergredenaar. Het politieke leven van Willem Aantjes* (Boom; Amsterdam 2002), 440 blz., € 25,-.

J.W. Brouwer en J. van Merriënboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (SDU; Den Haag 2001), 290 blz., € 27,50.

D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (L.J. Veen; Amsterdam 2002), 224 blz.

G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red.), *AR – De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Verloren; Hilversum 2001), 384 blz., € 25,-.

P. Lucardie, *Nederland Stroomland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Van Gorcum; Assen 2002), ... blz., € 15,95.

P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Mets & Schilt; Amsterdam 2002) 350 blz., € 24,50.

Het schouwtoneel van de politieke cultuur

De Nederlandse politiek kent woelige tijden. Sinds kort vooral! Veel mensen kwamen de afgelopen maanden tot het besef, dat politiek een voortzetting was van de oorlog met andere middelen. Von Clausewitz revisited: met de moord op Pim Fortuyn werd de Nederlandse politiek volwassen.

Of bovenstaande constatering terecht is, moet nog blijken. Het is maar de vraag hoe de ongekend snelle opkomst en val van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) moet worden geduid. Vormde die een kortstondige opleving van politiek messianisme, zoals rond de vorige eeuwwisseling in socialistische en anarchistische kringen, of zoals in de somtijds theatrale jaren zestig? Ging het om een collectief ervaren notie van onthechting of onmondigheid in de multi-individuele Nederlandse samenleving? Waren er echt 'publieke tranen' en hoe echt waren die dan? De historische verklaring laat ongetwijfeld nog even op zich wachten. Misschien is de toekomstige generatie historici beter toegerust om de politieke cultuur van het begin van het derde millennium in perspectief te plaatsen. Dat zou dan mede mogelijk zijn gemaakt door het feit dat die generatie

zich thans in de schoolbanken buigt over de Nederlandse politieke cultuur van na de Tweede Wereldoorlog.

Boeken

De afgelopen jaren heeft *Kleio* geregeld literatuur besproken die de naoorlogse politieke cultuur in een nieuw daglicht stelt. Teveel om op te sommen, maar de recensie van Hans Righarts boek *De eindeloze jaren zestig* en James Kennedy's *Nieuw Babylon in aanbouw* (*Kleio* 1(1996) 12-14) verdient bijzondere aandacht. In zijn meeslepende studie liet Righart aan de hand van onder meer bladen als *Aloha* en *Hitweek* zien, hoe diep de breuk was van die jaren.

'De openheid waarmee we tegenwoordig over seks praten, de egalitaire manier waarop kinderen met hun ouders omgaan, de democratisering van ooit onaantastbare gezagsverhoudingen op school, werk en universiteit, de alomtegenwoordigheid van popmuziek, dit alles en nog veel meer is terug te voeren op de jaren zestig.'

Righart gaf echter geen afdoende antwoord op de vraag hoe destijds de hippe revolutie van de jongeren zoveel speelruimte kon krijgen. *Nieuw Babylon in aanbouw* van James Kennedy bood die verklaring wel. De maatschappelijke veranderingen verliepen zo vlot, omdat de Nederlandse regenten tijdig de bakens verzetten. *'De panische angst om voor oude trutten te worden aangezien'* (woorden van Annie Romein) was een voorname factor. De sixties zijn niet gemaakt door Robert Jasper Grootveld en Roel van Duyn, maar door Ivo Samkalden en Piet de Jong, de

premier die ooit het provo-gedoe vergeetlikt met de kwalificatie: *'Een snufje parfum in de Hollandse spruitjeslucht.'*

Het duurde niet lang of alles werd gedaan: kraakacties, euthanasie, abortus en prostitutie. De gevangenispopulatie daalde tot een Europees laagterecord, en in de rechtszaal hing een zoete marihuanalucht. Aldus Kennedy.

Artikelen

In de rubriek 'Gordiaantje' is een aantal artikelen verschenen, die ingingen op de nieuwste ontwikkelingen in het historisch onderzoek naar de naoorlogse politieke geschiedenis van Nederland. Zo biedt Henk te Velde met zijn bijdrage over het ontstaan en de betekenis van politieke cultuur als onderwerp van historisch onderzoek (*Kleio* 3(2002) 25-29) een uitstekende inleiding op het huidige eindexamenonderwerp. Handig, want het is voor docenten en leerlingen niet altijd even gemakkelijk om de stap te maken van 'politieke geschiedenis' naar 'politieke cultuur'. Dit betekent immers, zoals Te Velde aangeeft, dat *'politiek bestudeerd wordt zoals een antropoloog een vreemde cultuur als een geheel van formele en informele regels, rituelen en praktijken onderzoekt.'*

Maar hoe waardevol deze herlezing van de geschiedenis is *'nu de stabiliteit in de politiek haar vanzelfsprekendheid verloren heeft'*, daarover laat hij terecht geen twijfel bestaan.

Niek Pas benadert de betekenis van Provo in het roerige decennium van de jaren zestig vanuit het gezichtspunt van politieke cultuur (*Kleio* 2(2001) 16-20). Zijn onderzoek naar *'Provo als stijl'* maakt duidelijk, dat de uiterlijke vorm nieuw was, maar dat ze *'zowel ideologisch als wat waardepatronen betreft'* onmiskenbaar in het verleden wortelde. Bovendien was het niet een louter Amsterdams fenomeen en behelsde Provo *'vooruitgangsgeloof én verzet tegen allerlei aspecten van de moderne tijd'*. Het *' clichébeeld van de jaren zestig als een radicale, op zichzelf staande*

James C. Kennedy

Nieuw Babylon in aanbouw

Nederland in de jaren zestig

Boom

periode' met Provo als pars pro toto heeft lang gedomineerd en de beeldvorming over de jaren vijftig en zeventig beïnvloed.

Waren de jaren vijftig de kraamkamer van de jaren zestig, zoals stofomschrijver Herman de Liagre Böhl in het interview elders in dit nummer benadrukt? Of vormden die nu juist de uitloper van de jaren vijftig? En wat zegt dit laatstgenoemde gezichtspunt dan over de betekenis van die zo 'onbekende' jaren zeventig?

In 'Kerngezond met Hollanditis. Nederland en het NAVO-dubbelbesluit, 1979-1986' (*Kleio* 3(2001) 2-7) nuanceert Remco van Diepen de verklaring van destijds voor de snelle en massale opkomst van de vredesbeweging, namelijk dat 'de politieke cultuur in Nederland (...) al eeuwenlang gekenmerkt [werd] door pacifistische en neutralistische sentimenten.' De Nederlanders leden aan 'Hollanditis', omdat het land 'onder invloed van de "culturele revolutie" van de jaren zestig [was] teruggevalen in vooroorlogse patronen.'

Die opvatting is vatbaar voor kritiek. Tegen het einde van de jaren zestig kwam inderdaad een einde 'aan de passieve houding van de bevolking ten aanzien van de veiligheidspolitiek'. Het aantal deelnemers aan het publieke debat groeide. Protestbewegingen en actiecomités zagen het licht. Het nieuwe denken over buitenlandse politiek (populair bij de kleine linkse partijen en de radicale vleugel van de PvdA) ten spijt, zat de Nederlandse vredesbeweging begin jaren zeventig op dood

spoor. Juist de plannen voor de introductie van de neutronenbom en het NAVO-dubbelbesluit 'verschaffen de vredesbeweging (...) de mogelijkheid de latente onrust over kernbewapening op spectaculaire wijze tot uitbarsting te brengen.'

Toch is het onjuist om de jaren tachtig als de 'era van het pacifisme' te bestempelen. De meerderheid van de bevolking, noch het politieke centrum schaarde zich achter de vredesbeweging. Het CDA, de regeringspartij die in 1985 uiteindelijk tot plaatsing van kernwapens had besloten, wist bij de verkiezingen van mei 1986 zelfs negen zetels te winnen. Het gebrek aan politiek succes leidde tot interne verdeeldheid binnen de toch al heterogene vredesbeweging. Medio jaren tachtig was Nederland weer genezen van de 'Hollandse ziekte' – en erg besmettelijk was die niet gebleken.

De jaren zeventig en tachtig zijn nog niet of nauwelijks vanuit het gezichtspunt van politieke cultuur beschreven. Van Diepens politieke geschiedenis van de opkomst en het verval van de vredesbeweging legt dan ook geen accent op de werking van massa en media, de manier waarop politici en burgers elkaar waarnamen. Wel geeft hij duidelijke kaders aan voor een dergelijk onderzoek: in een tijdperk van economische recessie en groeiende werkloosheid had het grootste deel van de bevolking kennelijk wat anders aan het hoofd dan plaatsing van nieuwe kernwapens.

Over hét thema van het laatste kwart van de twintigste eeuw: 'Nederland als multiculturele samenleving', valt eigenlijk hetzelfde te zeggen. Beleidsmakers hebben er sinds de jaren zeventig langdurig en veel over gepraat, maar pas medio jaren negentig drong het door tot een breed publiek. Aan de hand van de discussie over het Nationaal Monument Nederlands Slavernij-verleden schetst Guno Jones (*Kleio* 5(2001) 9-13) hoe moeizaam dat is gegaan. Onverwerkt verleden brengt immers met zich mee, dat het heden op dikwijls onnavolgbare wijze wordt geïdeologiseerd in het verleden. Hoe maak je dan nog een pijnlijk onderwerp als slavernij, dat in eeuwen maatschappelijke ontwikkeling verstrengeld is geraakt, bespreekbaar?

De constatering lijkt gerechtvaardigd, dat met de voortschrijdende multiculturalisering / multi-individualisering van de samenleving het aantal verledens toeneemt. Het gevolg is logischerwijs een navenante groei van het aantal (deels) onverwerkte verledens. Voor de geschiedenis van de Nederlandse politieke cultuur vanaf de jaren negentig wordt dat een thema in majeure!

Hans Moors en Jan van Oudheusden

VGN-reader

Bij het eindexamenonderwerp 'Nederland naar een modern industriële samenleving, 1948-1973' stelden Héléne Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester de artikelenbundel *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen* samen. De drie thema's van 2003: jongeren, vrouwen, media komen hierin uitgebreid aan de orde.

Destijds werd de politieke component van deze periode node gemist. In 2003 ligt dat anders. Maar de meer maatschappelijk gerichte artikelen van het onderwerp in 1993 kunnen nog goed van pas komen.

U kunt de bundel bestellen door € 12,50 over te maken op postgiro 1354516 t.n.v. C. Bogaerts in IJsselstein.

Voor meer informatie: c.bogaerts@hccnet.nl of tel. 030-6883576.

Harry Havekes

N oorlogse generaties in cartoons

De woelige jaren die in het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers' centraal staan, hebben een stroom van goede politieke tekeningen achter gelaten. Er staan er heel wat in de examenkaternen en als je een beetje boft, vind je de verzamelboekjes van cartoonisten als Opland, Van Straaten en Behrendt uit die tijd nog goedkoop bij kringloopwinkels en antiquariaten. Maar het is een kunst om goed met een cartoon om te gaan, anders heb je er niet veel aan.

26

Beeldbronnen leveren voor veel leerlingen de nodige problemen op. Dat bleek het afgelopen jaar ook weer eens duidelijk bij het examen. Veel havo-leerlingen hadden problemen met de prent van Hahn over het conflict op Atjeh. Sommigen zagen de ironie van Hahn niet en anderen hadden veel moeite om de gevraagde beeldelementen goed te verwerken. De vwo-kandidaten hadden hun handen vol aan de memo die ze moesten schrijven aan de hand van een aantal prenten van Jordaan. Lang niet alle informatie werd uit de prenten gehaald, waardoor soms bij de interpretatie de plank volledig mis werd geslagen.

Jammer natuurlijk, want al sinds jaar en dag maken prenten, foto's en affiches deel uit van het examen.

Een deel van de problemen ontstaat omdat leerlingen nauwelijks systematisch hebben geoefend in het beschrijven, analyseren en interpreteren van beeldmateriaal. Voor geschreven bronnen ligt dit anders: bij de talen wordt er met grote regelmaat gewerkt aan het bestuderen van geschreven teksten. Voor beeldbronnen zijn de leerlingen vooral aangewezen op de vakken binnen beeldende vorming. Daar komt dan nog bij dat een historicus vaak andere vragen stelt aan een bron dan een kunsthistoricus. Toch is het van groot belang dat leerlingen zich elementen van die kunsthistorische benadering eigen maken.

Beschrijving

Leerlingen hebben vaak de neiging om een aantal stappen over te slaan als ze met een beeldbron aan het werk gaan. Het is wezenlijk dat ze telkens weer de volgende stappen zetten: beschrijving – analyse – interpretatie. Als een van de stappen niet of slecht wordt uitgevoerd is de kans groot dat

een leerling tot foutieve conclusies komt. Een eenvoudig voorbeeld maakt dit duidelijk.

De beschrijving van een bepaalde beeldbron luidt: 'Een man aan een kruis genageld'. Het ligt nu voor de hand om er vanuit te gaan dat het hier wel zal handelen om een kruisiging van Christus. Dat hoeft echter niet het geval te zijn. Het kan ook handelen om een schilderij van de gekruisigde apostel Petrus of over een beeld uit de laatste scènes van de film Spartacus. Bij de beschrijving is het dus van groot belang dat er zo precies mogelijk gezegd wordt wat er te zien is en dat de details zeker niet vergeten worden. Juist bij cartoons zijn details vaak van doorslaggevende betekenis. Het laatste havo-examen maakte ook dat duidelijk. Veel leerlingen hadden niet gezien dat Hahn brandende huizen op de achtergrond had getekend. Daardoor gingen ze later, bij de interpretatie van de prent, de fout in. De moeilijkheid bij het maken van een

Drs. H.G.F. Havekes is verbonden aan het Instituut voor Leraar en School van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

goede beschrijving is dat de leerling al direct gaat invullen: 'Christus op het kruis' in plaats van 'een man op een kruis'.

Analyse

Pas bij de analyse van de beeldende bron komt de invulling. Omdat het in dit artikel gaat over cartoons, wil ik me daartoe beperken. De analyse van een cartoon verschilt echter niet wezenlijk van die van een kunstwerk (beeldende kunst, podiumkunst, literatuur, film, muziek).

Een werk kan op drie niveaus geanalyseerd worden: vorm, inhoud en functie. De kunsthistoricus geeft aan alle aspecten evenveel aandacht, waarbij met name in de twintigste-eeuwse kunst de formele aspecten erg belangrijk zijn geworden. De historicus zal minder aandacht hebben voor die formele aspecten, maar inhoud en functie zullen wel veel aandacht krijgen.

Aan de drie niveaus van analyse kunnen ook drie vragen gekoppeld worden:

- w.b. vorm: Hoe is het werk gemaakt?
- w.b. inhoud: Welke betekenis/inhoud heeft het werk?
- w.b. functie: Waarom/Waarvoor is het werk gemaakt?

Ook nu weer is het van belang dat er zorgvuldig gewerkt wordt.

Bij de inhoudsbepaling van het werk moet de leerling verder werken vanuit zijn beschrijving. Wie zou die man aan het kruis kunnen zijn? Waarom is hij op kop gekruisigd? Hij heeft ook een hoofd met krullen en een grote gekrul-

de baard. Dan kan het niet Jezus zijn, want die hing gewoon recht en wordt meestal met sluik haar afgebeeld. Het zal dan wel de apostel Petrus zijn. Details geven vaak handvatten om tot een juiste inhoudsbepaling te komen.

Moelijkheid is vaak dat er op grote schaal gebruik gemaakt wordt van symbolen. Ook kenmerken cartoons zich door schematisering van gebeurtenissen en personen. Het is van belang dat een leerling daarvan op de hoogte is. De eerste cartoon van Opland in het leerlingenmateriaal is daar een aardig voorbeeld van. Hoewel de namen van de politici genoemd worden, moet de leerling nog veel zelf invullen.

De teksten van de cartoonist maken de interpretatie op het eerste gezicht makkelijk, maar dat kan ook schijn zijn.

Interpretatie

Meestal is het betrekkelijk eenvoudig om de functie van een cartoon of affiche te bepalen. Een cartoon is bijna zonder uitzondering bedoeld om commentaar te leveren op een situatie. Een affiche is meestal bedoeld om een politieke partij of actiegroep onder de aandacht te brengen.

Moelijker voor leerlingen is om het standpunt van de tekenaar te bepalen. Wat is de houding van de tekenaar? Die vraag kan alleen goed beantwoord worden als de leerling goed kijkt, goed analyseert. Pas dan is een leerling in staat om een werk goed te interpreteren. Bij die interpretatie spelen de inhoud en de functie van het werk een grote rol. Door de beeldende bron te koppelen aan de gestelde vraag en de

geleerde stof is de leerling in staat om tot een genuanceerd antwoord te komen.

Ten slotte

Trainen van de goede benadering van beeldbronnen is voor leerlingen van groot belang. Uw examenkalender of uw methode bieden voldoende beeldbronnen om te gebruiken. Geef zelf daarbij de opdrachten:

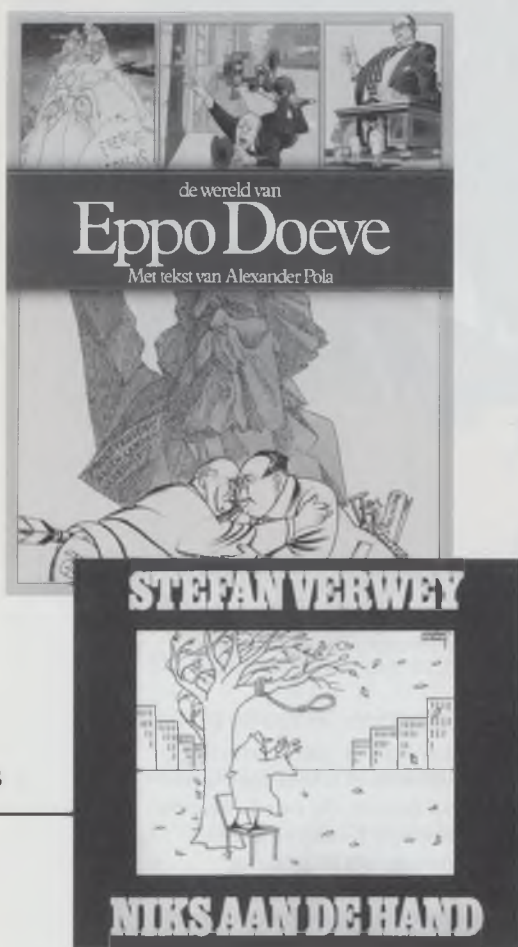
- Beschrijf zo precies mogelijk wat je ziet.
- Hoe is het werk gemaakt?
- Wat stelt het voor?
- Waarom is het gemaakt?

Daarna kunt u dan nog een gerichte vraag stellen die past bij die bron, zodat gecontroleerd kan worden of de beschrijving en de analyse leiden tot een juiste interpretatie.

Een handige tip voor het beschrijven van het beeldmateriaal is misschien de volgende. Laat leerlingen de opdracht in tweetallen uitvoeren, waarbij de een vertelt en letterlijk met de vinger aanwijst, wat hij/zij ziet. De ander kan dan controleren of het beeld zo neutraal mogelijk beschreven wordt.

Stappenplan werken met beeldbronnen

Het schema van het stappenplan bestaat uit de bovengenoemde stappen die verder zijn onderverdeeld in een hele reeks vragen. Lang niet alle vragen zullen ook echt van toepassing zijn voor elke prent. De strikte scheiding tussen de verschillende stappen zal soms wat kunstmatig overkomen. Het kan haast niet anders of een aantal

stappen gaan door elkaar lopen. Het is echter goed om een paar keer heel strikt de stappen van elkaar te scheiden, zodat leerlingen er zich bewust van worden.

Het zal ook duidelijk zijn dat het niet mogelijk is om bij elke beeldbron zo te werk te gaan. Het examen zou vollopende hebben aan slechts een handvol opgaven om de leerlingen drie uur bezig te houden. Maar als de leerling zich bewust is van de stappen die gezet moeten worden, is hij ook in staat om dat snel en efficiënt te doen.

Meer cartoons nodig? Op internet zijn er een heleboel. De cartoons van Opland met name, die in het bezit zijn van de Atlas van Stolk in Rotterdam, zijn via de site van de Atlas en via Kennisnet te vinden.

Stappenplan beeldbronnen

Probeer alle stappen één voor één te doen. Soms zal dat niet meevallen, omdat je dan al direct ook vragen uit een andere categorie beantwoordt. Toch moet je proberen dat pas later te doen.

1. Beschrijving – Wat is er te zien?

Doe het als volgt: je buurman/-vrouw wijst op de afbeelding de dingen aan en benoemt wat hij/zij ziet. De ander schrijft het op. Let ook op de achtergrond en de details!

2. Analyse

A. Vorm – Hoe is het gemaakt?

Wat voor soort werk is het (tekening, foto, schilderij, grafiek)?

Wat staat in het centrum van de afbeelding? Hoe zie je dat? Hoe heeft de maker ervoor gezorgd dat bepaalde personen meer in het oog springen dan andere personen?

Waar valt het licht op? Kan het licht in werkelijkheid ook zo binnenvallen? Waarom heeft de maker dat zo gedaan?

Zijn bepaalde aspecten overdreven weergegeven?

Op wat voor manier maakt de tekst deel uit van de afbeelding?

B. Inhoud – Wat stelt het voor?

Wat zijn de personen aan het doen? (Let op alle personen)

Waar kijken de personen naar? (Let weer op alle personen)

In wat voor ruimte gebeurt de scene?

Welke voorwerpen zie je en waarvoor dienen die?

Welke symbolen zie je?

Welke woorden, namen en begrippen staan in de prent?

Wat zeggen de bijschriften over de inhoud van de prent?

C. Functie – Waarom/Waarvoor is het gemaakt?

Dit is meestal niet erg moeilijk. De meeste cartoons zijn meestal bedoeld om kritisch te kijken naar een bepaalde gebeurtenis. Affiches zijn vaak bedoeld om een partij of idee onder de aandacht te brengen.

Controleer of bovengenoemde functies inderdaad juist zijn.

Zo niet, geef dan aan waarvoor de bron dan is gemaakt.

3. Interpretatie – Wat is de betekenis van de bron?

Wie zijn de personen? Waarom zijn sommigen belangrijker dan anderen?

Waarom zijn de personen dat aan het doen?

Waarom zijn de voorwerpen toegevoegd?

Waarnaar verwijzen de symbolen?

Wat betekenen de woorden, namen en begrippen in de prent?

Waarom zijn ze toegevoegd? (Vergeet de bijschriften niet.)

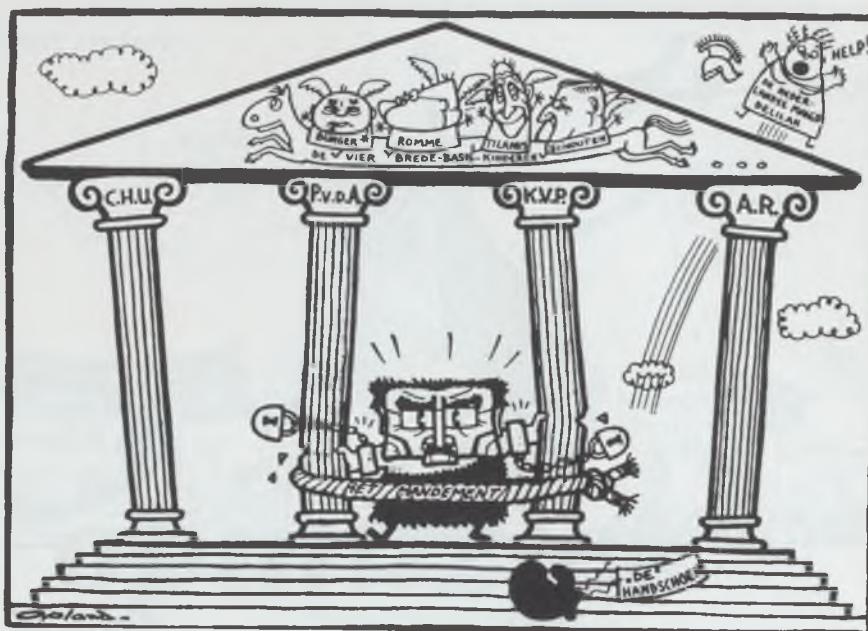
Wat is de betekenis van de details en de achtergrond?

4. Koppeling vraag – Welke informatie moet je gebruiken om de gestelde vraag te beantwoorden?

Lees de vraag nog een keer. Welke informatie heb je nodig om de vraag goed te kunnen beantwoorden. Gebruik die informatie en gebruik de kennis die je zelf hebt om tot een genuanceerd antwoord te komen.

Vragen

- 1 Beschrijf de prent zo precies mogelijk.
- 2
 - a Waarom heeft de tekenaar CHU, PvdA, KVP en AR op deze manier getekend?
 - b Waarom zit minister-president Drees aan twee zuilen vastgeketend?
 - c Waaom ligt er een touw om twee zuilen? Let daarbij ook op de tekst op het touw.
 - d Rechtsboven vliegt de Nederlandse maagd weg. Leg uit wat daarmee bedoeld wordt.
 - e Wat heeft het onderschrift te maken met de figuren in de driehoek boven de zuilen?

Samson Drees: 'Pas Op, Of Ik Breek Door!'

Tekening van Opland in de Volkskrant van 12 juni 1954.

- 3 In de stofomschrijving staat:
'Onder politici heerste angst voor een terugkeer van de langdurige werkloosheid in Europa. Om die te vermijden was eendracht noodzakelijk.'
- a Maak aan de hand van de cartoon duidelijk dat die eenheid in 1954 barsten begon te vertonen.
- b Van wanneer tot wanneer heeft die eenheid bestaan en hoe wordt die periode genoemd?

29

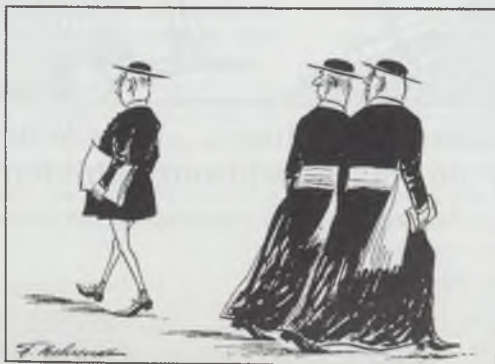

Voorwaarts mannebroeders (1970)

Vragen

- 1 Beschrijf beide prenten zo precies mogelijk.
- 2
 - a De prenten gaan over verschillende kerkelijke kringen. Zoek aan de hand van beeld-elementen uit over welke kerken de prenten gaan.
 - b In beide prenten is er sprake van een radicale beweging. Leg voor beide kerken uit waaruit die radicalisering bestond.
- 3 In de stofomschrijving staat:
'In de politieke cultuur maakte moralisme geleidelijk plaats voor tolerantie. In kerkelijke kringen lag het initiatief bij het bestuur van de Hervormde Kerk. In het begin van de jaren zestig volgden katholieke leiders als bisschop Bekkers deze lijn'.
Maak aan de hand van de cartoons duidelijk of de tendens die in de stofomschrijving wordt genoemd, bevestigd of ontkend wordt.

Kijk, daar heb je weer zo'n radicaal

1974 – In het centrum van de macht

Tekening van Fritz Behrendt.

Vragen

1. Beschrijf de tekening van Behrendt zo precies mogelijk.
2. a Welke groep in de samenleving vertegenwoordigen de personen aan de linkerkant?
b Welke groep in de samenleving

vertegenwoordigen de personen aan de rechterkant?

- c Haal uit de bron twee verschillende elementen die duidelijk maken dat Den Uyl met veel tegenstrijdige belangen te maken had.

3. In 1972 komt Den Uyl met het verkiezingsprogramma *Keerpunt 72*. Daarin kondigde hij diepgaande maatschappelijke hervormingen aan.

Uit de stofomschrijving:

'Het kabinet Den Uyl legde voorstellen voor structurele vernieuwingen aan de Tweede Kamer voor: een nieuwe regeling van de ondernemingsraden, een wijziging van de grondpolitiek en de vermogensaanwasdeling. Het kabinet wilde de kiezer meer invloed geven op de samenstelling en het beleid van de kabinetten om zo een einde te maken aan de 'achterkamertjes-politiek' na de verkiezingen.'

De vernieuwingen bleven echter uit, mede omdat er veel verzet was vanuit de samenleving. Maak aan de hand van de cartoon duidelijk hoe de tekenaar tegen deze ontwikkeling aankijkt.

- 1 Beschrijf de tekening van Opland zo precies mogelijk.
- 2 a Wie zijn de afgebeelde personen en bij welke politieke partij horen ze?
b Hoe helpt het onderschrift om de betekenis van de prent duidelijk te maken?
- 3 In de stofomschrijving staat: 'Na het vertrek van Den Uyl als politiek leider in 1987 vonden de drie grote partijen elkaar in een beleid van ingrijpende bezuinigingen en van een sterke beheersing van de sociale zekerheid. Het CDA en de VVD lieten geleidelijk hun confronterende opstelling tegenover de PvdA varen. Door het kleiner worden van de politieke tegenstellingen gingen de partijen in ideologisch opzicht steeds meer op elkaar lijken. In de politieke campagnes ging het daarom steeds minder om de ideologische verschillen.'
- a Maak aande hand van beeld-elementen duidelijk dat er

Redderen: Mijnheer ..., Waar Wilt U Dat Ik Die 861.500 Arbeidsongeschikten Laat ...?

Tekening van Opland in de Volkskrant van 19 september 1990.

rond 1990 inderdaad sprake was van een sterke beheersing van de sociale zekerheid.

- b Ondersteunt de bron de geschetste ontwikkeling in de stofomschrijving?

Popmuziek

Voor meer informatie
over de songteksten
en de muziek:
j.devries@ils.kun.nl

Als popmuziek leerlingen zo bezighoudt, dan is het gebruik van muziek en de bijbehorende liedteksten een belangrijk middel om ze ook bij saaie onderwerpen bij de les te houden. Hier volgen enkele voorbeelden van Nederlandstalige muziektteksten die te maken hebben met aspecten van de stofomschrijving. Vragen staan erbij.

31

Muziek is voor jongeren nog steeds één van de belangrijkste middelen om zich te onderscheiden. Niet alleen ten opzichte van de oudere generatie, maar ook ten opzichte van elkaar. De tientallen stromingen in de huidige dance-music zijn daar voorbeelden van.

Popmuziek is vooral motiverend als hij aansluit bij de muzieksmaak van de leerlingen. Houd er rekening mee dat een gedeelte van de klas duidelijk kenbaar zal maken dat het uitgekozen nummer helemaal niks is. Nummers die ouder dan drie jaar zijn (uitzonderingen daargelaten), worden door de leerlingen al snel bijgezet in de categorie 'onbekend-onbemind' of 'bejaardenmuziek'.

Om de muziek aanvaardbaar te maken voor de leerlingen zijn er verschillende opties. Laat eerst een nummer in de toen heersende muziekstijl horen om vervolgens duidelijk te maken in hoeverre het eigenlijke nummer daarvan afwijkt. Als Boudewijn de Groot in 1964/1965 zijn opmars begint, bepalen Nederlandse artiesten als Willeke Alberti ('*Spiegelbeeld*'), Ria Valk ('*Hou je echt nog van mij Rocking Billy*') en Rob de Nijs ('*Ritme van*

de regen') de vaderlandse inbreng in de TOP 40. Draai eerst een hedendaagse cover in de stijl van de leerlingen. Def Rhymz en de Postmen hebben klassieke Nederpopnummers als '*Vluchten kan niet meer*' omgezet in rapritmes met bijbehorend moderne productie.

Vraag in een opdracht/onderwijsleergesprek **waarom** leerlingen het lied goed, leuk, niets, of slecht vinden.

Popmuziek wordt ten gehore gebracht vanuit het idee dat leerlingen door de muziek eerder geneigd zijn om tot de inhoud te komen. Vraag dan altijd ook naar de muziek zelf.

Vraag ook naar de verhouding tussen songtekst en muziek. Deze vraag gaat eigenlijk over hoe de muzikanten hun inhoudelijke boodschap via de muziek 'versterken'.

Songteksten lenen zich uitstekend voor praktische opdrachten (leerlingen kiezen een nummer, zoeken de tekst op het internet op, verbinden songteksten met schoolboek/katern en presenteren hun werk). Het internet biedt uitgelezen kansen voor zo'n multimediaal project. Van veel nummers zijn op het internet songteksten, foto's, video's, audio-opnamen, primaire schriftelijke bronnen en nog veel meer te vinden.

Op de website van de VGN: de antwoorden op de vragen.

1948

*Buiten huilt de wind om 't huis
Maar de kachel staat te snorren op vier
Er hangt een lapje voor de brievenbus
En in de tochtigste kieren zit papier
Wij waren heel erg arm en niemand hield van ons
Maar we hadden thee en nog geen tv
Maar wel radio en lange vingers*

Refrein:

*We gingen nog in bad, haartjes nat
Nog even op, totdat vader zei: "Vooruit, naar bed"
Dan kregen we een kruik mee
Gezichten op 't behang
Maar niet echt van binnen bang
Toen was geluk heel gewoon*

*Buiten huilt de wind om 't huis
Maar moeder breid een warme sjaal
En het ganzenbord op tafel
stond er de volgende morgen nog helemaal
Ook gingen wij naar 't bos
Daar zijn we toen verdwaald
Van de weg geraakt, carrière gemaakt
Heel die pannekoekensmaak vergeten*

*En Nederland herrees onder Drees
Fanny Blankers Koen die won vier maal goud in Londen
Als je jokte was dat zonde
De legpuzzle kwam klaar
In het derde vredesjaar
Toen was geluk heel gewoon*

*Die schooltas bleek het eerste teken
Dat de zaak al was bekeken
Voor zover je zonder plichtsbef
Je leven leed, je leven leed*

*Buiten huilt de wind om 't huis
Maar binnen stond de kolenkit paraat
En de stoep waarop geknikkerd werd
Was het belangrijkste stukje van de straat
En Nederland was groot en niemand ging nog dood
En gezelligheid kende nauw'lijks tijd
Bij waxinelichtjes van Verkade*

Vragen/opdrachten

1. In hoeverre sluit de muziek (sfeer, ritme, instrumenten, volume, stem) aan bij de tekst (sfeer, inhoud)?
2. Waaruit blijkt, afgezien van de titel, dat dit lied over de jaren kort na de oorlog en in het bijzonder over 1948 gaat? Leg je antwoord uit.
3. Schrijf uit de tekst de zin over die het best past bij het begrip 'Christelijk-ethisch denken'.
Leg uit waarom je die zin hebt gekozen.
4. De jaren veertig en vijftig worden, wat ideeën en moraal betreft, vaak samengevat in de woorden 'gezin, geloof en gezag'. Voldoet dit lied aan die typering? Leg je antwoord uit.
5. Het lied gaat over een bepaalde leeftijdsgroep in 1948. Welke leeftijdsgroep is dat en toon dit aan met een citaat.
6. Verklaar vanuit deze leeftijdsgroep het (nostalgische) fijne gevoel dat men over die tijd heeft. Betrek daarin:
 - waarom het gevoel over 1948 met een zes tot acht jaar oudere groep heel anders zou zijn geweest.
 - je eigen ervaringen in de leeftijdsgroep uit het lied (opdracht 5) en je huidige leeftijd.
7. a. Waarom zou juist in 1972 een hang naar de normen en waarden van 1948 zijn?
b. Verklaar, mede met het antwoord op 7a, de huidige normen-en waarden-discussie in Nederland.
8. Schrijf een lied over 1948, maar nu met een tekst waarin het jaar er niet goed vanaf komt. Het refrein is dan bijvoorbeeld zo:

*In de koude teil, het bad, alles nat
Nooit laat op, want vader beval: "Schiet op, naar bed"
Met wat geluk kreeg je een kruik mee
't was koud, de hele nacht lang
En vaak van binnen bang
Toen was geluk ongewoon*

1972

Muziek: Gilbert O'Sullivan (Alone again naturally)

Tekst: Kees van Kooten en Wim de Bie.

Ook bekend als: Toen was geluk heel gewoon.

Vluchten kan niet meer

Vluchten kan niet meer, 'k zou niet weten hoe.

Vluchten kan niet meer, 'k zou niet weten waar naar toe.

Hoe ver moet je gaan?

De verre landen zijn oorlogslanden,

Veiligheidsraadvergaderingslanden, ontbladeringslanden, toeristenstranden.

Hoe ver moet je gaan?

Vluchten kan niet meer.

Zelfs de maan staat vol met kruiwagentjes en op Venus zijn instrumenten

En op aarde zingt de laatste vogel in de laatste lente.

Vluchten kan niet meer, 'k zou niet weten waar.

Schuilen alleen nog wel, schuilen bij elkaar.

Vluchten kan niet meer.

Vluchten kan niet meer, heeft geen enkele zin.

Vluchten kan niet meer, 'k zou niet weten waarin.

Hoe ver moet je gaan?

In zaken of werk, of in discipline.

In Yin of in Yang of in heroïne.

In status en auto en geld verdienen.

Hoever moet je gaan?

Vluchten kan niet meer.

Hier in Holland sterft de laatste vlinder op de allerlaatste bloem

En alle muziek die overblijft is de supersonische boem.

Vluchten kan niet meer, 'k zou niet weten waar.

Schuilen kan nog wel, heel dicht bij elkaar.

We maken ons eigen alternatiefje

Met of zonder boterbriefje,

M'n liefje, m'n liefje, wat wil je nog meer

Vluchten kan niet meer. Vluchten kan niet meer.

1977

Tekst: Annie M.G. Schmidt

Muziek: Harry Bannink

Uit de musical: En nu naar bed!

Vragen/opdrachten

1. In hoeverre sluit de muziek (sfeer, ritme, instrumenten, volume, stem) aan bij de tekst (sfeer, inhoud)?
2. Leg in eigen woorden de volgende begrippen/woorden uit: veiligheidsraadvergaderingslanden, ontbladeringslanden, Ying of Yang, supersonische boem, ons eigen alternatiefje, met of zonder boterbriefje.
3. Geef met drie voorbeelden uit het schoolboek/eind-examenkatern aan waarom dit lied de situatie rond 1973-1977 goed weergeeft.
4. Welk vertrouwen in de toekomst en in de politiek in het bijzonder spreekt uit dit lied? Leg je antwoord uit.

Sollicitere

Hey!

De perspectieven veur de toekoms die zijn nul komma nul

Al hebste na veul zweten 'n universitaire bul

Al biste onderwiezer, bankwerker of psycholoog

De kommende joare biste waorschienlijk werkeloos

Du mos sollicitere

Ze zeggen allee jong

Sollicitere

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Dan schrief mar opnuj

Hey!

Iederen dag begint met slaopen tot een oer of tiejn

Du kiekst in de gazet of d'r niet urgens banen ziejn

Dat vult dich vies tegen du slaefst de rest van dennen dag

Du vuulst dich flink beroerd du kriegst zenoewen op de maog

Du mos sollicitere

Allee jong schrief 'ns

Sollicitere

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Haste-n-al geschreeve

Dan schrief mar opnuj

Hey!

's Maondags moest du weer bie de sociale deenst zeen

Voor de zovaelste keer vulste weer de breef in

Zwartwerken deuste stiekem, af en toe

Maar jong kiek oet, want oak de controleur kiek toe

Du mos sollicitere

Sollicitere

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Dan schrief mar opnuj

Hey!

's Avonds as ut duuster wordt beginste pas te leeve

Du kiekst in 't rond jus 't niet urgest wat te beleeve

Du geest naor een punkband, misjien wel naor een louche tent

Misjien gees toe wel kieke naor de Janse Bagge Bend

Mee doe mos sollicitere

Sollicitere

Hubste-n-al geschreeve

Vievenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Zesenzeventig breeve

Hubste-n-al geschreeve

Zevenenzeventig breeve

Hey, haste-n-al geschreeve

Achenzeventig breeve

Hey, haste-n-al geschreeve

Negenenzeventig breeve

Haste-n-al geschreeve

Dan schrief mar opnuj

De Janse Bagge Bend haalde met dit nummer in 1983 de Top 40 met als hoogste plaats 8. De muziek werd geschreven door Steve Winwood, die met dit nummer Gimme some loving en de Spencer Davis Group de tweede plaats haalde in 1966 van de Engelse hitparade. Een jaar eerder was Steve, op vijftienjarige leeftijd, van school getrapt. Nog voor zijn twintigste speelde hij met alle grote rocksterren van de jaren zestig zoals Jimi Hendrix en Eric Clapton. Steve Winwood heeft nog meer prachtige

nummers en albums op zijn naam staan (Arc of a diver uit 1981 bijvoorbeeld).

De Janse Bagge Bend treedt nu nog veel op, vooral in Limburg en Brabant. Ze worden vooral gevraagd als iemand op een feest een vrolijke, swingende muziekgroep nodig heeft.

Vragen/opdrachten bij Janse Bagge Band

1. In hoeverre sluit de muziek (sfeer, ritme, instrumenten, volume, stem) aan bij de tekst (sfeer, inhoud)?
2. Waarom zijn volgens dit lied de perspectieven voor de toekomst nul komma nul?
Welke andere omstandigheden rond 1983 zorgden voor een somber toekomstbeeld?
Gebruik in je antwoord de volgende informatie uit een nummer 1 hit van Doe Maar van een jaar eerder dan 'Sollicitere':

*'En als de bom valt
Dan lig ik in m'n nette pak
Diploma's en m'n cheques op zak
Mijn polis en mijn woordenschat, awoei
Onder de flatgebouwen van de stad naast jou
Laat maar vallen dan
Het komt er toch wel van'*

3. 'Sollicitere' geeft een bepaalde visie op arbeid.
Dat doet Doe Maar met het citaat uit opdracht 2 ook. Een derde standpunt over arbeid uit 1983 zien we terug in een nummer van Het Klein Orkest ('Koos Werkeloos'):

*'Nou ik wil er best wel tegenaan
Maar dan wel een leuke baan
Want anders hoeft het niet van Koos*

*Laat Koos maar vissen aan de waterkant
Mij niet gezien achter de lopende band
En Koos gaat ook geen vakken vullen
Zeker om de zak te vullen van de fabrikant.'*

Geef van de drie popgroepen de overeenkomsten en verschillen in hun mening over arbeid. Bij welke popgroep sluit jouw eigen mening over arbeid en een baan het meest aan?
Leg je antwoord uit.

4. Wat is de visie van de Janse Bagge Bend op de rol van de overheid ten aanzien van werkgelegenheid en werkloosheidsuitkeringen?
Leg je antwoord uit.
5. In 'Koos Werkeloos' van Het Klein Orkest komt ook de relatie tussen burgers en politici aan bod:

*'Die politieke Haagse maffia
Die blijft maar korten op de minima
Nou laat ze zelf maar betalen
Want bij Koos valt niets te halen
Sorry dat ik besta.'*

Past het standpunt van de Janse Bagge Bend (opdracht 4) of die van Het Klein Orkest het best bij die van de progressieve partijen?
Leg je antwoord uit.

Koot en Bie

Het algemene gevoel van uitzichtloosheid rond 1980 werd door Kees van Kooten en Wim de Bie kernachtig samengevat in het woord 'doemdenken'.

Hun typetjes van de vrije jongens F. Jacobse en Tedje van Es, en de daarbij horende Tegenpartij, waren een dermate succes dat Van Kooten en De Bie zich door de werkelijkheid achterhaald voelden. Ze besloten Jacobse en Van Es ten onder te laten gaan in een mislukte staatsgreep.

Vragen/opdrachten

1. In hoeverre sluit de muziek (sfeer, ritme, instrumenten, volume, stem) aan bij de tekst (sfeer, inhoud)?
2. Noem, met twee citaten, minstens twee punten van kritiek die 'De Tegenpartij' heeft op de gevestigde politiek.
3. Welke huidige partij(en) lijkt/liken het meest op de 'De Tegenpartij' van twintig jaar geleden?
Leg je antwoord uit.
4. Als er nu partijen zijn die op 'De Tegenpartij' van twintig jaar geleden lijken, hebben die partijen dan wel die nieuwe ideeën die ze zeggen te hebben? Wat is de overeenkomst en wat het verschil?
5. Leg uit of je het met de volgende uitspraak eens bent: 'Economische en morele onzekerheden geven protestpartijen de gelegenheid om steun te krijgen'.
6. Leg met behulp van het vorige antwoord in eigen woorden uit wat 'historisch besef' is.

De Tegenpartij

"Word toch lid van onze Tegenpartij"

"De Tegenpartij, de partij voor alle Nederlanders
die niet meer tegen Nederland kennen"

Laa lalalala lalalala lalala

Refrein:

De Tegenpartij

Is van jou en van mij

De Tegenpartij

Voor jullie en wij

De Tegenpartij

Maakt iedereen blij

De Tegenpartij

daar horen wij bij

Shalala shalalalala

Shalala shalalalala

't Is orgineel waar

Je bent de sigaar

Als je in Nederland je klauwen uit je mouwen hangk

Ze lijken wel maf

Ze knippen je af

Waardoor een vrije jongen maar naar 1 partij verlangk

Laa lalalala lalalala lalala

Refrein

Shalala shalalalala

Shalala shalalalala

't Is orgineel waar

De druk is te zwaar

Door de verzorgingsstaat die ons geen stuiver ruimte
laat

Dit land is in nood

Kleur ons hokkie rood

Zodat die Tweede Kamer strakkies op de keien staat

Laa lalalala lalalala lalala

Refrein

la la la la la la la

"Hou nou je muil, Van Es!"

"He?"

"Waar betaal ik dat koor nou voor?"

Dan moet jij niet gaan staan te zingen!

Dan krijg ik achttien maal een geeltje van je, hoor"

"Waarvoor?"

"Voor het koor!"

"Maar dat hoeft ik toch niet te betalen?"

"Natuurlijk wel, ik heb toch de produktie van deze
schijf?"

"Maar ze zijn toch met zijn zeventienen van het
koor?"

"Maar jij hebt toch staan mee te zingen?"

"Krijg nou toch"

De Tegenpartij

Daar horen wij bij

"Trek je poeplap!"

1980

Tekst: Kees van Kooten & Wim de Bie.

Muziek: Tonny Eyk.

Ondertitel: Het lijflied van alle Vrije Jongens
m.m.v. Het Haags Haringkoor

Nuttige internetadressen

Geweldig is de site van het Nederlands Pop instituut

<http://www.popinstituut.nl/>

Hier alle informatie over Nederlandse artiesten met
verwijzingen naar links en literatuur.

Gegevens over alle hits vanaf 1965 heeft: <http://www.hitlijsten.com/>
Een overzicht vind je op [hitlijsten.pagina.nl/](http://www.hitlijsten.pagina.nl/)

Over het gebruik van liedteksten als lesmateriaal:

<http://www.goliath.nl/waarden/werkpl/lesmat/lied/leven>

Een verzameling links naar sites met protestsongs uit de jaren zestig op:

<http://www.jacobus.nl/geschiedenis1/Onderzoek/protestsongs.htm>

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Allereerst het tweede deel uit de vierdelige serie over de geschiedenis van Holland. In dit deel de glorie tijd en de periode van naglans. Van veel 'typisch Hollandse' zaken als tolerantie, soberheid, zorgzaamheid en burgerlijkheid bestaat de opvatting dat zij uit deze periode stammen. Een keur van gekwalificeerde historici houdt deze opvatting kritisch tegen het licht.

Thimo de Nijs en Eelco Beukers (red), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795*. Verloren, circa € 29,-.

Van de auteur van *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw*, de neerlandicus René van Stipriaan, *Het volle leven*.

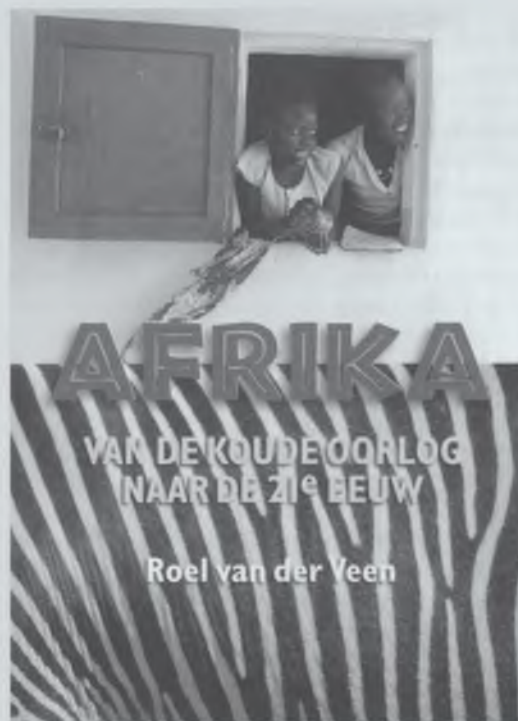
Nederlands literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800). Over een tijd waarin het dichtelijke woord overal aanwezig was: in de rederijkerskamers en theaters, maar ook op de slagvelden en de Oost-Indiëvaarders. Een studie die zich niet beperkt tot de literatuur, maar de letterkunde wil laten zien in de context van het hele culturele landschap van de zeventiende eeuw. Prometheus, € 35,-.

Jan Willem van Borselen maakte over het leven van Ulrike Löbe, die voor de oorlog aan de ene kant en na de oorlog aan de andere kant van de grens leefde, een biografische verslag. Voor de oorlog de adoratie, na de oorlog de vragen. *Blitzmeisje. Een kleine Duits-Nederlandse oorlogsgeschiedenis*. Ad. Donker, € 19,90.

Van Juliette Morrillot, *De rode orchideeën van Sjanghai*. Een roman over de veertienjarige Sangni uit Korea die ontvoerd wordt door Japanse militairen om met tientallen lotgenotes in een soldatenbordeel als troostmeisje te gaan werken. Archipel, € 17,95.

Ook Bernard Lewis wil antwoord geven op de vraag die velen tegenwoordig bezighoudt: wat is er misgegaan met de islam? Nadat de islamitische wereld tegen het einde van de zeventiende eeuw haar territoriale expansie moest beëindigen, begon ze zich af te sluiten van de buitenwereld. Waarmee ze zich dus de mogelijkheden van vooruitgang onthield. Tegelijkertijd werd het Westen als veroorzaker van alle problemen aangewezen. *Wat is er misgegaan? De betrekkingen tussen het Westen en het Midden-Oosten*. De Arbeiderspers, € 17,95.

In de onvolprezen reeks Oorlogsdomein: Gert Ledig, *Het stalinorgel*. Over de strijd om een heuvel bij Leningrad in de zomer van 1942, zonder enige verfraaiing. En van

Ernst Jünger, *Oorlogsroes*. De klassieke oorlogsroman van deze 'staaleroticus', die de verschrikkingen van de loopgravenoorlog nog enige glans kon geven. De Arbeiderspers, resp. € 18,95 en € 24,95.

Ad van Liempt schreef een aangrijpend boek over nog een weezinwekkend onderdeel van de jodenvervolgung: de speurtocht van premiejagers – 'heel gewone mannen, uit gewone milieus en heel gewone beroepsgroepen' – op ondergedoken en gevluchte joden. *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden*. Prijs € 21,50.

Vijfhonderd foto's over de Tweede Wereldoorlog uit het beeldarchief van het NIOD, waarbij het lot van de gewone mens centraal staat. Erik Somers en René Kok, *Het 40-45 boek. Fotocollectie Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie*. Waanders, € 14,50.

Tenslotte: Roel van der Veen vertelt, aan de hand van het functioneren – of misschien beter gezegd: het disfunctioneren – van de Afrikaanse staten, de eigentijdse geschiedenis van Afrika. KIT Publishers, € 29,-.

Hans Pols

NASCHOLING BIJ U THUIS

C.V.Lafeber, *De tijden veranderen meer dan de mensen. Geschiedenis van Nederland tijdens de Koude Oorlog (1945-1990).*

Deel 13 van de reeks 'Nascholing bij U thuis', uitgave in eigen beheer, Goirle 2002, 331 blz., prijs € 35,-. Te bestellen: Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle, tel. 013-5430340; fax 013-5355545, e-mail: LafeberCV@hotmail.com

Dit boek is al weer deel 13 uit de reeks 'Nascholing bij U thuis'. De oud-geschiedenisdocent dr. C. Lafeber verdient inmiddels wel een monument voor zijn niet aflatende noeste historische arbeid ten bate van het examenonderwijs, ware het niet dat hij zulks zelf al wel heeft geconstrueerd door elk jaar weer een forse bouwsteen toe te voegen aan zijn serie. En hij wil er nog minstens tot 2005 mee doorgaan, getuige de aankondiging op de achterpagina. Hulde!

Lafeber stelt zich ten doel zijn collega's jaarlijks te voorzien van een handzame informatiebron bij de voorbereiding voor hun examenlessen. Bij elke nascholingsbijeenkomst vormt hij een bekende verschijning in zijn eigen stalletje, waar hij zijn product aan de man/vrouw poogt te brengen. Hij beschikt over een ruime klantenkring. Zijn teksten zijn gebaseerd op een berg literatuur, maar steeds persoonlijk gekruid.

Met *De tijden veranderen meer dan de mensen* speelt de auteur een echte thuiswedstrijd. Niet alleen omdat er veel thema's uit zijn eerdere publicaties in voorkomen (zoals Nederlandse buitenlandse politiek), maar ook omdat hij uit zijn scherpe persoonlijke herinneringen kan putten, onder meer aan contacten met prominenten.

Het boek valt uiteen in vier delen: politiek (onder meer partijvorming, coalities, kabinetten, koningshuis), economisch-sociale politiek (wederopbouw, industrialisatie, bloei en recessie), maatschappelijke ontwikkelingen (gezin, jeugd, vrouw, onderwijs, media) en buitenlandse politiek (Indonesië, Koude Oorlog, Europese samenwerking). Een kort vijfde deel bevat conclusies.

Lafeber slaagt in zijn opzet een integraal beeld van de naoorlogse politiek en samenleving te schetsen. Zoals verwacht bevat ook dit deel weer vele anekdotes en eigen typeeringen, terwijl de visie van de auteur af en toe sterk doorklinkt, met name in persoonsbeschrijvingen (Drees, Luns, Bernhard, Johannes XXIII en vele anderen) en inzake buitenlandse politiek.

De auteur heeft een sterk ironiserende schrijfstijl, niet gespeend van humor, en een fijne neus voor het menselijk tekort, maar ook voor menselijke grootheid. Hij maakt van zijn hart geen moordkuil, bijvoorbeeld bij de beschrijving van de onderwijsvernieuwingen van de jaren zestig en zeventig, toen 'kritiese' leraren ('zeg maar Koos en Annie') afschaffing eisten van de vertellende, uitleggende en inspirerende docent, 'tot wier enkelhoogte zij nimmer hadden kunnen reiken' (202). Zo zijn er meer passages die minstens evenveel over de auteur verraden als over zijn onderwerp.

Het is jammer dat Lafeber zich juist bij bepaalde onderwerpen die de examencommissie benadrukt (de jeugd, de vrouw, de media) een stuk terughoudender opstelt dan het geval is bij zijn stokpaardjes. Wie jong was in de sixties en seventies moet bijvoorbeeld constateren dat hier wel erg veel stijlen en trends op één hoop worden geveegd. In mijn persoonlijke herinnering vormde bijvoorbeeld het bezoek van de

Beatles aan Nederland in 1964 een echt keerpunt, het beïnvloedde het gedrag van honderdduizenden. Net als de teksten van Dylan. In de literatuurlijst van vele honderden titels mis ik het standaardwerk van Schuyt en Taverne, 1950, *Welvaart in zwart-wit* (2000) en klassiekers als Van den Berg en Molleman (*Crisis in de Nederlandse politiek*).

Dit zijn slechts detailpunten. De docent krijgt ook nu weer een schat aan gegevens aangereikt, die van pas kunnen komen bij de lesvoorbereiding.

Jan van Oudheusden

GESCHIEDENIS VAN EEN ZUIL

Agnes Amelink, *De Gereformeerden* (Bert Bakker; Amsterdam 2002), € 17,92.

Gereformeerden: je herkent ze aan gelaat, gewaad en gepraat. Het uitgestreken gezicht, de gepaste kleding, de tale Kanaans (dat wil zeggen het Nederlands doorspekt met bijbelse termen, begrippen en verwijzingen) en een zekere drammerigheid; het zouden elementen worden waardoor een bepaalde bevolkingsgroep een eeuw lang, zeg maar van Kuyper tot Kuitert, zich zou hebben onderscheiden van overig Nederland.

Of dit werkelijk zo is geweest valt moeilijk te zeggen, maar Agnes Amelink heeft een zeer geslaagde poging gedaan de wereld, waarover een dergelijke opvatting kon ontstaan, weer tot leven te brengen. En wie zou dat beter kunnen dan een domineesdochter tevens journaliste bij het dagblad *Trouw*? En ze is net op tijd, want het Samen-Op-Weg-proces (de - oneerbiedig gezegd - fusie van Hervormden, Gereformeerden en Lutherse), hoe moeizaam verlopend ook, zal niet alleen aan de Gereformeerde Kerken in Nederland, maar ook aan de daar bijbehorende spirituele signatuur, spoedig een einde maken.

Amelink heeft zich tot doel gesteld een indruk te geven van wat de gemiddelde gereformeerde bezielde, hoe deze bevolkingsgroep in de loop van de twintigste eeuw veranderde en welke factoren daarbij een rol hebben gespeeld. Het is geen strikt chronologisch verhaal geworden maar meer een aaneenschakeling van thema's, afgewisseld door korte beschrijvingen van gereformeerde familiegeschiedenissen. De studie dekt ook niet alle gezindten (degenen die de bewuste wereld een beetje kennen weten ook wel dat zulks een onbegonnen werk zou zijn); de bevindelijke hoek - de kleinere gereformeerde kerken die voor een belangrijk deel zijn geconcentreerd in de zogenaamde 'Bible-belt' - blijft een beetje buiten beschouwing.

Uiteraard komen de 'Afscheiding' (1834) en de Doleantie (1886) en de rol van 'Abraham de Geweldige' uitgebreid aan bod. Duidelijk wordt ook dat het tussen de spirituele, piëtistische en op het persoonlijke leven gerichte Afscheidenen enerzijds en de doenerige, zeg maar voluntaristische, Dolerenden anderzijds niet altijd even goed boterde. Voor de laatsten was het geloof heel vaak een kwestie van daadkracht, een daadkracht die, naarmate de successen van de protestants-christelijke zuil toenamen, niet bepaald tot bescheidenheid stemde. Zij telden hun zegeningen (een voor een) en waren er trots op.

Abraham Kuyper zelf is natuurlijk van die mentaliteit het vleesgeworden voorbeeld. Zijn Vrije Universiteit in Amsterdam werd door de 'fijnen' vaak als hautain ervaren.

Zij betrokken daarom hun predikanten het liefst van de Theologische Hogeschool in Kampen. Zo ontstond in de boezem van de Gereformeerde Kerk een soort latent schisma tussen twee groepen die al snel werden betiteld als de A- en de B-kerk.

Bij het lezen van het boek word je voortdurend besprongen door verschillende gevoelens. De ene keer voel je afkeer wanneer je bijvoorbeeld leest over de rigide en onbetwistbare geloofsopvattingen, de andere keer overvalt je weer een gevoel van melancholie (wie houdt het droog als je in gedachten opnieuw de melodie hoort van een psalm als 'De Heer is mijn Herder') en op weer een ander moment kan je een glimlach niet onderdrukken wanneer je beseft dat een zekere zelfspot niet helemaal uit den boze was. Zo vertelt Amelink van de goede gewoonte om na de dienst de gezongen psalmen thuis nog eens dunnetjes over te doen begeleid door het traporgel oftewel, in het gereformeerde jargon, de 'psalmenpomp' of nog fraaier: 'de cirkelzaag des geloofs'.

Ook bewondering kan er zijn. Bijvoorbeeld voor de emancipatoire effecten die de intensieve omgang met het Woord teweeg bracht. Het maakte velen, ook van eenvoudige komaf, tot geletterde mensen. Vooral de JV, de jongelingenvereniging moet hier worden genoemd. Grondige bestudering van bijbelteksten en de plicht daarover in het openbaar diep doorachte verhandelingen te houden, legden zo de basis voor vele politieke en maatschappelijke carrières. Neem Jan Schouten. Hij bracht het van tuindersknecht in Maassluis tot fractievoorzitter van – uiteraard – de ARP (met dat Maassluis is wat aan de hand; het lijkt wel een broedplaats van bekende gereformeerde Nederlanders). Overigens deed het vrouwelijke equivalent, de MV (meisjesvereniging) veel steile broeders de wenkbrauwen fronsen. Zij vreesden dat de vroomheid die vrouwen van nature zouden bezitten, door al dat gestudeer zou worden aangetast; immers 'geen slechter christenen hier op aard, dan theologen zonder baard'.

Keerzijde van het gewroet in bijbelverzen was dat het geloof in plaats van een wassend mosterdzaadje, steeds meer een kwestie van precies formuleren en juist interpreteren werd en bijgevolg leidde tot haarkloverij. Letterknechten werden het, die Mannenbroeders. Niet voor niets heette de zondagse kerkgang (twee keer uiteraard) dan ook: 'Opgaan tot het Woord'. Conflicten lagen daarom voor de hand. Interessant is dat Amelink de twee grootste ervan plaatst tegen de achtergrond van een machtsstrijd in de gereformeerde wereld van politiek, kerk en wetenschap. Het gaat hier om de kwesties Geelkerken en Schilder. Voor de goede orde: het was in gereformeerde kring gewoonte dreigende kerkscheuringen eufemistisch te omschrijven als 'kwesties' en deze substantiva dan te verbinden aan de potentiële scheurmaker (de theoloog Kuitert kan zich zelfs erop beroemen twee keer zijn naam te hebben geleend aan een dergelijke 'kwestie'). Een beweging van jongeren, vooral godgeleerden, bond de strijd aan tegen het verstandelijke, bijna zakelijke karakter van het geloof en de vertegenwoordigers ervan, een soort gereformeerde regenten. De eersten zijn, ironisch genoeg, afgestudeerd aan de VU en vormen daarmee het levende bewijs van wat Amelink de 'gereformeerde paradox' noemt; zij danken hun opleiding en positie aan de protestantse zuil, maar gebruiken die om de bijl aan de wortel te leggen.

Beide affaires zijn gerechten voor theologische fijnproevers; dat ik ze hier noem heeft vooral te maken met de vaardigheid waarmee de schrijfster er helderheid in verschaft. Zo

legt ze, bijna terloops als het ware, de predestinatieleer uit en dat op een manier die ik (nog) nergens anders ben tegengekomen. Het is eigenlijk typerend voor het hele boek. Er spreekt een grote mate van bescheidenheid uit. Geen ellenlange literatuurlijst om de eigen belezenheid te afficheren, geen irritant notenapparaat om absolute volledigheid te suggereren, geen hoogdravend taalgebruik, geen vuistdikke rug om de boekenplank mee te vullen en vooral geen pretentieuze titel (dus niet zoiets als de 'Draagbare Amelink').

Het enige wat ik miste was het antwoord op een vraag die mij al geruime tijd bezighoudt. Die is niet zozeer *waarom* de gereformeerde wereld teloorging als wel *waarom* dat proces zo *snel* verliep. Hoe was het mogelijk dat een volkje dat zo fanatiek zijn geloofsopvattingen en de bijbehorende levenswandel verdedigde, zo vlot van de aardbodem verdween? Amelink komt er eerlijk voor uit dat ze het ook niet zo precies weet, al doet ze wel een poging tot het geven van een verklaring (en niet eens zo'n onaardige), maar echt bevredigen doet die niet. Maar dit is detailkritiek en doet aan de kwaliteit van het boek verder niets af.

Het is een prachtboek. En het moet gelezen worden.
Ger van der Drift

HANDBOEK

**Robert Stradling, *Teaching 20th-century European history* (Council of Europe Publishing Strassbourg 2001), prijs € 10,- inclusief porto.
Bestellen bij Euroclio, www.eurocliohistory.org**

Dit handboek voor geschiedenisleraren is in mijn ogen de voornaamste neerslag van het project *Learning and teaching about the History of Europe in the 20th century*, dat in maart 2001 in Bonn werd afgerond. Dit project van de *Council for Cultural Co-operation* van de Raad van Europa beoogde een soort *teaching kit* voort te brengen waarmee leraren overal in Europa goed of beter geschiedenisonderwijs zouden kunnen geven. Ondergetekende was in het project de vertegenwoordiger van Nederland en als zodanig lid van de projectgroep die de conferenties, die in het kader hiervan in Europa tussen 1998 en 2001 gehouden werden, voorbereidde. Joke van der Leeuw vertegenwoordigde Euroclio bij het project.

In conferenties met titels als *The Use and Misuse of History*; *Living together in the same Space*; *Towards a pluralist and tolerant Approach to teaching History: a Range of Sources and new Didactics*; *Teaching about the Holocaust in the 21st Century*, werden de voetangels en klemmen van het geven van geschiedenisonderwijs onderkend. Auteurs werden aangezocht om passend en vernieuwend lesmateriaal te maken, bv. didactieken en technieken om leerlingen te wijzen op misbruik van de geschiedenis, hoe vrouwengeschiedenis in de klas te behandelen, hoe leerlingen van diverse pluimage zinvol en goed te laten werken met bronnen, met film, aan de hand van twintigste-eeuwse onderwerpen die in de meeste Europese curricula aan de orde komen.

In rapporten van de *Council of Europe Publishing* vindt u de neerslag van deze conferenties. Lang niet alle onderdelen zijn in onze ogen geslaagd; een voorbeeld: werken met bronnen over migratie betekent voor een Zwitser heel wat anders dan voor ons en een communis opinio is niet zo gemakkelijk te bereiken. Men sprak niet altijd dezelfde taal en voor het definiëren van begrippen was niet steeds genoeg tijd.

Centraal in de *teaching kit* van het project *Learning and teaching about the History of Europe in the 20th century*, staat het meest geslaagde product ervan: het handboek voor leraren van Robert Stradling. Stradling heeft een eigen onderzoeksbureau in Schotland dat zich speciaal richt op het geschiedenisonderwijs. Hij heeft al meer opdrachten voor de Raad van Europa uitgevoerd.

In het hier besproken handboek heeft Stradling de vraag: *Is er een gemeenschappelijke dimensie voor een Europees geschiedeniscurriculum?* beantwoord niet met het zoeken naar een *gemeenschappelijke inhoud* maar met het vinden van een *gemeenschappelijke aanpak*. Hij erkent dat er simpelweg teveel geschiedenis is en er dan ook nog teveel soorten geschiedenis zijn voor de ons gegeven onderwijstijd. Wel maakt hij een soort groslist van twintigste-eeuwse geschiedenisonderwerpen, die eigenlijk tot de bagage van iedere leerling zouden moeten behoren, maar daar laat hij het bij. Hij zoekt de oplossing van de vraag naar de Europese dimensie in het vinden, benoemen en geven van een groot aantal *verschillende benaderingen en aanpakken* van historische onderwerpen en problemen die in elke nationale geschiedenis spelen. Een bonte rij van voorbeeld-aanpakken laat de multiperspectiviteit zien van belangrijke aspecten van de twintigste-eeuwse geschiedenis, die in de meeste curricula van de Europese landen voorkomen. En dat is het geheim van Stradlings boek: *de gemeenschappelijkheid zit in de methodologie, de grote variëteit aan soorten didactische aanpak in de klas*.

Leidende gedachte achter het boek, als het ware het antwoord op de hoofdvraag: Wat moeten leerlingen nu eigenlijk later overhouden van de geschiedenislessen?, is: een breed begrip van verleden en heden en in hun leven toepasbare kritische vaardigheden en positieve waarden: *broad understandings, transferable skills and positive values*. (Nou dat komt goed uit met de plannen van het nieuwe kabinet). Daarop is dit *handboek of good practise* geschreven. Om die reden is het boek voor ons als leraren en vakdidactici – en is niet iedere goede leraar een didacticus? – interessant.

Het boek is in drie delen geordend. *Historical themes and topics*, met een betoog over het belang van onderricht in geschiedenis voor ieder kind en voor de Europese samenleving. Ook goed te gebruiken als je je geschiedenisuren op je school moet verdedigen. *Methods and approaches*, lesgeven over gevoelige en problematische onderwerpen, multiperspectiviteit van een onderwerp, simulatie, rollenspel, zinvol gebruik van ICT. Heel nuttig in onze multiculturele klassen. *Sources and resources*, dit spreekt voor zichzelf, hier zijn ook checklists voor evaluatie van bronnen te vinden zoals we die al wel kennen uit veel tweede-fase-boeken.

Wie vertrouwd is met de Britse manier van schoolgeschiedenis bedrijven zal veel historisch handwerk, schema's, omgaan met analyse, interpretatie en evaluatie van bronmateriaal herkennen. Iedereen kan profijt hebben van de systematische manier waarop Stradling ons in 19 hoofdstukken allerlei creatieve ideeën en nuttige werkvormen voorschotelt, heel helder en direct toepasbaar in de praktijk. En ben je het ergens niet mee eens, het zet altijd aan tot denken, het blijft genieten.

Sommige onderwerpen of opvattingen zijn voor ons gesneden koek, bij andere onderwerpen zul je invalshoeken missen, het is beslist geen uitputtend handboek. Verwacht dus niet op de Nederlandse situatie toegesneden materiaal of aanpakken. In ogenschouw moet worden genomen dat het boek voor *alle* geschiedenisonderwijs is bedoeld, ook voor

docenten in landen waar het in de les gebruik maken van de *televisie als bron* of van *oral history* geen praktijk is. Stradling probeert zijn voorbeelden uit alle hoeken van Europa te halen. Zo staat er iets in over lesgeven in Noord-Ierland, over de crisis in de Balkan, en over Europese migratiegolven. De methodiek van zulke voorbeelden van *good practise* kun je in je eigen situatie aanpassen.

Eén echt manco van het boek moet genoemd worden: naast de inhoudsopgave ontbreekt er een index. Wel vindt u achterin informatie over ander werk van de *Council for Cultural Co-operation* van de Raad van Europa. Maar de rijkdom van dit boek wordt alleen onthuld aan degene die erin bladert.

Ineke Veldhuis-Meester

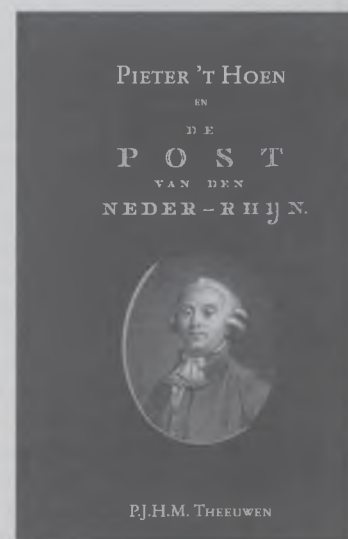
VERLICHT NEDERLAND

P.J.H.M. Theeuwen, Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787). Een bijdrage tot de kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatste kwart van de achttiende eeuw (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2002), 842 blz., € 69,-.

Pieter 't Hoen (1744-1828), meldt de vijfde druk van Winkler Prins, *Algemeene Encyclopaedie* (1935), was 'een van de hoofden der Patriottische partij en de schrijver van het in die dagen algemeen gelezen tijdschrift *De Post van den Neder-Rhijn*'. De naoorlogse zesde druk (1951) van het naslagwerk legt andere accenten. Het memoreert 't Hoen als schoolmeester, journalist, toneelschrijver en kinderdichter, die in 1781 redacteur werd van *De Post*: 'het eerste politieke orgaan hier te lande'. Verdere aandacht voor *De Post* of de politieke activiteiten van 't Hoen ontbreekt. In dit licht is het opvallend, dat Peet Theeuwen zijn langverwachte proefschrift opent met een verwijzing naar het destijds bekende verzetsblad *Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen* (1940-1941), de voorloper van *Het Parool*. Een eeuwdikke laag stof blies het af van 't Hoens kritiek op de gezapige houding van de Nederlandse machthebbers tegenover de dreiging van buitenlandse vijanden. En voor een paar maanden zong zijn naam opnieuw in 't rond.

Inderdaad brachten de Tweede Wereldoorlog en de Duitse bezetting de 'Nederlandse Revolutie' onder de aandacht van historici. Opnieuw was Nederland bezet geweest, zoals ooit door de Fransen, en het had gezocht onder het juk van een vreemde mogendheid – maar niet verslaagd. Een bekend voorbeeld is de scherpzinnige vergelijking van de NSB en de patriottenbeweging (gedrukt in 1946) waarmee P. Geyl zijn medegijzelaars in Sint-Michielsgestel onledig hield.

'Wie het tijdperk 1780-1787 vergelijkt met 1935-1945', schreef A.M. Wessels in 1947, 'zal treffende overeenkomsten con-

'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990

stateren'. Dat was nog niet zo gek gezien, maar met zijn conclusie dat NSB-ers de twintigste-eeuwse patriotten waren geweest, sloeg hij de plank op troebele wijze mis. Nadien is het in wetenschappelijke kring nooit helemaal stil geworden, maar het patriotisme als politieke beweging trok weinig aandacht. Het voornoemde lemma in de naoorlogse *Winkler Prins* was in dit opzicht typerend. Pas vanaf de jaren tachtig zijn, mede onder invloed van het moderne nationalisme-onderzoek, de 'Nederlandse Revolutie' en het patriotisme systematisch, vernieuwend en in samenhang geanalyseerd.

In die vruchtbare border heeft Theeuwen zijn lijvige studie geplant. Het resultaat is een interessant maar uiteindelijk teleurstellend boek. In tuinierderstermen: er is te veel gemest, waardoor te veel blad is gezet en de bloei tegenvalt.

Theeuwen heeft geprobeerd om de inhoud én de structuur van *De Post*, ontegenzeggelijk een belangrijk, succesvol en invloedrijk politiek periodiek, te analyseren door het van kaft tot kaft en van deel tot deel te lezen en te ontleden (wie schreef, wie correspondeerde – en welke informatiebronnen werden gebruikt?) om te kunnen aangeven welke invloed 't Hoen gedurende de jaren 1781-1787 heeft gehad op de Nederlandse politiek. Hij heeft zijn boek in drie delen opgesplitst: een politieke, economische en culturele geschiedenis van de achttiende-eeuwse Republiek (125 blz.), een inhoudelijke analyse van hetgeen in *De Post* is verschenen (443 blz.), en een pers- en ideeënhistorische plaatsbepaling van het blad (179 blz.). Daarna volgen nog twaalf bijlagen met inhoudelijke specificaties. Een monumentale studie, waarin de politiek-culturele geschiedenis van een roerig klein decennium – bezien en beleefd vanuit *De Post* en zijn redacteur – meticuleus wordt naverteld. Dat is waardevol want informatierijk.

Theeuwens geduldige handwerk geeft inzicht in de structuur van, de intentie waarmee en de wijze waarop een atypisch periodiek vormgaf aan (een relatief beperkt segment van) de publieke opinie: *De Post* als onderdeel van een inconsistent maar eigenstandig patriottisch vertoog. Zoals gezegd sluit Theeuwen met deze interpretatie aan bij de recente positionering van de patriottenbeweging. De keerzijde van zijn aanpak is echter, dat *De Post* en 't Hoen uitgegroot worden, terwijl het uitgangspunt van de analyse: 'de vraag naar de betekenis van 't Hoen en zijn *Post*' waaraan 'vrijwel de gehele geschiedschrijving over het laatste kwart van de achttiende eeuw (...) een grote invloed op de toenmalige politieke ontwikkelingen in de Republiek' toekent, feitelijk samenvalt met de conclusie. Een vergelijkend perspectief ontbreekt nagenoeg en hiermee een contextueel kader om de betekenis van *De Post* en 't Hoen te beoordelen. Theeuwen zet de spotlights op het blad en zijn redacteur om te bewijzen wat hij (zoals velen vóór en met hem) al postuleerde. Aan de geschiedschrijving over de rol van de pers en de publieke opinie in de patriotentijd voegt dat weinig anders toe dan gedetailleerde informatie over wie wat in *De Post* heeft geschreven. Niet onbelangrijk natuurlijk, maar na 853 bladzijden stijf, archaïserend proza toch een tamelijk teleurstellend eindresultaat. De specialist en de liefhebber zijn een naslagwerk rijker.

Hans Moors

Er zijn dit jaar vijf verschillend-e eindexamenkaternen voor havo en vwo: Wolters

Noordhoff met Geschiedeniswerkplaats, Thieme

Meulenhoff met De Studiegids en de Examenbundel

2002/2003, Malmberg met

het Memo-katern en

NijghVersluys met het katern van Leo Dalhuisen c.s.

Het blijft een ruime keus.

Al deze katernen draaien volgens een vast stramien. De

uitgevers hebben vaste

auteurs en een eigen presenteerstijl ontwikkeld. Wel is er

één nieuwe en verheugende tendens: enkele uitgevers

hebben voor havo-leerlingen een eigen katern laten maken!

De roep om meer rekening te houden met het verschil tussen havo en vwo wordt de laatste tijd luider. Nu de stofomschrijvingen wat beknopter worden en meer vaardigheden een plaats krijgen in de examens, ben je nog niet

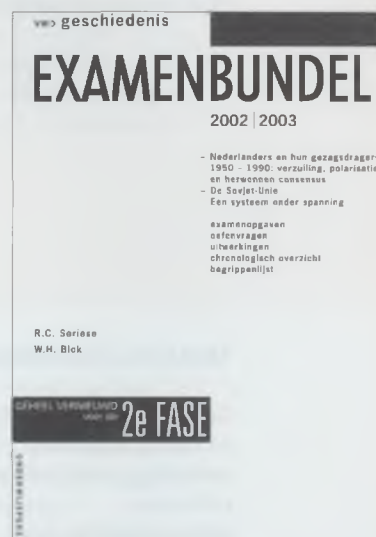
klaar met je havo-keerlingen als ze de stofinhoud goed hebben geleerd. En misschien zijn de examens de laatste jaren wat uit elkaar gelopen, is het vwo-examen moeilijker geworden. Wie zal het zeggen?

In ieder geval willen we deze nieuwe aanpak, al is die nu nog voorzichtig, prijzen.

De recensenten,

Greetje de Vries, Tineke Bogaerts, Huub Oattes,

Hans Pols en Cees Bol

41

Zakelijke gegevens

NijghVersluys

Examenkatern Havo/Vwo 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990'
Auteurs: Leo Dalhuisen, Arjan Otte, Frans Steegh, Ber Vergunst.
80 pagina's, met cd-rom.
Prijs examenkatern: € 19,75.
Prijs docentenhandleiding: € 35,-.

Uiterlijk en ordening

Levendige full color uitgave met lichtblauwe steunkleur. Lay out is overzichtelijk: leerstof in twee kolommen, extra informatie (illustratieve teksten) in drie kolommen. Op vrijwel alle pagina's zijn afbeeldingen te vinden. De meeste afbeeldingen zijn voorzien van toelichtende onderschriften en ondersteunen de leestekst, maar worden niet gebruikt in opdrachten.
Elk van de zeven hoofdstukken kent een onderverdeling in (4 tot 7) paragrafen. Direct na elk hoofdstuk is er werkmateriaal in de tekst opgenomen waarmee vaardigheden geoefend worden. Basisvragen om de feitelijke kennis te controleren staan achterin het katern.

Inhoud

De vertrouwde werkwijze: inleiding gericht aan leerlingen over opbouw, gebruik en aanbevolen werkwijze. Na introducerend tekstje over de historische context wordt de stofomschrijving nauwkeurig gevolgd. Katern wordt niet afgesloten met een nabespreking van de hoofdvraag, ook geen overkoepelende vragen of opdrachten (wel als extra opdracht op cd-rom).
Ondersteunende onderdelen: portret-tengalerij, chronologische overzicht, begrippenlijst en mini-biografietjes. Duidelijk onderscheid tussen bronnen en leestekst. Bronnen hebben vooral een illustratieve functie, worden niet gebruikt om vaardigheden te oefenen.

Wolters Noordhoff

Geschiedeniswerkplaats. Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990: verzuiling, polarisatie en herwonnen consensus.
Informatiekatern havo, 70 blz., € 13,95.
Informatiekatern vwo, 76 blz., € 13,95.
Auteurs: M.G. van Riessen, D. van Straaten en I.D. Verkuil.
Nieuw voor Geschiedeniswerkplaats: een apart werkboek (€ 5,95). Een ondersteunde website is beschikbaar: www.werkplaats.wolters.nl.
Het vwo-katern is wat inhoud en opdrachten betreft aangepast, maar in opbouw en vormgeving identiek aan de havo-uitgave.

Op de omslag een foto van Ed van der Elsen van strak voor zich uit kijkende agent temidden van dolenthousiast publiek bij concert van Lionel Hampton. Opmaak is rustig: in drie kolommen; op iedere bladzijde van de tekst minstens één illustratie; kleur-gebruik en keuze van illustraties functioneel; illustraties duidelijk afgedrukt. Het informatieboek is in full color, het werkboekje kent slechts één steunkleur.

In het informatieboek zijn (gelukkig) geen tekstbronnen opgenomen, wel foto's, affiches en grafiekjes. De tekstbronnen staan (naast nog andere) in het werkboek. De bronnen zijn genummerd, er is een duidelijk onderscheid tussen de bronnen uit het werk- en die uit het informatieboek. Alle vragen staan in het werkboek, per hoofdstuk: eerst begripsvragen en een samenvattingsopdracht, daarna vaardigheidsopdrachten. Bij de samenvattingsopdrachten veel in te vullen schema's.
In de inleiding wordt aan de leerlingen uitgelegd hoe ze met Geschiedeniswerkplaats kunnen werken, na instapverhaal volgt hoofdvraag. De stofomschrijving is in vijf hoofdstukken opnieuw ingedeeld. Per hoofdstuk een tijdbalkje, daarnaast een historisch overzicht vanaf 1848, een begrippenlijst en een galerij met de hoofdrolspelers van dit onderwerp.

ThiemeMeulenhoff

Onderwijspers Examenbundel 2002/2003.
Er is een versie voor havo en een voor vwo.
Auteurs: R.C. Serie en W.H. Blok.
166 blz., € 12,50, met ondersteunende website
www.eindexamentraining.nl

De examenbundel is dit jaar een wat dunner boekje in het gebruikelijke formaat.
Hij is niet bedoeld, als de andere katernen, om de examenstof te bestuderen. De makers zeggen in punt a. bij 'Hoe bereid je jezelf met deze bundel voor op het eindexamen?': *Zorg dat je de historische overzichten uit een van de speciale katernen voor het examen volledig beheerst.*

De *Examenbundel* bevat informatie over de gang van zaken bij het examen, de aard van de te verwachten CE-vragen en voor beide eindexamenonderwerpen van 2003 oefenvragen met uitwerkingen; en daarnaast examen-vragen uit de examens van vorig jaar over Indonesië. Verder zijn chronologische overzichten en begrippenlijsten opgenomen.

Tekst

De tekst is niet voorzien van extra accenten om begrippen en/of personen uit de stofomschrijving te doen opvallen. Daarvoor moet de separate begrippen- en personenlijst geraadpleegd worden achterin het katern. De tussenkopjes van elk hoofdstuk bieden een grove samenvatting van de stof.
Deze gemeenschappelijke versie voor havo- en vwo-leerlingen doet qua taalgebruik vooral recht aan de laatste categorie.

Werken met het katern

Het katern bevat genoeg vragen en opdrachten bij de afzonderlijke hoofdstukken. Vragen of opdrachten over een aantal hoofdstukken samen of over de hele stof ontbreken (wel als extra opdracht op cd-rom). De basisvragen zijn vooral bedoeld voor zelfstudie: ze zijn zeer tekstgericht en de leerlingen kunnen de antwoorden vinden op de meegeleverde cd-rom. Bij de vaardigheidsopdrachten wordt nauwkeurig aangegeven welke vaardigheden geoefend worden (prettig voor docent). De docent zal een selectie moeten maken uit de afwisselende opdrachten. De antwoorden van dit werkmateriaal zijn te vinden op de internetsite van de uitgever.

Persoonlijke indruk

De vertrouwde formule volgend is de uitgever er weer in geslaagd een handzaam en werkzaam katern te maken. Aantrekkelijk vormgegeven, inhoudelijk betrouwbaar en praktisch om mee te (laten) werken. De extra ondersteuning via de cd-rom (met o.a. extra ict-opdrachten, nakijkbladen voor de leerlingen en een compleet proefexamen) maken het tot een compleet geheel. Maar aparte examenkaternen voor Havo en Vwo, zowel qua tekst als qua vragen/opdrachten, zijn wenselijk.

De tekst is vlot geschreven, hoewel de stofomschrijving voor veel abstracte begrippen zorgt. Begrippen worden in tekst zelf en in begrippenlijst toegelicht.

Alle vragen staan in het werkboek. Auteurs stellen zich voor dat leerlingen zelfstandig met katern werken. Uitgangspunt moet het werkboek zijn; opdrachten moeten leerlingen door stof leiden.
Goede afwisseling van opdrachten: kennis en vaardigheden. Ook casussen en proefexamen. Het aantal vragen is groot. Klassikale bespreking van alle vragen daarom onmogelijk. Vraag blijft of leerlingen zonder uitleg kunnen.

Met katern zal goed te werken zijn: als docent kiest voor meer klassikale instructie, maar ook als hij leerlingen zelf via de opdrachten laat studeren. Website biedt geen verdieping aan, wat plaatjes en tekstvragen.

Een stofomschrijving is niet meer opgenomen.
De vragen zijn opgemaakt volgens Cito-stramen, ook de oefenvragen van de auteurs.

Vragen en opdrachten zijn voor havo en vwo hetzelfde. Ook de uitwerking ervan. Voor de havo zijn er enkele vragen meer – dan gaat het om foto's als bron. Zeker te makkelijk voor vwo. De vragen zijn vaak alleen al moeilijk door de grote hoeveelheid bronnen die erbij hoort en het soms geforceerde taalgebruik (waarom zou je iets makkelijk zeggen als het ook moeilijk kan?). Om vragen voor havo-leerlingen toegankelijker te maken noemt men vaak een bron 'de tekst hierboven', maar dat lost natuurlijk niet veel op. De Cito-vragen uit de oude examens zijn duidelijk beter geformuleerd.

Ik zou dit boekje niet gebruiken om leerlingen zelfstandig mee te laten werken. Wel prettig om bij de hand te hebben als je leerlingen nog eens wat extra vragen wilt laten maken. Maar dan moet je wel zelf aangeven wat er gedaan moet worden – vooral havo-leerlingen zullen al bij voorbaat instorten bij het idee dat dit dan een geschiedenisexamen is.

ThiemeMeulenhoff

De Studiegids 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990',

Auteurs: Ruud Slotboom en André van Voorst.

123 pagina's, met cd-rom voor leerlingen (oefentoetsen, proefexamen, stofomschrijving) en een cd-rom voor docenten (docentenhandleiding; antwoorden op vragen methode en toetsen, lessuggesties, studiewijzer, de verantwoording uit de stofomschrijving, literatuursuggesties, anders dan in de stofomschrijving).

Prijs: € 15,-.

Docentenhandleiding: € 17,-.

Kleurige katern, achtergrond van de leestekst rustig, maar ook apart gekleurde 'boxjes' met persoonsbeschrijvingen en veel illustraties (foto's, spotprenten, verkiezingsaffiches, enkele tabelletjes). Hierdoor wordt het geheel levendig, je zou het ook druk kunnen noemen soms.

Leestekst en tekstbronnen zijn tegen dezelfde (lichtgekleurde) achtergrond gezet en daardoor niet in één oogopslag van elkaar te onderscheiden. Elke illustratie in de hoofdstukken is een bron (en genummerd). Na elk hoofdstuk vragen, waarbij teruggebladerd moet worden als het om een bron gaat (*dit is geen kritiek*).

Inleiding legt uit hoe het katern in elkaar zit en welke mogelijkheden het de leerling biedt om de stof onder de knie te krijgen. Verwijzingen naar sites. De hoofdvraag wordt vermeld. Elk hoofdstuk begint met een (zelfbedachte) deelvraag, die direct is afgeleid uit de stofomschrijving (*de stofomschrijving staat overvol met deelvragen; dit vond ik dus wel een aardige oplossing*).

De hoofdstukken volgen de stofomschrijving. De vette begrippen uit de stofomschrijving zijn in het katern ook vet, maar ze springen niet echt duidelijk uit de tekst. Achter in het katern een chronologisch overzicht en een begrippenlijst, die niet altijd even duidelijk of correct betekenissen geeft. De samenvatting aan het eind schetst vooral in sfeerbeelden de omslag die de Nederlandse samenleving maakte in deze periode, maar is verder weinig concreet en beslist geen basis voor leerlingen om de stof te leren voor het ce (*lijkt mij een risico*).

Malmberg

Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990 (verzuiling, polarisatie en herwonnen consensus) Basiskatern havo/vwo. Memo cse

Auteurs: Wilbert Ebskamp, Pia Fruytier, Ma van Gastel, Paul van Houdt, Anjo Roos.

64 pagina's, met cd-rom.

Bij het basiskatern horen apart voor havo en vwo een werkboek, een antwoordenboek en een docentenboek.

Basiskatern € 14,60.

Werkboek € 4,60.

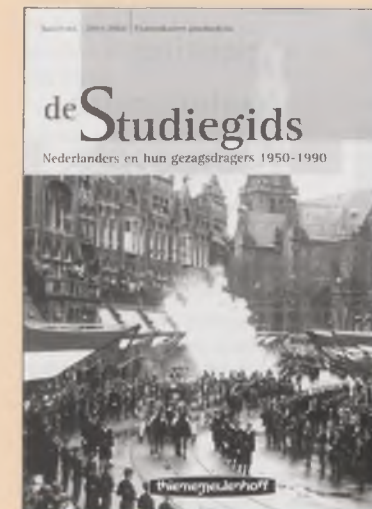
Antwoordenboek € 5,90.

Docentenboek € 19,60.

De uiterlijke verzorging van de uitgave laat weinig te wensen over, bronnen en illustraties worden helder weergegeven, het paginabeeld is 'klassiek Memo'. Een groot aantal illustraties zijn verrijkend en verhelderend en lang niet alle plaatjes zijn overbekend. De bronnen en de leestekst zijn op de bekende Memo-wijze van elkaar gescheiden, vragen en opdrachten zijn te vinden in de aparte werkboeken, voor havo en vwo, die naar mijn indruk wat inhoud betreft niet wezenlijk verschillen: het gaat meer om het taalgebruik. Het verschil valt echter toch nog niet zo op. Dat kan wel beter. De antwoordenboeken zijn door de auteurs ingevulde werkboeken. Misschien is dat handig voor de docent, maar de schrijvers richten zich in hun inleiding in de eerste plaats op de leerlingen. Waarom zou je al die 'goede' antwoorden in één keer al meegeven?

De inhoud van de tekst maakt een goede indruk. Men vertrekt uit een duidelijk geformuleerde (hoofd)vraagstelling en gaat die vervolgens in acht hoofdstukken nader in deelvragen ontleden. Met de bij het werkboek geleverde cd-rom kan de leerling zich steeds tussentijds toetsen. Behalve de acht hoofdstukken zijn er vier Memo dossiers, ook al zo'n bekende formule, die de bedoeling hebben de leerlingen te trainen op het casus gedeelte van het CSE. Er is een heldere samenvatting van het geheel aan het einde van het katern alsmede een begrippenlijst. De cd-rom biedt nog een tijdlijn en een lijst met bekende figuren uit de periode (die vond ik trouwens een beetje raar, wel Nijpels, maar geen Oud of Romme?).

Het woordgebruik is eenvoudig gehouden, maar de tekst (stijl) is toch onhelder, niet voldoende kernachtig en duidelijk naar mijn smaak. Verklaring is volgens mij de onheldere doelgroep, want het boekje is bedoeld voor zowel havo- als vwo-leerlingen. Resultaat dus: voor havo onduidelijk, voor vwo van onvoldoende diepgang. Ik vind de tekst saai, maar in hoeverre is dat de auteurs te verwijten of de bedenkers van de stofomschrijving?

Er is geen apart werkboek (*gelukkig!*), na elk hoofdstuk komen wat vragen en opdrachten; niet te veel, niet te weinig. De laatste opdracht van de reeks bij zo'n hoofdstuk wordt geafficheerd als een vwo-opdracht, maar is niet van voldoende niveau om als representatief voor het ce te gelden. De opdrachten zijn afwisselend qua vraagvorm: zowel opdrachten ter verwerking van de tekst als oefeningen met bronnen / oefening van vaardigheden. Als afsluiting van elk hoofdstuk met vragen staat een lijstje met een opsomming wat je moet kennen en kunnen na het betreffende hoofdstuk. Een nuttig en goed initiatief, maar de opgesomde vereisten zijn voor een havo-leerling volstrekt onhaalbaar.

Dit onderwerp kan m.i. met geen enkel katern zelfstandig bestudeerd worden, daarvoor is het veel te moeilijk. De auteurs van dit boekje doen er geen uitspraken over (*hooguit op de cd-rom voor docenten waarin een studiewijzer is opgenomen volgens welke je het onderwerp in 18 uur zelfstudie en 17 uur les onder de knie zou hebben.....Maar ja, wettelijke normen zijn niet altijd de realiteit, vrees ik*).

De tekst is over het algemeen goed en helder geschreven. Het verschil tussen havo en vwo is eigenlijk maar marginaal.

In de docentenhandleiding geven de auteurs aan dat de leerlingen met behulp van werk- en antwoordenboek grotendeels zelfstandig met de stof om moeten kunnen gaan. Om ze daarin te helpen is een Studiewijzer voorin het werkboek opgenomen. Of de leerlingen dat ook werkelijk zullen kunnen is moeilijk te zeggen. Als ze goed en sterk gemotiveerd zijn waarschijnlijk wel en anders...?

Het boekje ziet er aantrekkelijke uit; men heeft z'n best gedaan er iets van te maken. Het onderwerp is erg moeilijk en saaiheid is lastig te vermijden, vrees ik. Toch vraag ik mij af of het qua tekst niet leuker gepresenteerd had kunnen worden. Het euvel met dit boekje is dat het zowel havo als vwo wil bedienen en dat kan gewoon niet meer. De docenten cd-rom bevat: de verantwoording waar ook de officiële stofomschrijving mee begint, lessuggesties die vooral op internet-sites stoelen, een studiewijzer die ik zelf beter maak, literatuur die andere boeken bevat dan het lijstje bij de stofomschrijving (*hulde!*), antwoorden op de vragen uit het boekje en op de proeftoetsen en de vragen van de stofomschrijving zelf.

Kortom, afgezien van de toetsen – die ik niet kon bekijken – zou ik alleen voor de docentenhandleiding dit katern niet aanschaffen.

Kleiokrant

Nieuws van het

VGN

Bestuur

De Algemene Ledenvergadering van de VGN zal gehouden worden op

**zaterdag
22 maart 2003**

Het programma en bijbehorende stukken kunt u vanaf januari vinden op de VGN-website. Ze worden ook afgedrukt in het februarinummer van KLEIO. Houd de datum vrij! Wij rekenen op minstens twee leden per commissie voor het Huishoudelijk gedeelte van de vergadering om een betere informatie naar elkaar toe en discussie over knelpunten mogelijk te maken!

Erfgoed- educatie in het VMBO

Vanaf september 2003 is in klas 3 en 4 vmbo CKV verplicht. Omgaan met cultureel erfgoed maakt daar ook deel van uit. Maar begin daar maar eens aan. Als geschiedenisdocent kun je daarover meepraten: onderzoek in de eigen omgeving heeft zo zijn haken en ogen.

Om ook de minder fantasierijke leraren onder ons in de gelegenheid te stellen aan het werk te gaan, heeft Erfgoed Actueel lesmateriaal laten maken, voorzien van een uitgebreide docentenhandleiding. Het is gesponsord door het VSB-fonds als eenmalige uitgave waaraan wel grote behoefte is, maar die door de commerciële uitgevers nog niet leverbaar is. Zodoende verscheen bij uitgeverij Zorn

in de Kenmerk-reeks: het leerlingenmagazine *De C van CKV*. Doe er wat mee! en de docentenhandleiding over erfgoed-educatie in het vmbo.

U kunt de boekjes gratis opvragen, alleen verzend- en administratiekosten moeten betaald worden! Doe dat via de website www.kenmerk-reeks.nl of tel. 071-5149141 / fax 071-5120278.

Stichting Nederlandse Archeologie (SNA)

Een koffer vol scherven

Veel projecten waarbij leerlingen buiten school iets proberen op te steken op het gebied van cultuur en maatschappij richten zich op het moment op CKV. Het is de moeite waard om in de krantjes voor de CKV-ers te kijken. Ook als geschiedenisdocent kun je gebruik maken van de CKV-bonnen en dus eens naar een museum gaan!

Voor CKV – en dus ook voor ons – vond ik twee educatieve projecten van de SNA: een opgraving op cd-rom en een leskist.

Schatten en scherven

Bij de Vlaamse uitgeverij Lannoo verscheen een vertaalde en naar de Nederlands/Belgische situatie bewerkte versie van een Zweeds computerspel voor basisschoolleerlingen en vermoedelijk ook een vmbo-brugklas. Kinderen graven op, determineren, doen proefjes en kunnen een tentoonstelling met de vondsten inrichten.

De cd-rom kost € 24,75. Welke vmbo-docent wil hem voor KLEIO bespreken? Bel Tineke Bogaerts: 030-6883576.

NIET VERGETEN

NOT 2003

*van 21 - 25 januari 2003
in de Jaarbeurs in Utrecht.*

Voor meer informatie over de standhouders en het lezingenprogramma
www.not-online.nl
en speciaal voor methodekeuzebijeenkomsten
www.methodekeuzebijeenkomsten.nl

VMBO-docenten opgelet!

De grote uitgevers presenteren hun nieuwe methodes!

Een koffer vol scherven

Vanaf januari 2003 is een leskist te leen met objecten en lesmateriaal ter voorbereiding van een bezoek aan een archeologische afdeling van een museum o.i.d. De leerlingen maken kennis met het werk van een archeoloog en met archeologie als wetenschap. Met de vondsten in de kist kunnen ze zelf een klein onderzoekje uitvoeren.

Voor meer informatie over verkrijgbaarheid en prijs: tel. 020-4227979 (Jeroen van der Vliet).

Onderwijsproject

Sporen van Migratie in Rotterdam

www.gemeentearchief.rotterdam.nl/sporenvanmigratie

De educatieve website 'Sporen van Migratie in Rotterdam' is ontwikkeld door het Gemeentearchief Rotterdam in samenwerking met het Thorbecke Lyceum en het Melanchthon College. De website is ontstaan uit de behoefte aan lesmateriaal voor zelfstandig onderzoek naar de geschiedenis van de migratie in Rotterdam. Met deze website willen archief en school leerlingen leren deze gegevens boven water te halen. De website is vooral bedoeld voor leerlingen in de tweede fase.

De hoofdonderdelen zijn: migrantengeschiedenis, migrantengroepen, vragen en leerlingensays. In 'migrantengeschiedenis' wordt een korte schets van de geschiedenis van migratie naar Rotterdam gegeven en de theoretische kanten van het begrip migratie toegelicht. Informatie over de geschiedenis van verschillende migrantengroepen uit Rotterdam door de tijd is te vinden in 'migrantengroepen'. Tot nu toe bevat de website de verhalen van Bohemers, Duitse dienstbodes, Surinamers en

Kaapverdianen. De verhalen van de migranten zijn aangevuld met links, zodat leerlingen op internet en kennisnet meer en soms recentere informatie kunnen opzoeken. Ook zijn literatuurverwijzingen toegevoegd, waarin de gebruikte bronnen worden vermeld. In 'vragen' staan drie soorten onderzoeksvragen over de migrantengroepen: specifieke over een bepaalde groep, algemene over het verschijnsel migratie en een essayvraag als afsluitende opdracht.

In het voorjaar van 2003 komen essays van leerlingen op de site. In de toekomst zal de site worden uitgebreid met andere migranten, zowel uit het verre als uit het nabije verleden.

Zoek Boek

De multiculturele samenleving

In dit Zoekboekje is voor docenten (m.n. Maatschappijleer, want daar is dit examenonderwerp) zoveel mogelijk les-, project-, en ander materiaal met betrekking tot de multiculturele samenleving bij elkaar gezet. Thema's als migratie, overheidsbeleid, racisme en discriminatie, vluchtelingen, zullen ook geschiedenisdocenten aanspreken. Er wordt een korte inhoudsbeschrijving gegeven van websites, brochures en literatuur, tijdschriften, video's en tentoonstellingen, aangegeven waar alles te koop of te leen is, de prijs e.d.

Het Zoekboek. De multiculturele samenleving voor vmbo, havo en vwo wordt uitgegeven door het LBR te Rotterdam, 46 blz., prijs € 5,-. Een koopje voor zoveel werk!

Voor bestellingen:
e-mail: plug@lbr.nl
of tel. 010-2010201

Kennisnet

Toetswijzer
<http://toetswijzer.kennisnet.nl>

Deze portalsite bevat informatie over toetsing, examinering en evaluatie. Typisch iets voor een regenachtige kerstvakantiedag. Je wordt er wijzer van!

Speciaal voor docenten maakten Cito-medewerkers:
<http://www.toetswijzer.nl/html/praktijktoetsen/praktijktoetsen.htm>

met artikelen die antwoord geven op vragen als 'Wat zijn praktijktoetsen?', 'Wanneer gebruik je ze?', 'Hoe maak je ze zelf?' en 'Hoe beoordeel je ze?'. Doelgroep: onderbouw.

<http://toetswijzer.kennisnet.nl/html/schoolexamen/schoolexamen.htm>

uitgebreide informatie m.b.t. het schoolexamen voor havo en vwo.

<http://www.toetswijzer.nl/html/toetsconstructie/home.htm>

beschrijving van het hele proces van toetsconstructie met uitleg van psychometrische en toetstechnische begrippen.

<http://toetswijzer.kennisnet.nl/html/cbt/cbt.htm>
informatie over toetsing met behulp van de computer.

Per Dag Wijzer

Lesbrieven en informatiebladen samengesteld door het Centrum voor Mondiaal Onderwijs zijn te vinden op <http://www.kennisnet.nl/po/leerkracht/perdagwijzer/en>
<http://www.kennisnet.nl/po/kinderen/perdagwijzer>

Voor midden- en bovenbouw

basisonderwijs is er materiaal gemaakt over de Rechten van het Kind; en alleen voor de bovenbouw over emigratie, immigratie en integratie.

Mariniersmuseum der Koninklijke Marine

Tussen twee vuren
De Mariniersbrigade: strijd, emotie en Nederlands-Indië 1946-1949

Tentoonstelling van historische documenten en foto's rondom de politieke acties. Het zwaartepunt ligt op een film waarin Louw Jongste, marinier 3e klasse, het verhaal over zijn belevenissen en de strijd in Indië vertelt in een interview van filmmaker Frans Bromet (die ook op TV te zien is in gesprek met allerlei mensen). Het zijn emotionele herinneringen die Louw de Jongste vertelt met zijn fotoalbum erbij. Louw was 18 toen hij in

1947 vertrok om orde en rust te brengen in Indië. Twee jaar en twee politieke acties later kwam hij gedisilluseerd weer terug.

Tot en met 4 mei in het Mariniersmuseum, Wijnhaven 7-13, Rotterdam.

School-Museum-project Noord-Nederland

Brochures op het gebied van cultureel erfgoed

Zolang de voorraad strekt zijn tegen betaling van portokosten verkrijgbaar:

Cultureel erfgoed. Een nascholingsopzet, onder redactie van Cees van der Kooij. Een draaiboek voor een aantal nascholingsbijeenkomsten die een Pabo zou kunnen organiseren voor basisschooldocenten.

Educatieve materialen door Cees van der Kooij en Dick Schreven. Informatie over en een opzet van een bezoek met leerlingen aan een museum, een archeologisch monument en andere erfgoed-objecten.

De brochures kunnen aangevraagd worden bij de stichting School-Museumproject, Lopende Diep 8, 9712 NW Groningen.

School History on the Move

Changes in the Learning and Teaching of History in the Decade of Educational Reforms

Euroclio Annual Conference and General Assembly

Bologna/Castel San Pietro, March 25-30, 2003

Het doel van de conferentie is te onderzoeken in welke mate de veranderingen die binnen Europa plaatsvinden met elkaar vergeleken kunnen worden, welke rol geschiedenis en geschiedenisonderwijs spelen in de huidige processen van staatsvorming en democratisering en hoe er nieuwe methoden kunnen worden ontwikkeld die corresponderen met de huidige eisen die aan geschiedenisonderwijs gesteld worden.

Het programma zal bestaan uit lezingen, workshops en presentaties rond het thema en excursies.

Kosten: voor de conferentie, vijf overnachtingen, maaltijden en excursies € 700,- voor leden en € 750,- voor niet-leden bij een eenpersoonskamer; € 600,- voor leden en € 650,- voor niet-leden bij gebruik van een tweepersoonskamer.

Voor meer informatie en het inschrijfformulier kunt u contact opnemen met het secretariaat van Euroclio:

Juliana van Stolberglaan 41,

2595 CA Den Haag.

Tel/fax 070-3853669

E-mail: Joke@euroclio.nl

www.eurocliohistory.org

Nationaal Monument Kamp Vught

De oorlog voorbij ... Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog

Deze tentoonstelling die al eerder in Amsterdam, Delft en Westerbork te zien was, is nu verhuisd naar Vught en tot en met 16 maart 2003 te bezoeken. De kille ontvangst, de tocht langs loketten, leerlingen zien het en kunnen het aan den lijve ondervinden.

In KLEIO 4/2002 (17-22) is een artikel afgedrukt waarin twee docenten vertellen over hun werk voor SOTO, de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang, die onderzoek heeft verricht naar deze periode.

De tentoonstelling is gemaakt door het Verzetsmuseum Amsterdam en SOTO. Het Ministerie van VWS betaalde – er viel nog wel wat goed te maken.

Kamp Vught ligt aan de Lunettenlaan in Vught. zie ook www.nmkampvught.nl

The Mysterious Bog People

www.bogpeople.org

Deze meertalige website gaat in op een stukje raadselachtig verleden van Europa: de veenliken en de tijd waarin ze thuishoren. Behalve in Nederland zijn ook in Engeland en elders in Noordwest-Europa mensen gevonden die destijds op een rituele manier om het leven zijn gebracht en waarvan het overschot in het veen bewaard is gebleven. Bij ons zijn de vondsten te zien in het Drents Museum in Assen. Een deel daarvan, waaronder het meisje van Yde, reist op het moment rond als onderdeel van een speciale tentoonstelling, die gewijd is aan het dagelijks leven rond de 'bogs'. Ook op National Geographic Channel en Discovery zijn er uitzendingen over.

Deze site richt zich vooral op leerlingen van het voortgezet onderwijs en bevat een heleboel audiovisuele componenten.

De site wordt ingehangen in Kennisnet.

COCKY VAN BOKHOVEN

Het verhaal van het Meisje van Yde

DE GEUS

Reis naar Madrid

Zat de VGN-reis al vol?

Of ben je al vaak in

Barcelona geweest?

Dan is er ook een

docentenreis naar

Madrid.

Voor zijn OMO-

collega's en andere

belangstellenden orga-

niseert Nico Stam

zondag 26 april t/m

zondag 4 mei

een negendaagse

studiereis.

In korte tijd maakt u kennis met de verschillende facetten van Madrid: de middeleeuwse stad, het Madrid van de Renaissance en van de Barok, het moderne Madrid met al zijn hectiek. Maar ook met het rustige platteland rond de stad en de natuur.

We bezoeken in Madrid diverse musea – het Palacio Real, het Centro de Arte Reina Sofia, het Museo Thyssen Bornemizsa, het Prado, enzovoort – en daarbuiten o.a. het Escorial en de stad Toledo met zijn synagogen en het Museo de Santa Cruz.

Reissom: vanaf € 995,- (met prijsgarantie) op basis van een vlucht Amsterdam-Madrid-Amsterdam met de KLM, overnachting in een goed middenklasse hotel in het centrum van de stad, halfpension, Nederlandse gids, airco bus, entreegelden enzovoort.

Nadere informatie bij:
N. Stam, Paul Rodenko-
straat 1, 5103 PC Dongen.
Tel/fax 0162-320856.
nicostam2000@
hotmail.com

In de loop van de maanden mei en juni 2002 schreef de zestienjarige

Lucas van de Meerendonk (leerling in 6 atheneum van de O.R.S. Lek en Linge) brieven aan Pim Fortuyn.

Hoewel Pim Fortuyn toen reeds was overleden wilde Lucas Fortuyn toch graag op de hoogte houden van de ontwikkelingen, die zich in Nederland voordeden.

In 'Brieven aan Fortuyn' wordt u een doorkijkje gegeven in het leven van deze tiener en de bespiegelingen die hij maakte toen hij werd geconfronteerd met de moord op Pim Fortuyn. Een lezenswaardig tijdsbeeld van een jonge Nederlander.

Praktische Opdracht Geschiedenis
€ 4,00 per stuk

Bundel werkstukken van zestien vwo-6 leerlingen

Besproken worden de Marokkanen, Antillianen, Surinamers, Molukkers, Turken en Indonesiërs.

Hun migratiegeschiedenis komt aan de orde, alsook de culturele en sociale positie en de persoonlijke ervaringen met de Nederlandse samenleving. Speciale opdracht was om na te gaan welke bijdragen zij aan de Nederlandse literatuur hebben geleverd. De uitwerking hiervan gaf bij sommige groepen een verrassend overzicht van schrijvers met een buitenlandse afkomst.

Profielwerkstuk Geschiedenis/Nederlands
€ 10,00 per stuk

O.R.S. Lek en Linge
voor ATHENEUM - HAVO - VMBO

Voor mijn kinderen zal dat anders zijn

Geschiedenis van
culturele minderheden in Nederland
in de tweede helft van de 20e eeuw
en hun invloed op de
Nederlandse literatuur

Info/bestellingen: Lek en Linge Press

O.R.S. Lek en Linge, M. Baars
Multatulilaan 6, 4103 NM Culemborg

Tel. 0345 - 51 28 33,
e-mail: ors@lekenlinge.nl

Studiereis naar Polen voor vijftien Nederlandse docenten

Warschau, zondagmorgen om half negen: vijftig jonge militairen lopen in gelid van monument naar monument en bij elk nieuw gebouw of beeld luisteren ze in de rusthouding aandachtig naar de uitleg die een jeugdige vrouwelijke gids daarbij geeft. Als ze daarna de kathedraal ingaan, slaan ze zonder uitzondering een kruisje. Dit was een van de vele momenten deze week waarop je merkte dat een paar honderd kilometer afstand op allerlei terreinen een wereld van verschil kan betekenen.

Op zaterdag 19 oktober was de studiereis voor 15 Nederlandse docenten geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer begonnen onder leiding van "onze" Loek Janssen. Op verschillende manieren waren we op de hoogte gekomen van de mogelijkheid om in te tekenen op deze reis en na overleg met de Poolse ambassade en het Europees Platform was onze groep geformeerd. Subsidie werd verstrekt door het Europees Platform en het Poolse Ministerie van Onderwijs.

Op de Poolse ambassade in Den Haag waren we in september al geïnformeerd over de opzet van de reis en we hadden toen ook het programma gekregen. Het zou een studiereis worden waarin we kennis zouden maken met diverse aspecten van Polen: geschiedenis, landschap en cultuur, maar het accent zou liggen op het onderwijs. Een van de bedoelingen was namelijk om meer scholen in Nederland te interesseren in uitwisseling van leerlingen met Poolse scholen.

Het programma was aardig dichtgetimmerd en tijdens de week zou blijken dat er soms wel erg veel in een dag zat gepropt. Dit was niet zo erg voor de docenten die al een week herfstvakantie hadden gehad, maar voor de docenten die deze reis in hun vakantie maakten, was het extra doorbijten. Op een enkel punt hebben we het programma dan ook later in de week moeten aanpassen.

Na aankomst op zaterdag in Warschau reden we op weg naar ons goede hotel langs het indrukwekkende Cultuurpaleis, een cadeau van het stalinistische Rusland aan het Poolse volk en dat was aan de bouwstijl dan ook goed te zien. Het hoge gebouw had zo in Moskou kunnen staan. Deze herinnering aan het communistische verleden laat men toch maar staan, ook al wil men verder dit verleden zo snel mogelijk vergeten. Dit houdt gelukkig niet in dat men alles zo maar vernietigt.

Later in de week zouden we bijvoorbeeld in de buurt van Lublin, in een bijgebouw van het paleis van Kozlowka, een mooi overzicht zien van socialistisch realistische kunst die vanuit heel Polen hier bijeen gebracht was.

Voor de historici onder ons raakten er niet op uitgekeken.

De eerste twee dagen waren bestemd om Warschau te bekijken; dit moest in een snel tempo gebeuren. In het Historisch museum aan het Oude Marktpllein van Warschau werden we in tien minuten door twintig zalen geleid, want we moesten toch vooral de film zien die over de verwoesting van de stad in de Tweede Wereldoorlog ging. Inderdaad een indrukwekkende film. Om vier uur ging dit museum dicht, net als bijna alle andere musea in Polen, zouden we deze week vaak tot onze teleurstelling merken. Als Polen meer toeristen wil trekken, zal dit toch anders geregeld moeten worden.

Tijdens een rondrit op zondag bezochten we o.a. het Monument voor de helden van het ghetto; dit was vlak na de oorlog al gebouwd in het met de grond gelijk gemaakte ghetto. Deze wijk bestaat nu uit grijze woonkazernes en pas nadat we een boekje met oude foto's gekocht hadden, konden we ons een beetje voorstellen hoe het er hier vroeger had uitgezien. De hele stad heeft een verrassend voor-naam uiterlijk en alleen de vele herdenkingsplaten op plekken waar mensen doodgeschoten zijn, laten iets zien van het trieste oorlogsverleden.

Heel bijzonder op de zondag was een bezoek aan het Centre for Preservation of Historic Landscape waar we door de directie zelf gastvrij ontvangen werden. Veel aandacht werd besteed aan de oude contacten die er b.v. op architectonisch terrein waren tussen ons land en Polen en aan de rol die de Mennonieten gespeeld hebben in de ontginning van landbouwgronden.

Een goede rondleiding door het Lazienki-park met de prachtige paleizen sloot dit bezoek af.

Na dit goede begin van de reis zou op maandagmorgen het dieptepunt volgen: het bezoek aan het Ministerie van Onderwijs, n.b. een van de subsidiënten van onze reis. De hoge ambtenaar die ons zou informeren over de veranderingen in het Poolse onderwijs was afwezig en haar vervangster moest alweer na een kwartier weg. Met moeite werden er wat papieren gekopieerd waardoor we al vragen stelden toch nog enigszins op de hoogte kwamen van de veranderingen die het Poolse onderwijs meemaakt; men zit nu in een overgangsfase en werkt bij het voortgezet onderwijs met twee systemen naast elkaar.

Vervolgens met de bus over het verlaten platteland naar Lublin. Smalle wegen, kleine boerderijen, veel braakliggende gronden en ontzettend veel paarden voor karren en ook nog ploegend.

Wat zal er veel moeten veranderen als Polen lid wordt van de EU. Nu werkt een kwart van de Poolse bevolking op het platteland en draagt slechts 3,8 % bij aan het bruto binnenlands product.

In Lublin zou het onderwijs centraal staan en dat hebben we ook gemerkt. Het programma daar was opgezet door dr. M.S. Zieba, die onze groep en onze reis waarschijnlijk goed kon gebruiken om zijn eigen faam en organisatie te promoten. In recordtempo konden we een interessant Openluchtmuseum en een beroemde kapel bekijken, maar toen wachtten de echte programmaonderdelen: een goed bezoek aan de Nederlandse faculteit van de Katholieke Universiteit en een boeiende visite bij mensen van een natuurbeschermings-NGO.

Aandacht voor het milieu begint er te komen in Polen, maar het gaat er nog zeer moeizaam. Er waren wat contacten met Nederland en zelfs Wim Kok was door hen in de eenvoudige flat ontvangen.

De volgende dag was voor dr. Zieba ongetwijfeld het hoogtepunt, want bij het bezoek aan de gouverneur en twee van de gedeputeerden (volgens inside-information allen nog oud-communisten), waren er fotografen aanwezig en ook de regionale televisie. In lange toespraken werd ons het een en ander duidelijk gemaakt over de politiek, het onderwijs en de economie van de provincie Lublin. Een van de gedeputeerden kon niet nalaten om de Nederlandse aarzelande houding m.b.t. de toetreding van Polen tot de EU te kapittelen. Terug in Nederland bleek uit de kranten, dat er die week door andere Polen nog heel wat hardere woorden gebruikt waren om het Nederlandse standpunt te hekelen: *'egoïstisch, kortzichtig en onacceptabel'* (oud-minister Geremek).

Collega Aardrijkskunde Peter Borgman geeft les aan leerlingen in Swidnik. De bordjes (links) zijn herinneringen aan WO II met de namen van slachtoffers van de Gestapo in Warschau.

Ook op andere momenten kregen we hier vragen over, maar het weerhield de Polen niet om ons gastvrij en vriendelijk te ontvangen.

Na deze grootse ontvangst waarvoor we ons allemaal in colbert gestoken hadden, begonnen de schoolbezoeken in Lublin en omgeving. Toen bleek, dat het maar goed was ook dat we in kostuum waren, want dit is in het Poolse onderwijs nog de normale kleding van de weinige mannen die we er zagen. De leraressen lopen er wat losser gekleed bij, op de directrices na die we steeds in mantelpak zagen.

Elk van ons moest een les geven in het Engels over een facet van Nederland. De leerlingen bleken beter Engels te spreken dan de oudere docenten die nog in de communistische tijd waren opgegroeid. Zonder uitzondering was ieder enthousiast over de ontvangst op de scholen, de gevoerde gesprekken en over de correcte houding van de leerlingen tijdens de lessen. Het was wel een vreemde gewaarwording om alle leerlingen op te zien staan als je binnen kwam; toen ik het een week later op mijn school voorstelde, sloeg dit dan ook niet aan bij de leerlingen. Sommige collega's hadden zich zo uitgebreid op hun lessen voorbereid dat ze ze zelfs helemaal uitgeschreven hadden in het Engels. Op de school waar alle leerlingen bijeen waren in de gymzaal en waar volop vragen gesteld werden over Nederland, bleek dat er volgens de Poolse jeugd enkele gevaren vanuit Nederland dreigden als Europa meer een eenheid werd. Dit waren: gekleurde mensen, drugs en homoseksualiteit. Als je gezien hebt dat in deze scholen overal, zelfs op de openbare scholen, boven de deuren een crucifix hangt, dan kun je je indenken dat de mening van deze leerlingen mogelijk grotendeels gevormd is door de conservatieve omroep Radio Maryja, die constant waarschuwt tegen modern Europa.

Op woensdag zouden we na het bezoek aan het schitterende dorpje Kazimierz doorrijden naar Krakow en Auschwitz. Dit deel van Polen, ook wel Klein-Polen genoemd, is landschappelijk gezien prachtig, maar doorrijden was er niet bij. Ik begreep toen de verbazing bij de leerlingen de dag ervoor, toen ik ze vertelde dat ik in een kleine twee uur van Groningen

naar Amsterdam reed. Wat een smalle wegen hier. Toen er voor Krakow door wegwerkzaamheden nog eens een file stond van enkele kilometers, werd besloten om het programma te wijzigen. Die dag zouden we op eigen gelegenheid de mooie, oude stad bekijken en de dag erna zouden we dan meer tijd hebben voor Auschwitz.

We begonnen de donderdag met een eigen initiatief van de groep: bezoek aan de wijk Nova Huta en vooral aan de moderne kerk de Ark, die er in de vijftiger jaren ondanks tegenwerking van de communistische machtshebbers toch gekomen was. Op een school hebben we hier contact gehad met leerlingen en docenten uit Krakow die al eens aan een uitwisseling met Nederland hadden deelgenomen of die dit wilden. Nederland is toch wel een geliefd land om naar toe te komen, bleek uit de gesprekken en er zijn enkele contacten gelegd die waarschijnlijk wel zullen uitmonden in een uitwisseling.

Vervolgens hebben we ruim vier uur de tijd gekregen om Auschwitz I en Auschwitz II-Birkenau te bezoeken. Een indringende ervaring voor elk van ons. Veel Poolse scholieren liepen er rond en ook leerlingen uit andere landen. In het begin waren sommigen nog wat druk en lacherig, maar al gauw werden ze stil bij het zien van de foto's, de voorwerpen die herinnerden aan gedode gevangenen en bij het lezen van de teksten. Veel Poolse scholen bouwen een bezoek aan Auschwitz in het lesprogramma in, omdat dit kamp voor Polen niet alleen een symbool van joods lijden, maar ook van hun eigen lijden is.

Dit wordt heel duidelijk als je aan het eind van het bezoek in Birkenau bij het monument staat voor de anderhalf miljoen vermoorden: de Poolse tekst is op de zerk wel vier maal zo groot als de Hebreeuwse tekst.

Deze moeizame verhouding van de Polen met hun eigen en het joodse verleden werd ons heel goed uit de doeken gedaan op vrijdag door Piotr Trojanski, die als deskundige op dit gebied een leerplan ontwikkeld heeft voor het sinds kort verplichte leerstofonderdeel over de Holocaust. Het door hem ontwikkelde materiaal zag er goed uit. Ook nu weer bleek, dat

de politieke wijzigingen in Polen op allerlei terreinen heel wat gevolgen hebben gehad. Heel concreet bleek hier dat geschiedschrijving en geschiedvisie door het communistische systeem beïnvloed werden.

Hierna kwam er wat ontspanning in de vorm van een tweede stadsbezoek aan Krakow en een bezoek aan de beroemde zoutmijnen van Wieliczka, die net als het centrum van Krakow al heel vroeg op de Werelderfgoedlijst van de Unesco geplaatst zijn. Terecht naar onze mening en terecht volgens de Polen die best trots zijn op hun land en verleden. Een pas ontwikkeld logo met daarop de brutale letters POLSKA, laat dan ook duidelijk dit zelfbewustzijn zien.

We hebben Polen duidelijk ervaren als een land in ontwikkeling. De kloof tussen stad en platteland was opvallend tijdens onze eerste reiservaring van acht dagen, maar ook de kloof tussen de internetende jeugd en de nog geen Engels sprekende ouderen.

Wat oud en jong nog wel bindt is het sterke catholicisme; nergens in Europa zag ik zoveel overgave bij jong en oud in de kerken als hier en waar staan ze nog in de rij om te biechten?

Heel duidelijk was de betekenis van het catholicisme op de laatste dag toen we een uurtje vroeger zijn opgestaan om op weg naar het vliegveld van Warschau een bezoek te brengen aan het klooster van de Zwarte Madonna in Czestochowa. Terwijl iedereen in de bomvolle kerk op de harde stenen knielde, stonden er nog slechts een paar personen rechtop: wijzelf. Zelfs de katholieken onder ons voelden zich wat onwennig in deze wel erg roomse sfeer.

Dit land met zijn rijke, maar ook verscheurde verleden heeft ons acht dagen lang gastvrij ontvangen. Koffie tijdens de ochtendpauze kent men weliswaar niet op school, men luncht om vier uur 's middags, je krijgt meer aardappelen dan bladgroente en een vegetariër heeft het hier moeilijk, maar wat ons betreft zijn de 39 miljoen Polen welkom in het grotere Europa. Hopelijk zullen weer enkele scholen tot uitwisseling besluiten. De bereidwilligheid van Poolse kant is in elk geval hiervoor aanwezig, de Poolse jongeren stellen het zeer op prijs en voor Nederlandse scholieren en docenten valt er in dit land veel te genieten.

*Leen van den Berg,
RSG de Borgen te Leek.*

Studiereis Barcelona Plus

In de meivakantie 2003 – van zaterdag 26 april t/m zondag 4 mei

De VGN organiseert in samenwerking met SRC-Cultuurvakanties een 9-daagse studiereis naar Barcelona en omgeving.

Barcelona, de hoofdstad van Catalonië, is een fascinerende stad met een overvloed aan cultureel erfgoed vanaf de Middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw. De namen Gothische wijk en Gaudi verwijzen naar beroemde hoogtepunten van stedelijke architectuur. Daarnaast is Barcelona een bruisende stad, waarin het moderne Spaanse leven volop vibreert.

Er zijn tal van vooraanstaande musea.

In de omgeving van Barcelona getuigen de Romeinen van weleer actief van hun aanwezigheid; vele opgravingen verschaffen een beeld van deze bezettingsmacht.

PROGRAMMA

- De highlights van Barcelona: Barrio Gotico, kathedraal, Picassomuseum, de architectuur van Gaudi;
- Dagtocht naar het klooster Santa Maria de Poblet en het middeleeuwse stadje Montblanc;
- Dagtocht naar Tarragona met bezoek aan de kathedraal, het Nationaal Archeologisch Museum, de Romeinse overblijfselen en aan Altafulla, een opgegraven Romeinse villa;
- Dagtocht naar Vic, een stadje dat nog dateert uit de Romeinse tijd, waar het bisschoppelijk museum tal van middeleeuwse kunstschaten bevat. Maar eerst een bezoek aan het klooster/museum Santa Maria de Pedralbes waar o.a. een deel van de Thyssen-Bornemisza schilderijencollectie hangt;
- Dagtocht naar Girona en Figueres, waar het Dali-museum wordt bezocht. In de namiddag een bezoek aan de Romeinse opgravingen van de kustplaats Empuries;
- Anderhalve dag ter vrije besteding in Barcelona. Gelegenheid om getuige te zijn van de 1 mei manifestaties;
- Op 30 april: Koninginnedag op het Nederlandse consulaat in Barcelona; lezing over Gaudi en, zo mogelijk, over de Catalaanse identiteit en/of de Spaanse Burgeroorlog.

Reageer meteen gezien het beperkte aantal beschikbare plaatsen

REISSOM

De reissom (op basis van een tweepersoonskamer) bedraagt € 995,- (afhankelijk van het aantal deelnemers); niet-VGN-leden betalen € 50,- meer. Toeslag éénpersoonskamer € 119,-.

In de prijs is begrepen:

zes overnachtingen in het centrum van Barcelona; twee overnachtingen aan de kust, beide in hotels met faciliteiten op de kamer; verzorging op basis van halfpension; vlucht Amsterdam-Barcelona v.v. met Iberia; alle transportkosten met luxe airco touringcar; alle excursies en entreegelden; alle belastingen, heffingen en administratiekosten; bijdrage calamiteitenfonds; Nederlandse reisleader; informatieboekje.

Niet inbegrepen zijn:

Annulerings- en/of reisverzekering, lunches.

Aanmelding

is mogelijk tot 1 februari 2003 door een berichtje te sturen aan Johan Raven, penningmeester VGN, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens, tel. 058-2574050, e-mail JohanRaven@HetNet.nl onder gelijktijdige overmaking van een aanbetaling van € 150,- per persoon op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Stiens.

Geschiedenisdidactiekdagen 2003

Op vrijdag 7 en zaterdag 8 februari houden we de Geschiedenisdidactiekdagen. Deze omvatten de vanouds bekende Didactiekconferentie (voor hen die al enige jaren geschiedenisles geven) en de Startersconferentie (voor hen die hun eerste of tweede jaar als docent geschiedenis werkzaam zijn).

De bijeenkomst voor startende collega's

In totaal worden er vier workshops gehouden. Onderwerpen zijn o.a.: Orde en wanorde, het vertellen van een verhaal en werken met archiefstukken. De vrijdagmiddag wordt deels gevuld met een bezoek aan Kamp Vught en onze leermiddelenmarkt. Op vrijdagavond en zaterdagmiddag sluiten de starters zich aan bij hun oudere collega's (zie hieronder).

De bijeenkomst voor ervaren collega's

De openingslezing wordt gehouden door prof. dr. Frank van Vrec, historicus en hoogleraar Journalistiek aan de Universiteit van Amsterdam. Hij spreekt over 'De politiek van de geschiedenis'. Elke voorstelling van de geschiedenis bevat zijn inziens onvermijdelijk politieke elementen en dat gaat hij aantonen.

Op vrijdagmiddag gaan we aan wensen van doelgroepen tegemoet komen: voor collega's werkzaam in het vmbo, in bovenbouw havo/vwo en in Pabo's hebben we speciale workshops / discussies/ presentaties georganiseerd. Deze middag sluiten we af met de leermiddelenmarkt.

's Avonds worden we beziggehouden (letterlijk op te vatten) door een theatersportgroep.

De workshops / presentaties op zaterdagmorgen zijn voor elk wat wils.

De afsluitende lezing houdt Frank Westerman, velen van u bekend als auteur van *De graanrepubliek* en *Ingenieurs van de ziel*. De titel van zijn laatste boek, genomineerd voor de AKO-literatuurprijs 2002, is tevens de titel van zijn lezing. Daarin zal hij ingaan op de Sovjet-geschiedschrijving en de sporen daarvan in het hedendaagse Rusland.

Aanmelding, deelname, kosten, aanvullende informatie

Op de site van de VGN staat de volledige tekst van de folder. Die sturen wij ook naar alle scholen voor voortgezet onderwijs en naar Pabo's. De ervaring leert ons dat die folders niet altijd op de juiste plaats aankomen: heeft u niets gekregen, kijkt u dan op de site. U kunt de tekst downloaden, inclusief het aanmeldings- en machtigingsformulier.

We hebben een beperkte hoeveelheid plaatsen beschikbaar. In volgorde van aanmelding handelen wij uw aanmelding af. Dus: heeft u warme belangstelling, meldt u zich dan snel.

De startersconferentie kost € 175,- voor leden van de VGN en voor niet-leden € 225,-. De conferentie voor ervaren docenten kost € 250,- voor leden van de VGN en voor niet-leden € 300,-. Bij beide bijeenkomsten geldt: wie zich tijdens de conferentie meldt als lid van de VGN krijgt ter plekke € 50,- terug. Voor de genoemde bedragen wordt u voorzien van logies, maaltijden, koffie/thee en (voor de ervaren collega's) een conferentiemap.

Aanvullende informatie over de inhoud van beide conferentie kunt u vragen bij Tineke de Danschutter (danschutter@home.nl), tel. 06-29520060 (de conferentie voor de starters) en bij Louis Nolet (Louis.Nolet@edu.han.nl), na 20.00 uur tel. 024-3550749 (de conferentie voor de ervaren collega's).

De Geschiedenisdidactiekdagen worden georganiseerd door de Didactiek- en activiteitencommissie van de VGN

MeMo is klaar voor de toekomst

MeMo heeft een nieuw gezicht. De vernieuwde leermiddelen brengen verleden, heden en toekomst op een stimulerende manier samen.

In 2003 introduceert Uitgeverij Malmberg de herziening van MeMo voor de basisvorming én de tweede fase.

www.memo-malmberg.nl

Meer informatie vindt u op de methodesite van MeMo. U kunt zich daar direct aanmelden voor de e-mailnieuwsbrief.

Geschiedenis heeft een gezicht

Uitgeverij Malmberg • Postbus 308 • 5201 AH 's Hertogenbosch • T (073) 6 288 766